

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ÇAĞDAŞLARININ GÖZÜYLE MOĞOLLAR (1206-1294)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
RAKKUŞ KARADUMAN

DANIŞMAN
Prof. Dr. ADNAN ÇEVİK

EKİM 2017
MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ÇAĞDAŞLARININ GÖZÜYLE MOĞOLLAR (1206-1294)

RAKKUŞ KARADUMAN

Sosyal Bilimler Enstitüsünde
Tezli Yüksek Lisans
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 28.11.2017
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 25.09.2017

Tez/Proje Danışmanı : Prof. Dr. Adnan Çevik
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Murat Keçiş
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Kemal Ramazan Haykıran

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Mehmet. MARANGOZ

EKİM 2017
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 06/09/2017 tarih ve 800/5 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24/6 maddesine göre, Tarih Anabilim Dalı **Tezli Yüksek Lisans Programı** öğrencisi Rakkuş Karaduman'ın "Çağdaşlarının Gözüyle Moğollar (1206-1294)" adlı tezini incelemiş ve aday 25/09/2017 tarihinde saat 14.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin **kabul** edildiğine oy birliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı

PROF. DR. ADNAN ÇEVİK

Üye

DOÇ. DR. MURAT KEÇİŞ

Üye

YRD. DOÇ. DR. KEMAL RAMAZAN HAYKIRAN

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Çağdaşlarının Gözüyle Moğollar (1206-1294)" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28/11/2017

RAKKUŞ KARADUMAN

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı : KARADUMAN

Adı : RAKKUŞ

Referans No:

TEZİN ADI

Türkçe : ÇAĞDAŞLARININ GÖZÜYLE MOĞOLLAR (1206-1294)

Y. Dil : CONTEMPORARIES' PERCEPTION OF MONGOLS (1206-1294)

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta

Yeterlilik

0

0

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Fakülte : EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar:

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayımlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : ADNAN ÇEVİK

Ünvanı : PROF.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI:

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

- 1.MOĞOL İMPARATORLUĞU
- 2.MOĞOLLARIN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI
- 3.MOĞOL İMAJI

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

- 1.MOĞOLLAR
- 2.İMAJ
- 3.İSTİLA

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.

- 1.MONGOLS
- 2.İIMAGE
- 3.İNVAŞİON

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 28/11/2017

ÖZET

1206'da Cengiz Han'ın egemenliği altında bir araya gelen Moğollar, bu çağa damgasını vurarak büyük bir siyasi teşekkül meydana getirmişlerdir. Kısa süre içerisinde devasa bir istila hareketine girişmiş ve neredeyse tüm dünyayı hâkimiyetleri altına almışlardır. Gerek içsel gerek dışsal dinamikler bu istilanın sebeplerini ortaya çıkarmıştır. Aniden baş gösteren ve yıkıcı etkileri öngörülenden çok daha ileri boyutlara ulaşan istila hareketinin ardından, muhatapları onlardan söz eden eserler kaleme almaya başlamışlardır.

Bu bağlamda Moğolların çağdaşları olan Çin, Uygur, İslam, Süryani, Ermeni ve Latin müellifleri anlatımlarıyla bazen aynı noktada bazen de yalnızca başka kaynaklarda göremediğimiz bilgileri vererek genellikle birbirlerini tamamlamışlardır. Elbette bazı noktalarda eksikler de görülmektedir. Nitekim yazılan bu eserler sadece sosyal ve ekonomik yapı ile sınırlı kalmamış, Moğolların çağdaşları gözünden nasıl algılandığına dair de ipuçları vermiştir.

Buradan da Moğollarla alakalı nötr, olumlu ya da olumsuz algılar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Çinli müellifler istihbarat amaçlı gittikleri Moğol ülkesini ve toplumunu tanıtmakla yetinmiştir. Uygur müellifimiz de bizzat Moğollar tarafından yazdırılan bir tarih kaleme aldığı için sadece Moğol siyasi tarihinden ve başarılarından söz etmiştir. İslam müellifleri, ikiye ayrılmış bir kısım Moğolların cani, zalim, vahşi gibi olumsuz imgelerle, diğer bir kısım ise fatih, adaletli gibi olumlu imgelerle ön plana çıkarmıştır. İslam müelliflerinin bu bahislerinde etkili olan değişimi istilanın ilk dönemi ve sonraki dönemi olarak ayırmak yerinde olacaktır. Süryani müellifleri, Moğollarla alakalı net bir imaj vurgusuna girmemiş, olayları doğrudan aktarmış ancak Moğolların siyasi teşekkülü ile alakalı detaylı bilgiler vererek önemlerini ortaya koymuşlardır. Ermeni ve Latin müellifler de Moğol algısı dönem dönem değişmiş ve Moğollarla kurulan ittifak ilişkilerinin yolunda gitmesi ya da kötüleşmesi durumunda ifadeler de bu doğrultuda değişmiştir. Latin seyyahların verdiği bilgiler imajla sınırlı kalmamış, Moğolların sosyal ve ekonomik yapısının altını en çok dolduranlar da yine onlar olmuşlardır.

Büyük bir yıkım ve istila hareketine girişen Moğolların askeri başarılarını yönetimde gösterememeleri, girdikleri bölgelerde zamanla asimile olmaları gibi etkenler 1294'te tarih sahnesinden çekilmelerine sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Moğollar, İmaj, İmge, Algı.

ABSTRACT

The Mongols, who came together under the rule of Genghis Khan in 1206, brought a great political formation leaving a mark in this era. They embarked on a gigantic invasion and took almost the whole world under their dominance in a short period of time. Both internal and external dynamics revealed the causes of this invasion. After the invasion movement, which suddenly started and reached far deeper dimensions than predicted by ravages, their interlocutors have begun to set pen to paper mentioning them.

Chinese, Uyghur, Islamic, Syriac, Armenian and Latin authors, who are contemporaries of the Mongols in this context, have generally completed each other by giving information that is sometimes about the same point and sometimes we only can not see in other sources. Obviously, there are some missing points. As a matter of fact, these works are not only limited to social and economic structure but also give clues about how Mongols are perceived by their contemporaries.

Neutral, positive, or negative perceptions related to the Mongols emerged here. In this context, Chinese authors are content to introduce the Mongolian country which they visit for intelligence purposes, and the society. The Uighur author has only mentioned the Mongolian political history and its achievements since he set pen to paper about a history written by the Mongols himself. The Islamic writers are divided into two parts. One part featured Mongols with some negative imaginations as murderer, cruel, brutal, while the other other part with some positive imaginations such as conqueror, justice. It would be appropriate to distinguish the change that is effective in these discussions of the Islamic authors as the first period and the next period of the invasion. The Syriac authors did not enter into a clear image relevant to the Mongols, and they transferred the information directly but expressed their importance by giving detailed information related to the political organization of the Mongols. The Armenian and Latin authors have changed the Mongolian senses at times and the expressions have changed in same direction as the alliance relations with the Mongols. The information given by the Latin travelers was not limited to the image, but they

were the ones who filled the bottom of the social and economic structure of the Mongols.

The fact that The Mongols who entered into a great destruction and invasion movement ,could not demonstrate the Mongols' military successes in governing and had to be assimilated over time in the territories they entered, caused them to withdraw from the history scene in 1294.

Keywords: Cengiz Han, Mongols, Image, Public Opinion, Sense.

ÖNSÖZ

Moğol İmparatorluğu, XIII. yüzyıl başlarından itibaren dünya tarihinde etkili olmaya başlayan ve bugünkü Orta Asya'nın şekillenmesinde rol oynayan en önemli devletlerin başında gelmektedir. Bu imparatorluğun oluşmasında ve daha sonraki devirlere tesir etmesinde en büyük pay şüphesiz Cengiz Han'a aittir. Cengiz Han, bütün Moğol kabilelerini bir araya getirerek bir imparatorluk kurmuş ve Moğol istilası olarak bilinen büyük istila hareketlerini başlatmıştır.

Bu istila hareketi Moğolların muhataplarını harekete geçirmiş ve bu olay birçok eser meydana getirilmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda çalışmamızda Moğolların çağdaşları gözünden nasıl algılandığını ortaya koymaya çalıştık.

Konunun sınırlandırılmasında Moğol İmparatorluğu'nun 1206'da kuruluşu ile başlayan ve 1294'de dağılması ile neticelenen süreci esas aldık. Çalışmamızda özellikle XIII. yüzyılda kaleme alınmış olan Çince, Arapça, Farsça, Süryanice, Ermenice ve Latince kaynakları, özellikle Cengiz Moğollarının imajı, bunun yanı sıra Moğolların sosyal ve ekonomik yapısı hakkında verdikleri bilgileri geniş bir açıdan, mukayeseli bir şekilde tenkide tabi tutarak inceledik.

Bu kaynaklar kullanılırken konunun incelenmesinde çok büyük problemlerle karşılaşılmamıştır. Gerek kaynakların çok çeşitli dillerde oluşu gerekse anlatımlarıyla birbirlerini tamamlamaları işimizi kolaylaştırmıştır. Kaynaklarda yer alan benzer konulardaki bilgiler de mukayeseli olarak tasnif edilmiştir. Elbette bazı noktalarda eksikler de görülmüştür. Hakkında az bilgi bulunan konular da tetkik eserlerle takviye edilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan müelliflerin doğal olarak eksik ve hatalı nakilleri veya gözlemleri ile birlikte, ön yargılara dayanan bilgiler verdikleri de görülmektedir.

Çalışmamız üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, Moğollardan bahseden çağdaş kaynakların araştırmamız için öneminden söz edilerek detaylı tanıtımı ve analizi yapılmıştır. Bu bağlamda karşımıza yukarıda sözünü ettiğimiz pek çok kaynak çeşidi çıkmıştır.

İkinci bölümde, kaynaklarımızın verdiği bilgiler dâhilinde Moğolların sosyal ve ekonomik yapısı incelenmiştir. Sosyal yapı içerisinde aile, kadın-erkek ilişkileri,

Moğolların dış görünüş, yönetim, ordu, yasalar, din, efsaneler, olağanüstü olaylar, büyü, fal, ölü gömme adetleri, giyim-kuşam, yeme-içme adetleri, barınma, eğlence konularına değinilmiştir. Ekonomik yapıda ise hayvancılık, ticaret, ganimetler ve vergi, para basımı ve kullanımı gibi konulardan bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde de yine kaynaklarımızın verdiği bilgiler neticesinde Moğol imajından söz edilmeye çalışılmıştır. İmajın kavramsal manada tanıtımı yapılarak, Moğol imajı konusuna değinilmiştir. Moğol imajı kapsamında kaynaklarda geçen Moğol isimlendirmeleri, Moğol istilası ve istila sırasında çizilen imaj ve son olarak da çağdaşlarına göre Moğolların olumlu ve olumsuz özellikleri anlatılmıştır. Böylelikle dünya tarihinde bir döneme damgasını vuran Moğolların çağdaşları gözünden nasıl algılandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Beni bu konuyu çalışmaya sevk eden, araştırmalarımda hiçbir zaman yardım ve teşviklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Adnan Çevik'e, çalışmalarımıda desteğini esirgemeyen sevgili hocam Özgür Türker'e, beni her zaman destekleyen babam Yılmaz Karaduman'a, annem Sevim Karaduman'a ve aileme teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Rakkuş KARADUMAN

Muğla 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VI
GİRİŞ.....	1

I.BÖLÜM

MOĞOLLARDAN BAHSEDEN ÇAĞDAŞ KAYNAKLAR

1. Çince Ve Uygurca Kaynaklar.....	7
1.1. Shao Hung (13. yy?).....	8
1.2. Peng Da Ya ve Xiu Ting (13. yy?).....	8
1.3. Moğolların Gizli Tarihi (13. yy?).....	9
2. İslam Kaynakları.....	10
2.1. Arapça Kaynaklar.....	10
2.1.1. İbnü'l Esir (Ö. 1233).....	11
2.1.2. Muhammed b. Ahmed Nesevi (Ö. 1250).....	12
2.2. Farsça Kaynaklar.....	14
2.2.1. Minhacüd'-din Sirac el Cuzcani (Ö. 1265).....	14
2.2.2. Alaaddin Atamelik Cüveyni (Ö. 1283).....	16
2.2.3. Reşîdüddin Fazlullah (Ö. 1318).....	17
3. Süryanice ve Ermenice Kaynaklar.....	19
3.1. Rabban Savma (Ö.1294).....	19
3.2. Gregory Abû'l-Farac (Ö. 1286).....	21

3.3. Kiragos (Ö. 1200).....	23
3.4. Simbat (Ö.1276).....	24
3.5. Korykoslu Hayton (Ö. 1320).....	24
3.6. Aknerli Grigor (Ö. 1335).....	26
4. Latince Kaynaklar	27
4.1. Simon de Saint Quentin (13. yy?).....	28
4.2. Ruysbroeckli Willem (Ö. 1257).....	28
4.3. Plano Carpini (Ö.1282).....	29
4.4. Marco Polo (Ö. 1324).....	31

II. BÖLÜM

MOĞOLLARIN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

1.Sosyal Yapı

1.1.Toplum	32
1.1.1.Aile ve Kadın-Erkek İlişkileri.....	32
1.1.2. Moğolların Dış Görünüşü.....	35
1.2. Yönetim, Ordu ve Yasalar	36
1.3. İnanç	44
1.3.1. Din.....	44
1.3.2. Efsanelere, olağanüstü olaylara, büyü ve fala inanç.....	49
1.3.3. Ölü Gömme Adetleri.....	53
1.4. Gündelik Hayat	54
1.4.1. Giyim-Kuşam.....	54

1.4.2.Yeme-İçme Adetleri.....	56
1.4.3.Barınma.....	58
1.4.4.Eğlence Hayatı, Özel Günler, Avlanma ve Spor Faaliyetleri....	59
2. Ekonomik Yapı.....	62
2.1.Hayvancılık.....	62
2.2. Ticaret.....	63
2.3. Ganimetler ve Vergi.....	65
2.4. Para Basımı ve Kullanımı.....	66
III. BÖLÜM	
MOĞOL İMAJI	
1. İmaj/İmge/Algı.....	68
2. Moğol İmajı.....	72
2.1.Kaynaklarda geçen Moğol İsimlendirmeleri.....	72
2.2. Moğol İstilasası ve İstila Sırasında Çizilen İmaj.....	75
2.3. Çağdaşlarına göre Moğolların Olumlu ve Olumsuz Özellikleri.....	82
SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA.....	93

KISALTMALAR LİSTESİ

Kısaltma	Açıklama
a.g.e.:	Adı geçen eser
Bkz.:	Bakınız
c.:	Cilt
çev.:	Çeviren
D.İ.A.:	Diyanet Ansiklopedisi
haz.:	Hazırlayan
İ.A.:	İslam Ansiklopedisi
İÜEF:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
S.:	Sayı
s.:	sayfa
T.T.K.:	Türk Tarih Kurumu
yay.:	Yayımlayan

GİRİŞ

Çağdaşlarının gözünden Moğol imajını daha net ortaya koyabilmek için, öncelikle bu topluluğun tarih sahnesine ne şekilde çıktığı konusunun kısaca aydınlatılması gerekmektedir. Zira XIII. yy'a kadar merkezi bir siyasi teşekkül kuramamış olan Moğol toplulukları, Asya bozkırlarında dağınık bir halde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Bu nedenle Cengiz Han'ın ortaya çıkışı ve bu dağınık Moğol kabilelerini kendi idaresi altında birleştirerek, devasa bir istila hareketi başlatması, üzerinde dikkatle durulması gereken bir husustur. Aniden baş gösteren ve yıkıcı etkileri öngörülenden çok daha ileri boyutlara ulaşan istila hareketinin ardından, Moğolların kökeni ve kültürel yapıları hakkında fikir edinmeye çalışan muhatapları, onları kimi zaman dini metinlerde sıkça bahsedilen ve Tanrı'nın gazabını insana tattırmakla yükümlü gog-magoglara (yecüc-mecüc) hasretmişlerdir. Bu durum aslında o asra değin haklarında pek bir bilgiye sahip olunmayan, belki de araştırmaya bile tenezzül edilmemiş olan bu insanların birden müstahkem şehirlerin kapılarına dayanmaları sonucu ortaya çıkmış bir panik halinin tezahürüdür. Ancak onların varlığı hakkında belki de en eski bilgilerin bulunduğu Çince metinler vasıtasıyla sınırlı da olsa bazı bilgilere ulaşılmıştır. Eberhard Çin kaynaklarında Dung-hu ve Şı-veğ olmak üzere iki gruba ayrılan toplam 12 Proto-Moğol kabilesi tespit etmiştir.¹

Moğolların Cengiz Han dönemine kadar olan tarihleri pek bilinmemekle birlikte bu çağdan itibaren dünya tarihinde bırakmış oldukları etkiye paralel olarak onlar hakkında kaleme alınan eserlerde de bir artış gözlenmiştir. Ancak yine de tarihin bir dönemine damgasını vurmuş olan bu topluluk hakkında günümüzde yeterince çalışma ortaya koyulmuş değildir.² Moğollar uzun müddet yazı yazmaya muktedir bir toplum olamadıklarından, haklarında yazılan kaynaklar da haliyle başka

¹Eberhard'ın tespit etmiş olduğu bu kabileler Dung- hu (Proto-Moğol A): 1) Dung-hu, 2) H'yen-bi, 3)Ko-bi-niņg, 4) Mu-jung, 5) Vu- huan; Şı-veğ (Proto-Moğol B): 1) H'i, 2) Ki'dan (Çi-dan), 3) Ku-mo-h'i, 4) Ming-vu, 5) Şı-veğ, 6) Va-cye-dzi, 7) Vu-lyang-na şeklindedir. Bkz. W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, (çev. Nimet Uluğtuğ), Ankara 1996, s. 50-64.

²Moğol tarihi ile ilgili en kapsamlı çalışmalar için Bkz. V.V.Barthold, *Moğol İstilasına kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990; Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket), İstanbul 2001; B.Y.. Vladimirstov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, (çev. Abdülkadir İnan), Ankara 1995; İlyas Kamalov, *Avrasya Fatihisi Tatarlar*, İstanbul 2007; Ramazan Kemal Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, İstanbul 2016; Ahmet Temir, *Türk Moğol İmparatorluğu ve Devamı*, Türk Dünyası El Kitabından Ayrı Baskı, Ankara 1975.

toplumlar tarafından, özellikle de komşuları olan yerleşikler tarafından kaleme alınmıştır.³

Moğol ismi kaynaklarda ilk defa VII. yüzyılda Çin'deki Tang Hanedanlığı (618-907) ile ilgili hadiselerde karşımıza çıkmaktadır. Buradaki haliyle onlar “Meng-wu” veya “Meng-wa” transkripsiyonuyla ifade edilmiştir. Devlet ve hanedan adı olarak kullanılması Cengiz Han zamanında, millet adı olarak kullanılması ise çok daha sonra gerçekleşmiştir. (Özgüdenli, 2005: s. 225)

Moğolların XIII. yüzyılda Cengiz Han'ın liderliğinde büyük bir bozkır devleti meydana getirmeleri, tesadüfî gerekçelerle açıklanamayacak derecede köklü bir geleneğin son halkasını teşkil ettiklerini ortaya koymaktadır. Zira yayıldıkları coğrafya ve askeri teşkilatları göz önüne alındığında, kendisinden önce gelen Türk Bozkır devletlerini model olarak aldıkları gerçeği ile yüz yüze geliyoruz.⁴ Bu nedenle muhataplarının bakış açısına göre Türk ve Moğol'un birbirinden çok farklı şeyler olmadıklarını söylemek sanırız ki yanlış olmayacaktır. Bu tartışmalar uzun yıllar Türk tarihçiliğinde de büyük tesirler bırakmıştır. Z. Velidi Togan'ın Türk-Moğol Devleti nazariyesi,⁵ İbrahim Kafesoğlu gibi tarihçiler tarafından sıkı bir eleştiriye maruz kalsa da⁶ en azından elimizde bulunan bazı şecereelerde Türk ve Moğol adının iki kardeş olarak zikredilecek kadar yakın bir ilişki içinde olduklarını

³Moğolların kozmogonisini ortaya koyan ve onların en eski efsanelerini gün yüzüne çıkaran en eser Çince *Yüan-ch'ao pi-shi*, Moğolca *Manghol-un Niüça Tobça'an* olarak bilinen *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserdir. Bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, (çev. Ahmet Temir), Ankara 2010. Yoğun Şamanizm etkileri görülen bu eserin bir dışında ondan yoğun olarak etkilenmiş durumdaki Altan Topçü (*Altın Tarih*) adlı bir başka anonim Moğol tarihi ise XVII. yüzyılda Budist Oyrat Hanedanı döneminde kaleme alınmıştır ve bu nedenle yoğun bir Budizm etkisi gözlenmektedir. Bkz. *Altın Topçü (Moğol Tarihi)*, (çev. Tuncer Gülensoy), Ankara 2008.

⁴Daha detaylı bilgi için Bkz. Sadettin Gömeç, “Türklerin ve Moğolların iki boyu”, s. 1-7, 7-8 Aralık 2006 tarihinde İstanbul'da yapılan Çingiz Kağan ve Oğullarının İcraatlarının Türk Dünyasındaki Akisleri Uluslar Arası Sempozyumunda sunulan bildiri metnidir. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/831/10502.pdf>

⁵Zeki Velidi Togan *Umumi Türk Tarihine Giriş* adlı eserinde Cengiz Han'ın kökenine dair önemli bir bilgi vermektedir. Çin'in güneyinde hâkim olan Sung sülalesi hükümdarı tarafında 1221 yılında Moğolistan'a gönderilen ve bizzat Cengiz Han'ı ziyaret eden Çiao-Hong adlı Çin elçisinin bildirdiğine göre Cengiz Han'ın soyu Şato Türklerine dayanmaktadır. Togan buradan yola çıkarak Cengiz Han'ın kurmuş olduğu devleti bir Türk devleti olarak gördüğünü sürekli olarak ifade etmektedir. Bkz. Ahmet Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 67-68. Bu konuda ayrıca bkz. Zeki Velidi Togan, *Moğollar, Cengiz ve Türkler*, İstanbul 1941.

⁶Daha detaylı bilgi için Bkz. İbrahim Kafesoğlu, “Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi”, *İÜEF Tarih Dergisi*, c. 5, s. 8, (1957), s. 105-136.

görmekteyiz⁷. Bu sebeple Moğolların aniden ortaya çıkıp bir anda bir bozkır devleti şeklinde teşkilatlanmalarını, bozkırda hüküm süren kadim gelenekten beslendikleri şeklinde yorumlamak ve Moğol tarihine bu açıdan yaklaşmak daha doğru olacaktır.

Moğolların bir devlet olarak tarihinin başlamasına öncülük eden Timuçin, Onon Nehri kıyısında 1155'te dünyaya gelmiş, 1206'da Cengiz Han unvanını aldıktan sonra birçok kabileyi idaresine almıştır. Cengiz Han, Moğollar arasında birliği sağladıktan hemen sonra, kendi toplumunu bir bozkır devleti şeklinde dizayn etmiş, ordusunu ve devlet bürokrasisini yanında bulunan Uygur müşavirleri vasıtasıyla eski Türk ananesine göre düzenlemiştir. O klasik bir Moğol aşireti liderinin oğlu olarak doğmuş, ancak vizyonu sayesinde bir cihan hâkimi profili çizmiştir. (Türker ve Ükten, 2014: s. 331)

Cengiz Han, Asya'daki hâkimiyetini sağlamlaştırıp devletinin kurumsal yapısını oluşturduktan sonra artık sınır komşusu olduğu Harezm'de bulunan Harezmşahlar Devleti (1097-1231) ile ticari ilişkiler kurmak istemiş fakat gönderilen tüccarlar Otrar'da öldürülmüştür. (1218) (Taneri, 1997: ss. 229-230) İşte bu tarihi hata, başta Harezmşahlar Devleti olmak üzere Müslüman Türk âlemi için büyük bir kıyıma sebebiyet vermiş ve Orta Asya'daki Moğol istilası sürecini başlatmıştır. Cengiz Han ölümüne kadar (1227) bu istilayı sürdürmüş ve kısa zamanda Asya'nın büyük bir kısmını ele geçirmiştir.

Cengiz Han vefat etmeden önce yerine geçecek kişiyi belirlemiş ve oğlu Ögetay Han başa geçmiştir. (1228) Ögetay zamanında Kore, Kuzey Çin'in tamamı, 1237-1241 yıllarında cereyan eden Batı seferi ile idil Bulgarları ve Rusya dâhil Almanya'ya kadar bütün Doğu Avrupa istila edilmiştir. Ögetay'ın ölümünden sonra devlet, yeni bir han seçilinceye kadar onun eşi Töregene tarafından idare edilmiştir. Töregene, 1246 kurultayında Batu'nun muhalefetine rağmen oğlu Güyük'ün han seçilmesini temin etmiştir. Bu hareket, Coçi'nin oğlu Batu ile Güyük arasında bir çatışmaya sebep olmak üzere iken, Güyük'ün ölümü ile (1248) ortalık yatışmış ve onun eşi Ogul Gaymış'ın üç yıl naib olarak devleti idaresinden sonra (1248-1251), hükümdarlık Cengiz'in küçük oğlu Toluy'un nesline geçmiştir. Toluy'un oğlu

⁷Daha detaylı bilgi için Bkz. Ahmet Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili*, İstanbul 1982.

Mengü'nün han seçilmesi (1251/52) tarafları arasındaki çatışmayı sonlandırmıştır. Mengü, Cengiz tarafından başlatılarak Ögetay zamanında kısmen takip edilen işleri tamamlamak istemiş, bu maksatla biri Güney Çin, diğeri de Orta Doğu olmak üzere iki yönden büyük ordular sevk ederek planın tatbikine girişmiştir. Çin'deki orduların başına büyük kardeşi Kubilay, Orta Doğu'ya yollanan kuvvetlerin başına da küçük kardeşi Hülagü'yü görevlendirmiştir. (Temir, 2002: s. 261)

Eski geleneğe göre devlet sülalenin malı sayıldığından, Cengiz daha hayatta iken türlü bölgeleri oğulları arasında taksim ederek bundan faydalanma hakkı tanımıştı. Buna göre büyük oğlu Çoçi kuzey-batı, yani Kıpçak ülkesini, Çağatay Türkistan'ı, Ögetay doğu bölgelerini almış, küçük oğlu Toluy da, esas yurtta kalmıştı. Kağanlık kuvvetli buldukça Cengiz'in oğulları merkeze sadakatle bağlı kalarak kendi ülkelerini birer vali gibi idare etmişlerdir. Fakat merkez zayıfladıkça imparatorluk, jeopolitik ve kültür merkezlerinin durumuna göre: Kubilay ile başlamış olan Çin Yüan sülalesi, Çağatay oğullarının idaresinde bulunan Türkistan, Çoçi ailesinin elinde Altın Ordu ve Hülagü ailesinin elinde bulunan İlhanlılar olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. (Temir, 2002: s. 261)

Kubilay ve Çin'de Yüan Sülalesi

Bu devlet, büyük kağanlardan Cengiz (1206-1227), Ögetay (1227/29-1241), Güyük (1246-1248), Mengü, (1251-1259) ve kısmen Kubilay (1264-1294) devirlerinde kuvvetli bir merkeze bağlanmak suretiyle, birliğini korumuştur. Mengü Han ölürken, kendisine halef olarak küçük kardeşi Arık Buğa'yı seçmişti. O esnada Çin'deki orduların başında bulunan Kubilay, bir kurultay oluşturarak kendisini kağan ilan ettirmiş ve başkent olarak Pekin'i seçmiştir. Arık Buğa bu kurultayı tanımamış ve iki taraf arasında gerçekleşen uzun mücadelelerden sonra Kubilay, Arık Buğa'yı bertaraf etmiştir. Kubilay, uzun mücadelelerden sonra Güney Çin'i de ele geçirmiş ve sülalesi, Yüan ismi ile Çin tarihinde parlak bir devir yaratmıştır. Fakat sülalenin gittikçe Çinlileşmesi ile birlikte devlet çöküş sürecine girmiştir. (Temir, 2002: s. 262)

Çağatay Sülalesi ve Türkistan

Moğol Devleti'nin Çağatay ismi ile anılan Türkistan kısmında ayrı bir sülalenin kurulması, Çağatay'ın ölümünden sonra olmuştur. Cengiz Han zamanında bu saha resmen Çağatay'a verilmiş olmakla beraber, hiçbir zaman Çağatay tarafından idare edilmemiştir. Çağatay Hanlığı, Türk bir bölge üzerine kurulmuş bir Moğol hâkimiyetidir. Çinlileşmiş Kubilaylılar, İrânlılaştırılmış Hülâgülerden farklı olarak 15. yy'a kadar buldukları ortama direnmişlerdir. (Temir, 2002: s. 262) Çağatay Han, kendisinden sonra başa geçecek kişi olarak Kara Hülâgü Han'ı seçmiştir. (1242) Kara Hülâgü'nün hanlık süresi 1246'da sonlanmıştır. Başa sırasıyla Yisun Mungge Han (1246-1251), Barak Han (1266-1271), Nikbay Han (1271-1274), Buka-Timur Han (1274-1277), Duva Han (1277-1307), Künçük Han (1307-1308), Kebek Han (1319-1326), ve son olarak Alâeddin Tarmaşirin Han (1326-1335) geçmiş ve devlet çöküş sürecine girmiştir.⁸

Hülâgü ve İlhanlılar

Moğol İmparatorluğu'nun batıdaki temsilcisi konumundaki İlhanlı Devleti,⁹ Cengiz Han'ın torunu Hülâgü tarafından İrân'da kurulmuştur. (1256-1296) İlhanlıların kurulduğu bölgenin halkının çoğunluğu Türklerden oluştuğu için zamanla yönetimdeki etkilerini kaybetmişlerdir. Kuruluş döneminde devlet hayatında din faktörü etkili olmamış fakat Ahmet Teküdar zamanında (1282-1284) İslamiyetin devletin resmi dini olarak kabul edilmiş olması Türkleşme hadisesini çabuklaştırmıştır. Bu değişme olayı diğer Moğol devletleri için de söz konusu olmuştur. Ahmet Teküdar'dan sonra başa Argun Han geçmiş ve devlet bütçesini düzeltmek için koyduğu yeni vergiler halkı daha da zor duruma düşürmüştür. 1292'de Argun'un ölümü ile Geyhatu¹⁰ başa geçmiş, ancak İlhanlı Devletinde mali olarak çöküş devam etmiştir. (Yuvalı, 2002: s. 359)

⁸Çağataylılar ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Mustafa Kafalı, "Çağatay Hanlığı", *Türkler VIII*, Ankara 2002, s. 345-354; Sabri Hizmetli, "Çağatay Devleti", *Türkler VIII*, Ankara 2002, s. 355-358.

⁹ İlhanlı Devleti ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Berthold Spuler, *İrân Moğolları*, (çev. Cemal Köprülü), Ankara 1987.

¹⁰ Geyhatu Han dönemi ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Kansu Ekici, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtu ve Zamânı*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2012.

1295’de Gazan Han başa geçmiştir. Bu dönemde İlhanlılar arasında İslamiyet’in yayılmasının hızlanması özellikle dikkat çekmektedir. (1295-1304) İlhanlılarda, Ebu Said Bahadır Han (1316-1335) döneminden itibaren başlayan taht kavgaları, onun ölümünden sonra daha çok büyüyerek devletin temelini sarsmıştır. Bu nedenle İlhanlı Devleti yıkılış sürecine girmiştir. (Temir, 2002: s. 263)

Çoçi ve Altın Ordu

Cengiz Han’ın ölümünden önce zapt edilen ülkeleri oğulları arasında taksim ederken İrtiş’in batısındaki yerleri büyük oğlu Batu’ya vermiştir. Bu ülkeye “Çoçi Ulus” veya “Altın Orda” denilmiştir. Fakat, Çoçi 1227’de vefat ettiği için devletin esas kurucusu, Doğu Avrupa’yı zaptederek geniş yerleri ele geçiren oğlu Batu Han olmuştur.(1241-1257) Batu Han’dan sonra başa Berke Han (1257-1266) geçmiştir. Berke’nin vefatından sonra Mengü Temür (1266-80) onun yerine Tuda-Mengü (1280-1287) geçmiştir. Özbek Han (1313-1341), Cambek Han (1342-1357) ve Berdibek Han (1357-1359) zamanları, Altın Ordu’nun en kudretli dönemi olmuştur. Fakat bu dönemden sonra karışıklıklar başlamış ve son yüzyıl iç karışıklılarla geçmiştir. 1505’de Altın Ordu Devleti yıkılış sürecine girmiştir. (Temir, 2002: ss. 264-265)

I. BÖLÜM

MOĞOLLARDAN BAHSEDEN ÇAĞDAŞ KAYNAKLAR

13. yy'ın neredeyse tamamında etkili olan Moğollar kendi coğrafyaları Orta Doğu ile sınırlı kalmamış Asya'dan başlayıp, Ortadoğu'yu da içine alarak, hatta Doğu Avrupa'yı aşip Avrupa'ya kadar yayılmış, pek çok siyasi, sosyal, ekonomik değişime ve kargaşaya sebep olmuştur. Bu nedenle Ortaçağın en önemli olgularından biri olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Moğolların bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olması Moğollardan bahseden kaynakların çeşitliliğine sebep olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Moğollardan ilk söz eden Çin kaynakları iken, Moğolların kendi tarihlerini Uygur bir müellife yazdırmış olduğu başka bir kaynak da dikkati çekmektedir. İslam kaynakları Arapça, Farsça olarak yazılıp bir bütünlük arz ederken, daha ayrıntılı, daha ilginç zaman zaman ittifak ilişkilerinin ön planda olduğunu gösteren Ermeni-Süryani kaynakları, Moğolları Hıristiyanlığa yaklaştırarak İslam dünyasına karşı ittifak sağlamaya ve zarar görmemeye çalışan Latin müelliflerinin yazdığı kaynaklar Moğol algısını anlayabilmek için bize çok geniş bir yelpaze sunmaktadır. Bu çerçevede kaynaklarımızın araştırmamız için öneminden söz edilmiş ve tanıtımı yapılmıştır.

1.Çince ve Uygurca Kaynaklar

Yaşadıkları bölge dolayısıyla Moğollarla temasa geçen ilk bölge Çin olduğu için kaynaklar kısmında bahsedeceğimiz ilk grup Çince kaynaklardır. Çin müellifleri Shao Hung, Peng Da Ya ve Xiu Ting Moğolların ülkesine elçi sıfatıyla ve özellikle de istihbarat amaçlı gitmişlerdir. Bu esnada Moğolları tüm yönüyle anlatmayı da ihmal etmemişlerdir. Uygurca kaynaklar arasında olan Gizli Tarih ise Moğolların Uygur bir müellife yazdırmış olması ve Moğol tarihinin başlangıcını anlatan ilk eser olması açısından bulunmaz bir kaynaktır. Bu kısımda yukarıda bahsedilen yazar ve eserler daha detaylı bir şekilde incelenecek ve Moğol imajı ile ilgili vermiş oldukları bilgilerin öneminden söz edilecektir.

1.1. Shao Hung (13. yy?)

Shao Hung ile ilgili sadece 1221 yılında Moğol kumandanı Mukali ile görüşmek üzere Jin Hanedanlığı'nın (1115-1234) başkenti Yan Jing'e (Pekin) gittiğini bilmekteyiz. (Hung, 2012: s. 13)

Meng Ta pei lu, Shao Hung'un 1221 yılındaki seyahati esnasında yaptığı gözlemlerden oluşmaktadır. Moğol Devletinin kuruluşundan, yasalarından, ordu yapısından, gelenek-görenek, eğlence anlayışı ve inançlarından sistematik olarak ilk bahseden Çin kaynağı olması dolayısıyla yeri doldurulamazdır. Shao Hung, diplomatik bir görev için Moğollarla görüşse de askeri istihbarat edinme amacı da olduğu aşikârdır. Zira eserin önemli bir kısmını Moğol ordusu, teşkilatı, silah, teçhizat, askeri erzak, ordu karargâhı ve konaklaması, savaş taktikleri, Moğol ordu birliklerinin düzeni oluşturmaktadır.

Bu eserin asıl nüshası günümüze ulaşmamıştır. Eserin sekiz farklı mecmuası olmakla birlikte tüm mecmualar Shou fu mecmuasındaki nüshaya dayanmaktadır. Bu mecmua Yuan dönemi âlimi Tao Zong Ni tarafından 1350-1366 yılları arasında derlenmiştir. (Hung, 2012: ss. 16-18) Çalışmamızda eserin Ankhbayar Danuu tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, (çev. Ankhbayar Danuu), İstanbul 2012.

1.2. Peng Da Ya ve Xiu Ting (13. yy?)

İkinci Çin kaynağımızın ilk müellifi Peng Da Ya Kiangsi vilayeti Poyan beldesi mensubudur. Peng Da Ya tecrübeli bir diplomat olup, 1232 yılında Moğol İmparatorluğu sarayına giden Cou Shen Zhi'nin heyetinde yer almıştır. 1233'de yine Moğol İmparatorluğu'na giden Song Hanedanlığı elçi heyetinde bulunmuştur. Eserin ikinci müellifi olan Xiu Ting ile ilgili de 1235-36'da yine Moğolistan'a giden Song elçi heyeti içinde görev aldığı bilinmektedir. Xiu Ting, Peng Da Ya'nın yazdığı *Hei Ta shi lu* adlı esere ilaveler yapmıştır. (Da Ya ve Ting, 2012: ss. 26-27)

Kullandığımız eserlerden ikincisi olan *Hei Ta shi lu*, Moğol devleti, buldukları bölge, gündelik ve ticari yaşam, inançlar, kanunlar, ordu ve savaş yöntemleri, silah

ve askeri teçhizat, askerler ve askeri erzak konularını Shao Hung'dan çok daha detaylı bir şekilde vermiştir. Peng Da Ya ve Xiu Ting elçi olarak gittikleri Moğol ülkesinde tıpkı Shao Hung gibi askeri istihbarat niteliğinde olan gözlemlerde daha çok bulunmuşlardır. Nitekim eserin önemli bir kısmında Moğol ordusunun yapısı ve savaş sırasında uyguladıkları taktikler gibi konulardan söz edilmiştir.

Hei Ta shi lu adlı eser Japonya Nihon Kouda Seiko neşriyatı tarafından 1897'de yayımlanmıştır. (Da Ya ve Ting, 2012: s. 31) Çalışmamızda eserin Ankhbayar Danuu tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, (çev. Ankhbayar Danuu), İstanbul 2012.

1.3. Moğolların Gizli Tarihi (13. yy?)

Gizli Tarih, en eski Moğolca eser olmanın yanı sıra Moğol Devletinin kuruluş döneminden kalan tek Moğolca metin olması açısından önemi haizdir. Eserin, yazarının kim olduğu bilinmemekle birlikte, Ögetay'ın 1240 yılında kendi icraatlarından bahsetmek için topladığı bir kurultayda yazıldığı düşünülmektedir. Eser, hükümdar ailesiyle devlete tahsis edilip başkaları tarafından okunamadığı için “gizli” diye adlandırılmıştır. (Temir, Önsöz, 2010: s. 35)

Gizli Tarih, Cengiz Han'ın doğuşu (1155-67), diğer Moğol kabileleri ile yapılan mücadeleler sonucu Cengiz Han'ın imparatorluğunu ilan etmesi, Kuzey Çin, Türkistan ve Rusya'nın ele geçirilmesinden, 1228'de Ögetay'ın başa geçmesi ve faaliyetlerinden bahsettikten sonra son bulmaktadır. (1240) Aynı zamanda gerek siyasi yaşamdan, gerekse sosyal yaşamın içinde olan aile, yasalar ve dini inanışlar hakkında bize veriler sağlamaktadır. Bu kaynak araştırmamızda Moğolların kendi bakış açılarından hadiseleri bize yansıtması ve diğer kaynaklarda yansıtılan Moğol algısını kritik etmemiz açısından önemlidir. Elbette ki kendi tarihlerini yazdıran bir milletin olumsuz bir şekilde anlatımları olmayacaktır. Diğer kaynaklarda sözü geçen vahşet, katliam, yağma gibi kavramlar burada yerini fetih, sefer gibi kavramlara bırakmıştır.

Gizli Tarih, yukarıda sözünü ettiğimiz *Meng Ta pei lu* ve *Hei Ta shi lu* adlı Çince iki eseri de kaynak olarak kullanmıştır. (Temir, 2010: s. 14)

Gizli Tarih'in bir nüshası 1908'de Çin kitapçılarından Ye Teh-hui tarafından eski bir yazmaya istinaden basılıp ilk defa Avrupa ilim âlemine Paul Pelliot'un JA'deki notu ile tanıtılmış ve Alman kütüphanelerine de 1928'de Haenisch tarafından Çin'den getirilmiştir. (Temir, 2010: s. 17) Çalışmamızda eserin Ahmet Temir tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. *Moğolların Gizli Tarihi*, (çev. Ahmet Temir), Ankara 2010. Ahmet Temir, E. Haenisch'in Almanca Tercümesi ve S. Kozin'in Rusça Tercümesini Moğolca aslı ile karşılaştırıp bu çeviriyi hazırlamıştır.

2. İslam Kaynakları

13. yy'da meydana gelen Moğol istilası diğer bölgeler gibi nüfusun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu (Arap, Fars, Türk) Yakındoğu coğrafyası içinde bir buhran halini almıştır. Dönemin İslam müellifleri Moğolların yaratmış oldukları bu kaos ortamında edindikleri izlenimlere eserlerinde yer vermişler ve o zamanın insanları gözünde canlanan Moğol imajı hakkında bize bir takım ipuçları bırakmışlardır. Bu dönemde yazılan kaynaklar Arapça ve Farsça olarak karşımıza çıkmaktadır. Arapça kaynaklar Moğol istilasının ilk dalgası ile karşı karşıya kaldıkları için daha tepkisel anlatımlarda bulunmuşlardır. Farsça kaynaklar ise istiladan çok daha sonra yazıldığı ve Fars müellifler Moğolların önemli devlet kademelerinde buldukları için daha tepkisiz ve hatta zaman zaman Moğollara karşı daha olumlu ifadeler kullanmışlardır. Bu kısımda kaynaklar kronolojik bir sıra takip edilerek verilmiş ve bu kaynakların genelde Moğol tarihi özelde ise çalışmamızın konusunu oluşturan Moğol imajı hakkında vermiş oldukları bilgilerin önemine vurgu yapılmıştır. Bunlara ilave olarak sadece tarihi metinleri ele alarak bir araştırma yaptığımızı da belirtmek yerinde olacaktır.

2.1. Arapça Kaynaklar

Moğollardan söz eden çağdaş İslam kaynaklarına bakıldığında Arapça kaynaklar hem kronolojik olarak hem de algıyı daha belirgin bir şekilde yansıtması sebebiyle çalışmamızda ikinci sırada yer almaktadır. Bu kaynaklar arasında Ünlü tarihçi İbnü'l Esir'in *El Kamil fi't Tarih* adlı eseri Moğol algısı ile alakalı en somut bilgileri verdiği için ilk sırada yer almaktadır. İkinci ve son olarak ise hem siyasetçi hem tarihçi olan Nesevi'nin *Sîretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî* adlı kaynağı

incelenmiştir. Bu kaynak da bizzat Moğol istilasına şahit olması bakımından önemi haizdir. Bu kaynaklar dışında Moğolların çağdaşı İbn Bibi ve İbn Teymiyye'ye de değinmek gerekmektedir. İbn Bibi, *El-Evamirü'l Ala'iyе fi'l Umuri'l-Ala'iyе*¹¹ adlı eserini Anadolu Selçuklu Devleti siyasi tarihinden söz etmek için yazmış bazı kısımlarda Moğollardan kısaca söz etmiştir. İbn Teymiyye de Moğollara karşı Memlûklüleri safında savaşan müelliflerimiz arasındadır.¹² Fakat her iki müellifin eserleri arasında Moğol imajı ile alakalı bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu kısımda yukarıda bahsedilen yazar ve eserler daha detaylı bir şekilde incelenecek ve Moğol imajı ile ilgili vermiş oldukları bilgilerin öneminden söz edilecektir.

2.1.1. İbnü'l Esir (Ö. 1233)

Araştırmamızı kapsayan ilk sıradaki Arapça eserin sahibi, İbnü'l Esir'in asıl adı Ebü'l-Hasen İzzeddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerîdir. 12 Mayıs 1160'ta Cizre'de doğmuştur. İbnü'l Esir ve ailesi Musul'a göç ettikten sonra burada aile fertleri oldukça iyi bir eğitim sürecinden geçmiş ve önemli devlet görevlerinde yer almışlardır. Kendisi de Zengi Hanedanlığı (1127-1233) için çeşitli görevlerde bulunmuş, Musul atabeyi Nureddin Arslanşah'ın (1193-1211) buyruklarını halifeye iletmek için birkaç kez Bağdat'a gidip gelmiş ve buradaki muazzam kütüphaneleri görme fırsatı yakalamıştır. 1233 senesinde de yine Musul'da vefat etmiştir.(Özaydın, 2000: s. 26)

İbnü'l Esir'in günümüze dek gelmiş birçok edebi ve tarihi eseri bulunmaktadır.¹³ Fakat *El Kamil fi't Tarih* kısaca *el-Kâmil* olarak da bilinen eseri İbnü'l Esir'e Ortaçağın en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden biri olma vasfını kazandırmıştır. el-Kâmil insanlığın yaradılışından 1231 yılı sonuna kadar geçen olayları anlatan umumi bir tarihtir. (Günaltay, 1991: s. 154)

Çalışmamız için önemi ise İslam dünyasında Moğollar hakkında ilk ve en geniş malumat içeren Arapça kaynakların başında gelmesidir. İbnü'l Esir, el-Kâmil'i

¹¹ Eserle ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. İbn Bibi, *El-Evamirü'l Ala'iyе fi'l Umuri'l-Ala'iyе I-II*, (haz. Mürsel Öztürk), Ankara 1996.

¹² İbn Teymiyye'nin hayatı ve eserleri ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Ferhat Koca, "Fahredden İbn Teymiyye", *DİA XX*, İstanbul 2000, s. 389-390.

¹³Eserlerle ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l Esir", *DİA XXI*, İstanbul 2000, s. 27.

meydana getirirken bazı olayları kendisi görmemiş eline geçen kaynakları ve istilaya şahit olan kişilerden duyduğu rivayetleri kullanmıştır.¹⁴

İbnü'l Esir, eserinde Moğol istilasına dair bir başlık açmış, 1220-1231 yılları arasında gerçekleşen Moğolların ortaya çıkışını ve İslam dünyasını istilaya başlamalarına sebep olan Otrar olayını (1218) ve bu sırada kızıışan Moğol-Harzemşah ilişkilerini anlatarak konuya giriş yapmıştır. Cengiz Han'ın Orta Asya, Gürcistan, Azerbaycan ve Rusya'yı istilası ve bu istila süreci boyunca toplumda yarattığı olumsuz etkileri sanki yaşamışçasına betimleyerek de anlatımına son vermiştir.

İbnü'l Esir, İslam dünyasının gözünden Moğolları anlamamız konusunda çarpıcı anlatımlar yapmıştır. Nitekim İslam dünyasının daha önce böyle bir felaket görmediğini "Keşke anam beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felaketten evvel ölüp gitseydim! Adım sanım unutulsaydı da bu olayla karşılaşmasaydım, böyle bir olayı yaşamaydım." diyerek ifade etmekte ve buna benzer birçok bahisle istilanın izlerini bize oldukça detaylı bir şekilde aktarmaktadır. (Esir, 2008: s. 210)

El-Kâmil fi't-Târih'in ilk tenkitli neşri Leyden-Upsala'da 1851-76 yılları arasında C.J. Tornberg tarafından yapılmıştır. Bu neşir 14 cilt halindedir. (Altan, 2008: s. 169) Çalışmamızda eserin Ahmet Ağırakça-Beşir Eryarsoy tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. İbnü'l Esir, *El Kamil Fi't Tarih X*, (Çev. Ahmet Ağırakça-Beşir Eryarsoy), İstanbul 2008.

2.1.2. Muhammed b. Ahmed Nesevi (Ö. 1250)

Araştırmamızı kapsayan ikinci sıradaki Arapça eserin sahibi, Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hurendizî ez-Zeyderî en-Nesevî, Horasan'ın Zeyder kasabası yakınlarındaki Hurendiz Kalesinde doğmuştur. Nesevi, Moğollar Horasan'da ilk olarak Nesâ'yı işgal edince istilâcılarla anlaşma yapıp Hurendiz Kalesi'ni yağma ve tahribattan kurtarmıştır. (1220) Bu hizmeti karşılığında Harzemşahlı ailesi tarafından naiplik görevi verilmiş ve uzun bir müddet bu görevi sürdürmüştür. (Özaydın, 1993: s. 577)

¹⁴Rivayetlerle ilgili daha detaylı bilgi için Bkz: İbnü'l Esir, *El Kamil Fi't Tarih X*, (çev. Ahmet Ağırakça-Beşir Eryarsoy), İstanbul 2008, s. 213-15, 222, 225, 228, 236-37, 240-41, 244.

Müellifimizi bizim için önemli kılan tüm ömrü Moğollarla savaşmakla geçen Harzemşahlıların son sultanı Celalüttin Harezemşah'ın her daim yanında olması ve bütün savaşlarına katılmış olmasıdır. Ardından çeşitli hükümdarlara ve Alamut hâkimi Alâeddin Muhammed'e elçi olarak gönderilmiştir. Celalüttin'in bu hükümdar tarafından metbû tanınarak adına hutbe okutulması ve yıllık harçların tahsil edilmesi hususundaki görevini başarıyla yerine getirip Kazvin'e dönmüştür. Kazvin'e vardığında Moğolların Celalüttin Harezemşah'ı takip ettiklerini öğrenmiş ve bu süreçte her daim Celalüttin Harezemşah'ın yanında hareket etmiştir. Nesevi, Celalüttin'in Moğol kuvvetleriyle yaptığı son savaşta mağlûp olmasının ardından Amid'e (Diyarbakır) kaçmış (1231) ve oradan Halep'e geçerek hayatının son yıllarını burada geçirmiştir. (Özaydın, 1993: s. 577)

Nesevi, bu siyasi koşuşturmacanın içinde bulunurken bir yandan da bu olayları yazma gereği duymuş ve Celalüttin Harezemşah'ın tüm seferlerinde yanında bulunduğu için *Sîretü's-Sultân Celâliddîn Mengübertî* adlı eserini meydana getirmiştir. Celalüttin Harezemşah'ın vefatından yaklaşık on yıl sonra (1241) tamamladığı eserinde 1215-1231 yılları aralığındaki Harzemşah-Moğol ilişkilerinden bahsetmiştir. Eser, Horasan'daki Moğol istilâsını bizzat yaşamış bir müellifin kaleminden çıkmış olması sebebiyle Moğolların Orta Asya istilası tarihi açısından önemlidir. (Özaydın, 1993: s. 577)

Nesevi, eserine Moğolların ortaya çıkışından söz ederek başlamıştır. Moğolların, Orta Asya'yı istilaya girişmesine sebep olan Otrar olayından (1218), bu esnada Moğollar tarafından gerçekleştirilen yağma ve tahribatlardan, Muhammed Harezemşah'ın Moğollarla yaptığı savaşlardan, uğradığı yenilgilerden son olarak Hazar Denzinde bir adaya kaçışından ve vefatından bahsederek bu bahsi tamamlamış, (1221) eserin asıl yazılış amacı olan Celalüttin Harezemşah dönemini anlatmaya başlamış ve onun da Moğollarla mücadelesini değinerek anlatımına devam etmiştir. Anlatımları sırasında Moğollara İbnü'l Esir kadar tepkili davranmamış gerçekleşen hadiselerden söz etmekle yetinmiştir.

Nesevi, bazı olayları kendisi görmüş bazılarını da olaylara şahit olan kişilerden duydukları ile bize aktarmıştır. (Nesevi, 1934: s.9) *Sîretü's-Sultân Celâliddîn Mengübertî*, İslâm dünyasından önce Batı'da büyük ilgi görmüş ve ilk defa Fransız şarkiyatçısı Houdas tarafından Arapça metni (Paris 1891) ve ardından Fransızca

tercümesi (Paris 1895) neşredilmiştir. (Özaydın, 1993: s. 577) Çalışmamızda eserin Necip Asım tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. Nesevi, *Celâlüttin Harezemşah*, (çev. Necip Asım), İstanbul 1934.

2.2. Farsça Kaynaklar

Moğollardan bahseden bir diğer kaynak grubu Farsça yazılan eserlerdir. Çağdaş Farsça eserler kronolojik olarak Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî'nin, *Tabakât-ı Nâsırî'si*, Alaaddin Atamelik Cüveynî'nin *Tarih-i Cihangüşa'sı*, Rabban Savma'nın *raporu* ve son olarak da Reşîdüddin Fazlullah'ın *Camîu't-Tevârih'i'*'dir. Cûzcânî, Moğol istilasına şahit olan ilk müellif olduğu için Reşîdüddin ve Cüveynî'ye nazaran daha tepkili yorumlarda bulunmuştur. Reşîdüddin ve Cüveynî ise hem istiladan çok daha sonraki dönemlerde yaşadıkları için hem de Moğol Sarayında görev aldıkları için istilayı daha sıradan bir şekilde anlatmışlardır. Bunların dışında Nasîrüddin Tûsi'de Moğolların çağdaşı olmakla birlikte eserlerinde Moğol imajı ile alakalı yeterli bahislere rastlanılmamıştır.¹⁵ Bu kısımda yukarıda sözü edilen yazar ve eserlerin daha detaylı tanıtımı yapılacak ve özellikle Moğol imajı ile alakalı verdikleri bilgilerin önemi vurgulanacaktır.

2.2.1. Minhacü'd-din Sirac el Cûzcani (Ö. 1265)

Araştırmamızı kapsayan Farsça yazılı ilk kaynağın müellifi olan, Kadı Minhac-ı Sirac ismiyle şöhret bulan Minhacü'd-din Ebû Ömer Osman bin Siracü'd-din Osman bin İbrahim bin İmam Abdu'l-hâlık el Cûzcanî, 1193'de Firuzkuh'da (İran'da bulunan bir şehir) doğmuştur. Cûzcani hayatı boyunca, elçilik, komutanlık, müderrislik ve kadılık gibi birçok görevde bulunmuş ve özel bir mevki kazanmıştır. Müellifin ne zaman öldüğü ile ilgili herhangi bir malumat da bulunmamaktadır. (Uyar, 2016: ss. 15-24)

Cûzcani, bulunduğu siyasi görevlerin dışında aldığı eğitimler sonucu Arap ve özellikle de Fars edebiyatı konusunda dönemin en önemli alimleri arasına girmiştir.

¹⁵ Nasîrüddin Tûsi'nin hayatı ve eserleri ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Agil Şirinov, "Nasîrüddin Tûsi", *DİA XLI*, İstanbul 2000, s. 437-442; İbn Teymiyye'nin Moğollara karşı mücadeleleri ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Ahmet Sağlam, "İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Suriye İşgali Sürecinde İbn Teymiyye'nin Siyasi ve Dini Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, İstanbul Aralık 2016, s. 35-55.

Onun en önemli eseri 1260'da tamamladığı ve çalışmamız içinde çok değerli olan *Tabakât-ı Nâsirî*' dir.¹⁶ *Tabakât-ı Nâsirî*, bir mukaddime ve 23 Tabaka'dan oluşan umumi bir İslam tarihidir. (Uyar, 2016: s.24)

1. tabakada yaratılıştan başlayarak anlattığı tarihi, sırasıyla Dört Halife Dönemi, Emeviler, Abbasiler, Eski Fars Hanedanları, Yemen melikleri, Tahiriler, Saffariler, Samaniler, Deylemliler, Gazneliler, Selçuklular, Irak, Azerbaycan, Fars ve Nişabur Atabegleri, Eyyubiler, Harezmsahlar, Gurlular ve Delhi Sultanlığı'nı anlatarak 22. tabakaya kadar gelmiştir.¹⁷

23. ve son tabakada anlattığı Moğol tarihi özellikle Cengiz'in batı seferleri ve Moğol istilasına dair tanıklıkları ihtiva etmesi açısından Farsça yazılan ilk mühim kaynaklardan biridir. İstilanın özellikle Afganistan ve kuzey Hindistan'daki safhaları hakkında verdiği geniş malumat bu eseri daha da değerli kılmaktadır. Bunun dışında Moğolların dini, askeri ve kültürel yapısı hakkında da bilgiler sunmaktadır. (Uyar, 2016: s. 28) Cûzcani, Farsça yazılan diğer eserlerin aksine Moğollara karşı daha tepkili söylemlerde bulunmuştur. Nitekim "Allah onları mahvetsin", "kâfirler" gibi kullanımları sıklıkla zikretmiş, fakat nadir de olsa Moğolların olumlu özelliklerinden söz etmiştir. (Cûzcani, 2016: ss. 37, 41, 99) Cûzcani, anlatımlarını yaparken Firuzkuh yani kendi bölgesinde gördüklerini yazmıştır. Bunun dışında rivayetleri güvenilir diye vurgulayarak çok sık kullanmış ancak kimden rivayet ettiğini zikretmemiştir.¹⁸

Eserin Hindistan'la ilgili XI. ve XVII-XXIII. Bölümleri ilk defa W. Nassau Lees, Hadim Hüseyin ve Abdülhay tarafından Bibliotheca Indica Külliyyatı arasında yayımlanmıştır (Calcutta 1864). (Uyar, 2016: s. 33) Çalışmamızda eserin Mustafa Uyar tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (çev. Mustafa Uyar), İstanbul 2016.

¹⁶ Çalışmamızda eserin Mustafa Uyar tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (çev. Mustafa Uyar), İstanbul 2016.

¹⁷ Daha Detaylı bilgi için Bkz. Cûzcanî, *a.g.e.*, İstanbul 2016, s. 25-27.

¹⁸Rivayetlerle ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (çev. Mustafa Uyar), İstanbul 2016, s. 42, 46, 55, 72, 96, 98, 108, 114, 122, 127, 130, 133, 137, 139, 150, 163, 171, 181, 183, 185.

2.2.2. Alaaddin Atamelik Cüveyni (Ö. 1283)

İkinci Farsça kaynağımızın müellifinin asıl adı Ebü'l-Muzaffer Alâüddîn Atâ' Melik b. Bahâiddîn Muhammed olan Cüveynî 1226'da Horasan'ın Cüveyn'in Azadvar kasabasında doğmuştur. Cüveyni'nin ailesi köklü bir aile olmakla birlikte, Moğol hanlarının önemli görevlerinde bulunmuşlardır. (Bilgin, 1993: s.140) Cüveyni de İlhanlı hanları Hülagü (1256-65), Abaka (1264-81) ve Sultan Ahmet Teküder döneminde çeşitli bölgelerin yöneticiliğini yapmıştır. Cüveyni, görevi itibariyle tam 10 yıl boyunca Maverâünnehir, Türkistan, Çin'e kadar birkaç defa ziyarette bulunmuş ve bu esnada da burada yaşanan olayların çoğuna şahit olmuş, görmediklerini de güvenilir kişilerden dinlemiştir. Cüveyni, 1283'de Mugan'da vefat etmiştir. (Öztürk, 1988: ss. 20, 26, 48)

Atamelik Cüveyni, yaşamı boyunca birçok mektup, ferman ve risale kaleme almıştır.¹⁹ Araştırmamıza konu olan *Tarih-i Cihangüşa* adlı eseri ise 1206-84 arasındaki Moğol tarihini, Moğolistan'a gidip Doğu ülkelerini gözlemlerine dayanarak anlatan birinin kaleminden çıkmış olması dolayısıyla önemi haizdir. Cüveyni'nin eseri Moğollar (1206-1294) ve Harezmsâhlar (1091-1231) ile ilgili bu dönemde eser yazılmamış olmasından dolayı ve bu konuları yazan diğer kitaplara kaynaklık etmiştir.²⁰

Cüveyni, Müslümanların Moğollar karşısında nasıl bir davranış ve tutum içinde olmaları gerektiğini, onlara itaat etmenin baş kaldırıp isyan etmekten daha yararlı olacağını beyan etmekte ve Moğollara diğer İslam tarihçilerinin aksine daha iyimser bir gözle bakmaktadır. Bu yönüyle Cüveyni'nin kendi çağdaşları arasında farklı bir yeri vardır. O daha da ileri gitmekte ve Moğolları Allah'ın bu dine hizmet için göndermiş olduğunu ifade etmektedir. (Kitapçı, 1989: s. 151) Cüveyni'nin bu bahislerinin sebebinin ise İran halkının Moğol idaresi altında Harzemşahlar devrindekenden çok farklı olmaması, yani sadece başa gelen kişilerin değişmesi, olarak yorumlamak mümkündür. (Barthold, 1990: s. 42) Nitekim Cüveyni, Moğolların Orta Asya ve Alamut'u istilasını fetih olarak değerlendirmiş, Moğol-

¹⁹Eserlerle ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa I*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1988, s. 59-63.

²⁰Cihangüşa'yı kaynak olarak kullanan Reşidüddin Fazlullah, Abu'l Farac'dır. Araştırmamız dışında kalan müelliflerin bu kaynaktan hangi bölümlerden yararlandığını daha detaylı görebilmek için Bkz. Öztürk, *a.g.e.*, s. 63-66.

Harezmşah ilişkilerini detaylı olarak anlatmış ve Moğol olmayanları düşman, sapık olarak nitelendirmiştir. Cüveyni'nin eseri, tam da bu noktada Moğolların kendi bakış açılarından hadiseleri bize yansıttığı için ve diğer kaynakların verdiği bilgileri kritik etmemiz açısından önemlidir.

Cüveyni, eserinde ağırlıklı olarak Moğolların siyasi tarihini anlatsa da bazı satır aralarında, Moğolların sosyal hayatla ilişkili olan birden çok kadınla evlilik, avcılık, miras hukuku ve yeme-içme adetlerine de değinmiştir.

Tarih-i Cihangüşa, İranlı âlim Mirza Muhammed Kazvini tarafından 1912-37 yılları arasında tenkitli olarak üç cilt şeklinde neşredilmiştir. (Öztürk, 1988: s. 7) Çalışmamızda eserin Mürsel Öztürk tarafından Kazvini'nin neşri göz önünde bulundurularak hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa I-II-III*, (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1988.

2.2.3. Reşîdüddin Fazlullah (Ö. 1318)

Son Farsça kaynağımızın müellifi olan Reşîdüddin Fazlullah, hekimlikle uğraşan Yahudi bir ailenin çocuğu olarak 1248'de Hemedan'da dünyaya gelmiştir. Otuz yaşlarında iken İslamiyeti benimsemiştir. İlhanlı Hanları, Abaka döneminde (1265-1282) tabiplik, Gazan döneminde (1295-1304) vezirlik ve Sultan Olcaytu döneminde (1304-1316) sahipdivanlık görevlerinde bulunmuştur. İlhanlı Devleti'nde ve Sultan Olcaytu nezdinde gücü ve nüfuzu etkin bir konuma gelmiştir. Sultan Olcaytu'nun zehirlenerek öldürülmesi durumu Reşîdüddin'in aleyhine gelişmiş ve bu duruma karışmakla suçlanmış, idam edilmiştir. (1318) (Özgüdenli, 2008: s. 20)

Reşîdüddin, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın isteği üzerine *Camîu't-Tevârih*²¹ adlı eserini yazmaya başlamıştır. Eser modern anlamda ilk dünya tarihi sayılmış ve Farsça yazılmıştır. Reşîdüddin, eserini kaleme alırken günümüze ulaşmamış ve sadece hanedan ailesinden olan kişilerin okuyabildiği "Altın Defter" adındaki bir Moğol tarihini kullanmıştır. Moğol tarihinin başlangıcı ve İslam dünyasını ile ilgili verdiği bilgileri ve Alaaddin Atamelik Cüveyni'den almış, (Barthold, 1990: s. 47)

²¹ Çalışmamızda eserin İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani tarafından hazırlanan kısmî Türkçe çevirisinden yararlandık. Reşîdüddin Fazlullah, *Camî'üt Tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, (çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani), Ankara 2013.

Kubilay Han'ın (1264-1294) seferlerini anlatırken de doğrudan Moğol ve Çin kaynaklarından istifade etmiştir. (Şeşen, 1993: s. 132)

Reşidüddin, Moğolların İran'da devamlılığını sağlayan İlhanlı devletinin 1281-1316 yılları arası bir dönemine bizzat şahit olmuş ve devlet kademesinde önemli görevler almıştır. Bizim için 1281'den başlayarak 1294 yılları arasındaki hadiseleri Moğolların içinden bakan bir göz olarak anlatması sebebiyle önemi haizdir. Reşidüddin istila sürecinin son dönemlerine şahit olduğu ve Moğol sarayında hizmet ettiği için olayları daha tepkisiz anlatmıştır. Nitekim diğer kaynaklarda göremediğimiz imar faaliyetleri ile ilgili bahis bu kaynakta dikkat çekmektedir.²² Reşidüddin, ağırlıklı olarak İlhanlı devleti siyasi tarihinden bahsetmiş olsa da, kadının yönetimdeki yeri, aile hayatı, ordu teşkilatı, eğlence anlayışı ve inançlarına da değinmiştir.

Reşidüddin'in *Camiu't-Tevârih'i* dört cilt halindedir. I. cildin Moğollarla ilgili bölümünü E. M. Quatremere Fransızca tercümesiyle birlikte diğer bazı bölümlerini de I. N. Berezin Rusça tercümesiyle beraber yayımlamıştır. II. cildin orijinal nüshasının başına, bu cildin birinci bölümünü oluşturan, Olcaytu Han'ın doğumundan 706 (1306-1307) yılına kadar geçen dönemin bir tarihi eklenmiştir. 1312'de tamamlanan bu bölümün bir nüshası Zeki Velidi Togan tarafından Meşhed'de bulunmuştur. *Camiu't-Tevârih'in* III. cildinin bir nüshasına henüz rastlanmamıştır. Orijinal adı *Şu'ab-ı Pençgâne* olan IV. cilt 1927'de Zeki Velidi Togan tarafından Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde ortaya çıkarılmıştır. (Şeşen, 1993: s. 133) Çalışmamızda eserin İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani tarafından hazırlanan kısmî Türkçe çevirisinden yararlandık. Reşidüddin Fazlullah, *Cami'üt Tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, Ankara 2013. Bu çeviri yapılırken eserin farklı nüshalarını karşılaştırıp notlandıran Muhammed Ruşen ile Mustafa Musevi'nin hazırladığı ve Elburz yayınevini (Tahran, 1373 hş.) yayınladığı neşr esas alınmıştır. Ayrıca bu neşr, Behmen Kerimi (Tahran, 1374 hş.) neşri ile de karşılaştırılmıştır. (Aka, Ersan ve Khelejani, 2013: s. XV)

²² Hülagü Han'ın Meraga'da rasathane inşa ettirmesi. Daha detaylı bilgi için Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *a.g.e.*, s. 52.

3. Süryanice ve Ermenice Kaynaklar

Moğollar hakkında teferruatlı bilgi veren diğer bir kaynak grubu Süryani ve Ermeni kaynaklarıdır. Süryani ve Ermeni müverrihler eserlerini kendi milletlerinin tarihini anlatmak için kaleme almış, fakat Moğol istilasına da kayıtsız kalamayıp eserlerinde yer vermişlerdir. Nitekim bu bağlamda araştırmamızda kullandığımız çağdaş Süryani kaynaklarımız Rabban Savma'nın *raporu* ve Gregory Abû'l-Farac'ın, *Tarihi, Tarihu Muhtasari'd-Düvel'i*'dir. Abû'l Farac bizzat siyasi olayların içinde bulunup aynı zamanda Moğol algısını doğrudan yansıtmıştır. Rabban Savma ise tamamen farklı diplomatik bir amaçla ve çok farklı bir bölgeden yani Çin'den Doğu'ya doğru yola çıktığını bildiğimiz tek müelliftir. Bu nedenle bize Moğollara karşı çok farklı bir bakış açısı sunacaktır. Ermeni kaynakları arasında ise kronolojik olarak Müverrih Kiragos'un eseri, Simbat'ın *Vekayinamesi*, Korykoslu Hayton'un *Flos Historiarum Terre Orientis ve Aknerli Grigor'un Okçu Milletini Tarihi* adlı eserler incelenmiştir. Ermeni müellifleri arasında dikkati çeken husus İslam kaynaklarındakine benzer bir şekilde meydana gelmiştir. İstilanın ilk dalgasına şahit olan Kiragos Moğollara karşı daha tepkili anlatımlarda bulunmuş, Simbat, Hayton ve Aknerli Grigor ise kendi dönemlerinde gerçekleşmeye başlayan Ermeni-Moğol ittifakı çerçevesinde anlatımlarına yön vermişlerdir. Bu da bize diğer çağdaş kaynaklarla mukayese edilmesi ve Ermenilerin Moğol algısı açısından kayda değer veriler sunmaktadır. Bu kısımda yukarıda bahsedilen yazar ve eserler daha detaylı bir şekilde incelenecek ve Moğol imajı ile ilgili vermiş oldukları bilgilerin öneminden söz edilecektir.

3.1 Rabban Savma (Ö.1294)

Rabban Savma, 1220'de Çin'in başkenti olan Pekin'de dünyaya gelmiştir. (Sampaolo, 2016: <https://www.britannica.com/biography/Rabban-bar-Sauma>) Babası Şivan, Pekin'de yaşayan bir Uygur Türk kabilesi olan Öngüt soyundan gelmektedir. Öngütler, konar-göçer şekilde yaşamalarına rağmen, bazıları şehirlere yerleşmişlerdir. Bu yerleşik yaşama geçiş esnasında da Orta Asyalı Hıristiyan misyonerler tarafından yapılan faaliyetler nedeniyle Öngütlerin büyük bir bölümü Nasturi Hıristiyanlığı benimsemiştir. Ayrıca kabilenin önemli bir kısmı da Çin'in etkisinden sıyrılmamış ve asimile olmuştur. Rabban Savma'da bu etkiler dâhilinde bir Nasturi olarak yetişmiş ve dini eğitimler almıştır. 25 yaşına geldiğinde ise

rahiplik yemini etmiş, kendisini dine adanmış ve inzivaya çekilmiştir. Bu sırada tanıştığı Markos ise Savma'yı çok etkilemiş ve bir seyahat macerasına doğru atılmışlardır. Doğu-Batı ilişkilerinin yoğunlaştığı ve Cengiz oğullarının Avrupa ile işbirliği yapmak istediği bir dönemde Markos ve Savma 1287'de, Yuan Hanedanlığının kurucusu Kubilay Han'ın emriyle büyük elçi sıfatıyla Pekin'den yola çıkmışlar ve Napoli'ye varmışlardır. (Hughes, 2009: s. 1)

Bar Savma'nın buradaki diplomatik görevi Batı Avrupa'da yeni bir Haçlı seferi olgusunu canlandırmaktır. Çünkü Nasturiler, Avrupalıları da yanlarına alarak Kutsal topraklara saldırma düşüncesini tasavvur etmektedirler. Bar Savma, bu planlar doğrultusunda büyükelçi olarak Bizans imparatoru II. Palaeologos, Fransa Kralı IV. Philip ve İngiltere kralı I. Edward ve son olarak Roma Katolik kilisesinin papası IV. Nicholas ile görüşmeler yapmıştır. Ancak bu görüşmelerden netice alamamış üstelik Hıristiyanlığa inanmadığı düşünülmüştür. (Missick, 1999: ss. 96-97)

Rabban Savma'nın özellikle kendi seyahatlerine dair yazdığı bu raporun çoğu Farsça olan özgün metinleri kayıptır. Ancak, Rabban Savma'nın çağdaşı bir başka şahsın bu metinlerden yaptığı Süryanice çevirisi günümüze kadar ulaşmış ve bu çeviri de 1287'den başlayıp 1317'ye kadar gelmiştir. Bu çeviride Savma'nın hayatı ve seyahatlerine dair anlatıların önemli bir kısmı atılmış dinsel konular daha çok ön plana çıkartılmıştır. Metin bu haliyle de Doğu Asya, Ortadoğu ve Avrupa ile sıra dışı bir adama ve onun seyahatlerine dair etkileyici bir kesit sunmaktadır. Rabban Savma yukarıda da söz ettiğimiz gibi ziyaret ettiği bölgelerin özellikle yöneticileri ile tanışmış, Avrupa'da bir yıl kadar, İran'da yaklaşık 8 yıl bulunmuştur. İran'da bulunduğu süre içinde, Horasan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyareti İslam müelliflerinden takribi 50 yıl sonra yapmış olmasına rağmen Moğolların bu bölgede yaptığı ilk saldırılarda gerçekleştirdikleri yıkımı doğrulamıştır. Bu kaynak İslam müellifleri dışında Moğolların İslam dünyasına verdiği zararları çok net bir şekilde ortaya koymuş ve bize bu olayların doğruluğunu karşılaştırma olanağı sunmuştur. (Rossabi, 2008: ss. 3-4, 58-59)

Savma, Moğolların egemenliği altındaki yerlere ve Çin'e gitmiş üç önemli Avrupalı seyyah olan Carpini, Rubruck ve Marco Polo'nun anlatılarının bilinen ilk Asyalı dengi olması nedeniyle Latin kaynaklarıyla da kıyaslama olanağı sunmaktadır.

(Rossabi, 2008: ss. 3-4) Ayrıca, 1260-1294 yılları arasındaki Moğol-Nasturi, Moğol-Memlûklü, Moğol-Haçlı ve Nasturi-Bizans-Moğol siyasi ilişkilerini detaylı bir şekilde anlatan tek kaynak olması açısından da önemlidir.

Rabban Savma'nın hayatına ve seyahatlerine ilişkin anlatının Süryanice çevirileri günümüze ulaşmıştır. Tüm bu metinlerde çevirmenler tarafından eklenmiş notlar ve açıklamalar bulunmaktadır. (Rossabi, 2008: ss. 8-9) Çalışmamızda eserin Morris Rossabi'nin Süryanice çevirileri kullanarak hazırlanan ve Ekin Uşşaklı tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. Morris Rossabi, *Kubilay Han'ın Seyyahı Rabban Savma ve Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk*, (çev. Ekin Uşşaklı), İstanbul 2008.

3.2. Gregory Abû'l-Farac (Ö. 1286)

Yegâne Süryanice kaynağımızın müellifi olan Abû'l-Farac'ın asıl adı, Cemâlüddin Yuhanna Mar Grigorius b. Taciddîn Ehrun el-Malatî olup, 1225'de Malatya'da doğmuştur. Babasının Ahron (Harun) isminde İbrani bir doktor olması sebebiyle Bar Ebharya yani İbrani'nin oğlu, Arapçası İbn'u'l-İbri lakabıyla tanınmıştır. Kaynaklarda Abu'l-Farac künyesini ve Cemaâlüddin lakabını neden aldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Abû'l Farac, felsefe, ilahiyat ve tıp derslerini almasının yanı sıra Süryanice, Arapça, İbranice ve Grekçe'ye de hâkim olmuştur. Aldığı bu eğitimler neticesinde Malatya, Lakabhin, İran, Irak ve Azerbaycan'da mafreyanlık ve patriklik gibi önemli dini statüler elde etmiştir. Moğolların en önemli hanlarından biri olan Hülagü ile görüşmüş ve Halep'i istila etmesine de şahitlik etmiştir. (1260) Bulduğu statü sayesinde Tebriz'e giderek Hülagü'nün oğlu Abaka Han ile görüşmek istemiş, fakat Abaka Han ölünce onun yerine geçen Ahmed Teküder'in tahta çıkmasına şahit olmuş ve görevini devam ettirebilmek için bir berat daha almaya muvaffak olmuştur. (1282) (Özaydın, 2000: ss. 92-93)

Abu'l-Farac, gramer, mantık, diyalektik, ilahiyat konularında birçok eser bırakmış ve hatta bunlarla da sınırlı kalmayıp çeşitli eserleri Süryaniceye çevirmiştir. (Özaydın, 2000: s. 93) Abû'l-Farac'ın araştırmamız için önemli olan Süryanice yazmış olduğu *Tarihi* iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım yaratılıştan başlamış, 1286'ya kadar Moğol tarihi anlatılmıştır. İkinci kısım ise kilise tarihi olarak devam etmiştir. Eser Abu'l-Farac'ın 1286 senesinde ölümüyle son bulmuş, Bar Sauma es-Sâfî, Bar

Hebraus'un hayatını ekleyerek 1288'e kadar uzatmış, daha sonra yapılan zeyillerle 1496'ya kadar getirilmiştir. (Abû'l Farac I, 1999: s. 36)

Bu eser hem yaşadığı dönem, hem de kendinden önceki dönem Doğu dünyasının siyasi, iktisadi, içtimai durumunu ele alan önemli bir ana kaynaktır. Eser kronolojik bir tarih ansiklopedisi olarak vasıflandırılabilir. (Özdemir, 2011: ss. 24-25) Araştırmamızdaki önemi ise Moğol İmparatorluğunun hangi aşamalardan geçerek kurulduğundan sırasıyla Cengiz Han, Ögetay, Göyük, Mengü, Kubilay, Hülagü ve Abaka'nın nasıl başa geçtiğinden, ne gibi icraatlerde bulduklarından söz ederek Moğol siyasi tarihine özel bir başlık açmış olmasından kaynaklanmaktadır. Siyasi tarihten bahsederken bunlarla bağlantılı olarak Moğolların istila sırasında uyguladıkları askeri taktikler ve halka davranışları konularına da değinmiştir. Özellikle halka davranışları konusu, başkaları tarafından Moğolların nasıl algılandığını anlamamız konusunda yardımcı olacaktır. Abu'l-Farac, bunlar dışında Moğolların putlara olan inancı, din adamlarına duydukları saygı, Hıristiyanlığa geçişleri ve bu anlamdaki uygulamaları, kadınların siyasi yönetimdeki yeri (naiplik kurumu) ve kanunlarından da söz etmiştir.

Abu'l Farac'ın *Tarihi* "Chronicon Syriacum" adıyla Paul Jacob Bruns ve G. Kirsch tarafından 1789'da Leipzig'de iki cilt halinde yayımlanmıştır. Eser, bu neşir esas alınarak Ernest A. Vailis Budge tarafından *The Chronography of Gregory Abu'l Faraj, the sun of Aaron, the Hebrew Physician, commonly know as Bar Hebraus, being the First Part of his Political History of the World* ismiyle de İngilizceye çevrilmiştir. (Özaydın, 2000: s. 93) Çalışmamızda eserin Ömer Rıza Doğrul tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. Gregory Abu'l- Farac, *Abû'l Farac Tarihi I-II*, (çev. Ömer Rıza Doğrul) Ankara 1999. Bu kaynak hazırlanırken yukarıda sözünü ettiğimiz İngilizce çeviri esas alınmıştır.

Abu'l Farac'ın bir diğer önemli eseri olan *Tarihu Muhtasari'd-Düvel* ise, *Tarih'in* birinci kısmının Süryaniceden Arapçaya tercümesidir. Bu tercüme yaratılıştan başlayarak 1596'ya kadar gelmektedir. (Abû'l Farac I, 1999: s. 31)

Abu'l-Farac, *Muhtasar'da*, *Tarih'i* ile aynı doğrultuda bilgi vermiş ancak özet olarak Moğol İmparatorluğunun hangi aşamalardan geçerek kurulduğundan sırasıyla Cengiz

Han, Ögetay, Göyük, Mengü, Kubilay, Hülagü, Abaka ve Ahmet Teküder'in nasıl başa geçtiğinden bahsetmiştir. Abu'l Farac, bu eserinde Moğolların Hıristiyanlığa ve İslamiyet'e bakışları ve bu anlamdaki uygulamaları, kadınların siyasi yönetimdeki yeri (naiplik kurumu), kanunları, Moğolların siyasi tarihlerinden bahsederken bunlarla bağlantılı olarak Orta Doğu ve Asya'yı istilaları sırasında uyguladıkları askeri taktikler ve halka davranışları konusunda oldukça detaylı bilgiler vermiştir.

Eserin Arapça metni Latincesiyle birlikte ilk defa 1663'de Edvard Pocock tarafından Oxford'da yayımlanmıştır. Anton Salhani tarafından da Arapça metni Beyrut'ta neşredilmiştir. (1890, 1958, 1983) (Özaydın, 2000: s. 93) Çalışmamızda eserin Şerafeddin Yaltkaya tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. Ebü'l Ferec İbnü'l İbri, *Tarihu Muhtasari'd Düvel*, (çev. Şerafeddin Yaltkaya), Ankara 2011. Bu çeviri yapılırken her iki basım da göz önünde bulundurulmuştur.

3.3. Kiragos (Ö.1272)

Ermenice yazılmış ilk kaynağımızın müellifi olan Kiragos Gence'de doğmuş ve çeşitli Manastırlarda eğitim almıştır. Kiragos'un eğitim aldığı manastırlar önce Harzemşahlar sonra da Moğollar tarafından tahribata uğratılmıştır. Bu sırada Kiragos Moğollar tarafından yazı işlerinde hizmet için alıkonulmuştur. Kiragos bir süre sonra Moğolların elinden kaçmış ve daha sonra ne yaptığı ile ilgili malumat bulunamamış ve 1272'de de vefat etmiştir. (Andreasyan, 1949: s. 112)

Genceli Kiragos'un Ermeni Tarihi adlı eseri Moğol istilası ile alakalı bilgi veren ilk Ermeni kaynağımızdır. Eser 1220-1266 seneleri arasında Moğolların Gürcistan, Azerbaycan, Anadolu ve Bağdat'ı istilasından söz etmektedir. Kendisinin uzak bulunduğu bölgelerin istilasını ise Moğol ordusunda bulunan Gürcü ve Ermeni askerlerden dinlemiştir. (Andreasyan, 1949: s. 117) Bu istilanın mahiyetini nereye kadar yayıldıklarını ve Moğolların bu istilayı yaparken ki saldırılarını hatta Gürcü ve Ermeniler nazarında Moğollar hakkında öncesindeki algının ne olduğunu ve Moğollarla karşılaştıklarında bu algının nasıl değiştiğini bize oldukça tepkili anlatımlarla göstermektedir.

Kiragos, Moğolları tanıtmak adına ayrı bir başlıkta sadece yeme-içme adetlerinden, dinlerinden, fiziki görünüşlerinden, ölü gömme adetlerinden ve diğer kaynaklarda

rastlayamadığımız Moğolların lisanın nasıl olduğundan söz etmiştir. (Kiragos, 2009: ss. 43-47)

Eserin ilk baskısı 1858'de Moskova'da yapılmıştır. (Keçiş, 2014: s. 166) Çalışmamızda eserin Gürsoy Solmaz tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (çev. Gürsoy Solmaz), Ankara 2009. Bu çeviri yapılırken Edward Dulaurier'in Osmanlıca yayınladığı metin esas alınmıştır. (Solmaz, 2009: s. 5)

3.4. Simbat (Ö.1276)

İkinci Ermeni kaynağımızın müellifi olan Simbat 1208 senesinde Ermeni Kralı I. Leon'un (1198-1219) ölümünden sonra devlet naibi olan Kostantin'in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Kendisi I. Leon tarafından saraya alınmış ve asilzade olarak yetiştirilmiştir. I. Leon'un ölümünden sonra tahtın varislerinden biri olan Zabel ve Simbat 1226'da evlendirilmiş ve bu suretle Simbat'ın hanedanı krallık sülalesine yükseltilmiştir. Kostantin ölene kadar büyük baron olarak kalmış ve Simbat'a da başkumandanlık mevkisini vermiştir. Simbat gerek kardeşi Kral Hetum'un, gerekse onun halefi olan II. Leon'un hâkimiyetleri zamanında 1275 yılındaki ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür. (Andreasyan, 1946: Önsöz, s. 2)

Simbat, Vekayinamesinde 951-1274 tarihleri arası Kilikya Ermeni Krallığının tarihinden söz etmektedir. 1248'de Güyük Han döneminde gerçekleşen Moğol-Ermeni ittifakı ve Moğol istilasının ilk dalgası olan Orta Asya'nın işgali ile ilgili verdiği bilgiler eseri öne çıkarmaktadır.

Çalışmamızda eserin Hrant D. Andreasyan tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, T.T.K Yayınlanmamış Çeviri, İstanbul 1946.

3.5. Korykoslu Hayton (Ö. 1320)

Üçüncü ve son Ermeni kaynağımızın müellifi olan Korykoslu Hayton'un, 1240'lı yılların başında doğduğu tahmin edilmektedir. Lambronlular ailesine mensup olup, meşhur bir Ermeni müellifi olan Hetum'un torunudur. Hayton, Korykos senyörü olan

kardeşi Grigor'un ölümünden sonra, kontluk mevkisine yükselmiştir. (Andreasyan, 1946: ss. 9-10)

1290'larda Kilikya Ermeni Krallığı'nın önemli şahsiyetlerinden biri haline gelmiş, bu durumu Kıbrıs Haçlı kralı Guy d'İbelin'in kızı İsaabel ile evlenerek de perçinlemiştir. Nitekim Hayton, Ermeni kralı II. Hetum'a karşı 1293'de bazı prenslerle birlikte bir mücadeleye girmiştir. Bu şekilde devam eden mücadelelerden sonra Hayton'un tarafında olduğu Levon 1305'de Kilikya Ermeni Krallığı'nın başına geçmiştir. Levon'un iktidarının hemen başlarında Kilikya'ya yönelen Memlük ordusuna karşı verilen mücadelede Hayton da yer almıştır. Kazanılan zaferin ardından Hayton, kendini dine adamaya karar vermiştir. Premonstratensian tarikatına katılmasının ardından Hayton 1306'da Papa tarafından, S. Maria de Episcopia manastırının başrahibi ilan edilmiştir. 1307'de de papanın isteği üzerine hazırladığı *Flos Historiarum Terre Orientis* adlı eserini takdim etmiştir. 1308'de Kilikya'ya dönen Hayton'un, 1316'ya kadarki faaliyetleri hususunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1316'daki Adana konsilinde önemli bir şahsiyet olarak boy göstermesi bu zaman zarfında siyasi etkinliğinden bir şey kaybetmediğine işaret etmektedir. (Hayton, 2015: ss. 9-12)

Hayton'un araştırmamızda kullandığımız *Flos Historiarum Terre Orientis* adlı eseri, dört kısımdan oluşmuş ilk iki kısmı Çin, Harezmi, İran gibi bölgelerin ülke insanlarının fizyolojisini, kültürünü, konuştuğu dili, alfabesini ve dini durumunu özet halinde vermiş ancak III. cildi sadece Moğollara ayırmıştır. IV. ciltte aslında eserin yazılış amacı olan Haçlı seferlerine ayrılmıştır. Hayton, Hülagü döneminden başlayarak İlhanlıların Ortadoğu'daki faaliyetlerinde yer almıştır. Hülagü'nün Suriye'ye düzenlediği seferlere (1259) katılmasının yanı sıra İlhanlı sarayı ile de temas halinde bulunmuştur. Hayton'un ifadelerine göre iki Moğol hanının tahta çıkışına tanıklık ettiği anlaşılmakta ve bunların Abaka Han ve Argun Han olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu iki hanın tahta çıkış merasimlerini daha detaylı bir şekilde anlatmıştır. (Hayton, 2015: ss. 12-15)

Hayton'un eserinin, araştırmamız için önemli noktaları ise Moğolların ortaya çıkışlarına, dini inançlarına, yasalarına, ordu düzenlerine, istilalarına dair verdiği

bilgilerdir. Ama eserin daha da kritik olan noktası Ermeni-Moğol ittifakının Moğol algısına nasıl yansıtıldığını aktarmış olmasıdır.

Flos Historiarum Terre Orientis, eski Fransızca ile kaleme alınmış ve bundan sonra Latinceye çevrilmiştir. (Andreasyan, 1946: ss. 2-3) Çalışmamızda eserin Altay Tayfun Özcan tarafından Latince metinden yararlanarak hazırlanan Türkçe çevirisini kullandık. Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, (çev. Altan Tayfun Özcan), İstanbul 2015.

3.6. Aknerli Grigor (Ö. 1335)

Ermenice yazılmış son kaynağımızın müellifi olan Aknerli²³ Grigor'un, 1250 dolaylarında Kilikya'da²⁴ doğmuştur. Aknerli Grigor, rahiplik görevinde bulunmuş ve Akner Manastırına bağlı bir şekilde çalışmıştır. (Grigor, 2007: ss. 104-105) Ailesinden sadece kardeşi Miktihar'ın ismi geçmekte, Grigor vefat ettikten sonra eserinin kardeşi tarafından tamamlandığı belirtilmektedir. (Bedrosian, 2003: s.1)

Araştırmamızda kullandığımız Okçu Milletini Tarihi adlı esere gelince Ermenice kaleme alınmıştır. Eserin kime ait olduğu ile ilgili çeşitli iddialar ortaya atılmış, Rahip Mağakya adlı kimliği tam olarak bilinmeyen bir kişiye ait olduğu düşünülmüş ve 1870'te St. Petesburg'da yayınlanan metin ile K. Patkanian'ın Rusça (1871) ve Brosset'in Fransızca çevirileri bu kişinin ismiyle basılmıştır. Yine aynı yıl içerisinde Kudüs'te yayınlanan metin ise, 1228-65 yılları arası Ermeni tarihi yazan Grigor'un hocası olan Müverrih Vardan'a atfedilmiştir. Fakat son yıllarda Okçu Milletini Tarihi adlı bu eserin Ayrıvenk Manastırı rahiplerinden Grigor'a ait olduğu ortaya çıkartılmıştır. Grigor, Vardapet Vardan'ın bıraktığı 1265 senesinden başlamış 1273 senesine kadar olan kısa bir Ermeni tarihi anlatmıştır. (Grigor, 2007: ss. 11-12)

Grigor'un eseri özellikle Yakın Doğu'da ki Moğol istilası tarihi ile ilgili önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Moğol imparatoru Mengü Han dönemi (1251-59), İlhanlı devleti kurulmadan önce Moğolların Anadolu'ya gelmesi ve Anadolu'nun siyasi durumu, Moğolların dış görünüşleri, aile yapıları ve kadının ailedeki yeri, dinleri, savaşları ve kanunlarından çok teferruatlı bir şekilde bahsetmiştir.

²³ Ermenistan'da bulunan bir şehir adıdır.

²⁴ Adana'nın eski adıdır.

Grigor'un, eserinde özellikle dikkat çeken hususlardan biri de Moğolların Hıristiyanlara kötü davrandıkları dönemde onlara lanet yağdırmış olması, ancak Hülagü Han döneminden sonra Moğollar Hıristiyanlığa daha ılımlı yaklaştığı için söylemlerini değiştirmesidir. Mesela, Moğol Hanlarından Kuli ile ilgili “*Kendisini, Tanrının kardeşi ilan ederek Ermenistan'ın iç kısımlarına girdi ve çaresiz Hristiyanları acımasızca ezdi.*” demiştir. Yine aynı mevzudan bahsederken Kuli'ye “*kahrolası, acımasız, dinsiz*” gibi söylemlerde de bulunmuştur. Ancak Hülagü Han için, “*Hülagü Han hayırsever biriydi. Hristiyanları, kiliseyi ve papazları severdi. Hülagü Han, çok akıllı, âlim bir insan ve adaletli bir hükümdardı.*” demiştir. (Grigor, 2007: ss. 47-49, 57-58)

Eserin Ermenice metni, 1870'te St. Petesburg'da ve Kudüs'te basılmıştır. (Andreasyan, 2012: s. 9) Çalışmamızda eserin Hrant D. Andreasyan tarafından Kudüs'te basılan metni kullanarak hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, (çev. Hrant D. Andreasyan), İstanbul 2012.

4. Latince Kaynaklar

Moğollardan söz eden son kaynak grubu da Latin seyyah ve din adamlarının yazdığı genellikle seyahatname ya da rapor şeklinde kaleme aldıkları eserlerdir. Bu müverrihler, Avrupa ülkelerinden Moğollara Hıristiyanlığı benimsetmek ve İslam dünyasına karşı Moğollarla ittifak kurmak adına elçi olarak gönderilmişlerdir. Moğolların ülkesine vardıklarında ise oldukça detaylı gözlemler yapıp bunları yazıya dökmüşlerdir. Moğol ülkesini ziyaret eden müelliflerimiz sırasıyla Simon de Saint Quentin, Ruysbroeckli Willem, Plano Carpini ve Marco Polo seyahatname türünde eserler kaleme almışlardır. Bahsettiğimiz Latin seyyahlar genellikle Moğol ülkesini gözlemleyip çeşitli eserler kaleme almış hatta rapor tutmuşlardır. Bahisleri genellikle Moğolları tanıtmak üzerine olmuştur. Yalnız, Simon Latin kaynakları arasından sıyrılmış Moğolları hem tanıtmış hem de Moğollara karşı daha tepkili anlatımlarda bulunmuştur. Bu durumun Simon'un görevinde başarısız olmuş olma ihtimalinden kaynaklandığını söylemek de mümkündür. Bu kısımda yukarıda bahsedilen yazar ve eserler daha detaylı bir şekilde incelenecek ve Moğol imajı ile ilgili vermiş oldukları bilgilerin öneminden söz edilecektir.

4.1. Simon de Saint Quentin (Ö. 13.yy?)

İlk Latin seyyahımız olan Simon de Saint Quentin'in doğum ve ölüm tarihi ile alakalı bilgiler bulunmamaktadır. Hayatı ile ilgili bahislerde de sadece Simon'un 1245 yılında Papa tarafından görevlendirilen bir grup rahibin arasında bulunduğunu, Moğolların insan kıyımına son vermeleri ve Hıristiyanlığı kabul etmeleri yönündeki bilgileri içeren Papalık mektubunu, Moğol hanı Güyük'e (1246-48) ulaştırmak için Moğol ülkesine doğru yola çıktığını biliyoruz. (Özbayoğlu, 2006: s. 5)

Simon, Moğol ülkesine geldikten sonra burada gözlemlerde bulunmuş ve sadece Moğolları anlatan Latince bir kitap kaleme almıştır. Burada Moğolların, sosyal hayatın içinde bulunan yasaları, yemekleri, giysileri, kadınları, cenaze törenleri, fiziki görünüşleri ve kötü özelliklerinden (kibir, acımasızlık, açgözlülük vs.) söz etmiştir. Nitekim *"Onlar öyle zalimdirler ki ne yaşlıyı sayarlar ne de çocuğa acırlar. Kan akması onlar için su akması gibi bir şeydir. İnsan bedenlerinin yere düşüp yığılması, gübre yığılması gibi görülür."* diyerek acımasız bir Moğol imajını gözler önüne sermiştir. Bu tepkide rahipler topluluğunun Moğolistan'da Baycu tarafından alıkonulması ve başarısız bir şekilde geri dönmelerinin etkisi olduğunu söylemek mümkündür. (Quentin, 2006: s. 19, 84-86) Simon, Moğolların sosyal hayatlarından bahsetmesinin yanı sıra siyasi olaylarla da ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Gürcistan'ın, İran'ın, Ermenistan'ın ve Anadolu'nun Moğollar tarafından nasıl yağmalandığından da söz etmiştir.

Simon'un eseri, 1965'de Simon De Saint Quentin, Histoire des Tartares adıyla, Jean Richard tarafından yayımlanmıştır. (Richard, 1965: s.1) Çalışmamızda eserin Erendiz Özbayoğlu tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, (çev. Erendiz Özbayoğlu), Antalya 2006.

4.2. Ruysbroeckli Willem (Ö. 1257)

Latin seyyahlarımızdan ikincisi olan Ruysbroeckli Willem bir din adamı olup, Mengü Han'ın ziyaretine Moğollara Hıristiyanlığı benimsetebilmek için gitmiştir. Eserinde kendi hayatı ile ilgili bilgi çok az bulunmaktadır. Rahip Willem'in 1215-1230 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Doğum yeri Fransa'da bulunan

Ruysbroeck'dir. Willem, Konstantinopolis'den başladığı gezisine Mengü Han'ın sarayını ziyaret ederek devam etmiştir. Seyahatini 1253-55 yılları arasında gerçekleştirmiştir. (Kılıç, 2010: ss. 56-57)

Her ne kadar elçilik görevi sırasında sunduğu raporla ilgili sorunlar çıkıp başarısız olsa da Moğolistan'da bulunduğu süreçte Moğolları çok iyi gözlemlemiştir. Moğolların kim oldukları, evleri, yiyecek ve içecekleri, giysileri, kadın ve erkekleri, yasaları, cenaze törenleri, dini inanışlarından özellikle Hıristiyanlık ve Şamanizm ile ilgili detaylı bahislerde bulunmuştur. Moğollara Avrupalıların bakış açısını yansıtan ve özellikle Moğollardan bahseden bir kitap yazmış olması bakımından tezimiz için değerlidir. Willem, 1257'de Fransa'ya gitmiş ve Roger Bacon adlı bir müellifle yazdığı raporları üzerinde konuşma fırsatı bulmuştur. Bu tarihten itibaren Willem gözden kaybolmuştur. (Kılıç, 2010: s. 64)

Willem'in seyahatnamesi ile ilgili en önemli el yazmaları, Corpus Christi College, Cambridge, MS 181, s. 321-98, Corpus Christi College, MS 66A, Corpus Christi College, MS 407, British Library, MS Royal 14c. XIII'dir. (Kılıç, 2010: s. 69) Çalışmamızda eserin Zülâl Kılıç tarafından hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, (çev. Zülâl Kılıç), İstanbul 2010. Zülâl Kılıç, William Woodville Rockhill'in, *The Journeys of William of Rubruck to eastern parts of the world 1253-1255* adlı tercümesi kullanılmıştır.

4.3. Plano Carpini (Ö.1282)

Üçüncü Latin müellifimiz John Plano Carpini'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, 1182'de doğduğu ve Fransız olduğu tahmin edilmektedir. Carpini, Aziz Franciscus adlı bir rahibin öğrencisi ve 1223'de Almanya'da bulunan bir tarikatın üyesidir. Carpini bağlı olduğu tarikat için çeşitli görevleri yerine getirdikten sonra IV. Papa İnnocentius (1243-54) tarafından 1243'de Moğolistan'a elçi olarak gönderilmiştir. Bu görevin asıl amacı Moğollara Hıristiyanlığı benimsetmek ve Avrupalıların maruz kalabilecekleri tehlikeleri bu vasıta ile engellemektir. Moğolistan'a 1243-45 yılları arasında Carpini'den önce de elçi gönderilmesine rağmen herhangi bir rapora rastlanmamaktadır. (Ayan, 2014: ss. 9-

13) Bu rapor Avrupalıların Orta Asya'daki gözlemlerine dair ilk kaynaktır. (Heiduk, 2002: s. 329)

Carpini'nin Latince kaleme aldığı *Historia Mongolorum'da (Moğolların Tarihi)* (Özcan, 2010: s. 14) Moğolları her manada tanıtmaya çalışmış, bu bağlamda Moğolların dini törenleri (tanrıya tapınma, günah saydıkları şeylerin zikri, kehanet ve günahlardan arınma, ölü gömme, yıldırım çarpması veya normal ölümlerde temizlenme) örf ve adetleri (yeme-içme, giyim-kuşam, kanunları) konuları ile ilgili tek tek başlık açmıştır.

Carpini de dikkati çeken bir hususda bu eser rapor şeklinde yazıldığı için Moğolların, özellikle diplomasi ve savaş taktikleri konularını ön plana çıkarmasıdır. Carpini seyahate çıkmasının asıl amacı olan Moğol Han'ı Güyük ile görüşmesinden bahsederek eserini tamamlamıştır. Bu bahisler Moğolların sosyo-kültürel ve siyasi yapısının Avrupalılar tarafından nasıl algılandığına dair sağlam ipuçları vermektedir. Zira Moğollarla alakalı olumsuz eleştiri yaparken bunları kısa tutmuş daha ziyade Moğolları her anlamda tanıtmaya dair objektif bilgiler sunmuş bu da eseri araştırmamız için ön plana çıkarmıştır. Carpini'nin bu şekilde tarafsız davranmaya çalışmış olmasının buldukları görevde başarılı olmuş olmaları ve Moğol imparatoru Güyük'ün (1246-48) Papa'nın saygınlığını tanımış olmasının etkisi muhtemeldir. Carpini'den sonra Moğolları tanıyanlar artmış ve Rubruk, Dominicus rahibi Anselmus, Johannes de Monte Corvino, Pardenonlu Odericus Marignoli, Venedikli tacir Maffeo Poli ve yeğeni Marco Polo gibi kişiler de daha sonra Moğolların ülkesine seyahate çıkmışlardır. (Carpini, 2014: ss. 10, 156) Carpini'nin ölüm tarihi kendisinden sonra sonra elçilik görevini 1253'de Fransisken Gottfried üstlendiği için 1252 yılı olarak tahmin edilmektedir. (Ayan, 2014: ss. 20-21)

Carpini'nin eseri ilk defa tam olarak Richard Hakluyt tarafından 1958'de basılmıştır. Dr. Frederich Risch'de 1930'da Leipzig'de Almanca bir tercüme yayınlamıştır. (Ayan, 2014: ss. 7-8) Çalışmamızda eserin Ergin Ayan'ın Almanca baskıyı kullanarak hazırladığı Türkçe çevirisinden yararlandık. *Plano Carpini'nin Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, (çev. Ergin Ayan), Ankara 2014.

4.4. Marco Polo (Ö. 1324)

Son Latin seyyahımız olan Marco Polo'nun hayatı hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte 1254'de Venedik'de doğduğu ve tüccar bir aileye mensup olduğu söylenmektedir. Babası Nicolo ve amcası Matteo ile İstanbul, Kırım, Volga bölgesi, Bulgar ve Saray şehirleriyle İran'dan Çin'e uzanan bölgede ticari faaliyette bulunmuşlar, 1260-69 yıllarındaki seyahatleriyle Pekin'e ulaşmış Kubilay ile görüşmüşlerdir. Ülkelerine döndükten sonra Papa Gregorio tarafından tekrar Pekin'e gönderilmişler, ancak bu defa yanlarına iki misyoneri de alarak gitmişlerdir. 1271-74 yılları arasında süren ikinci seyahat esnasında Kubilay Han'ın sarayını ziyarette bulunma fırsatı elde etmişlerdir. Marco Polo bu esnada Moğolları gözlemlemenin yanı sıra Kubilay Han'ın da beğenisini kazanarak resmi görevlerde bulunmuştur. Bu görevler sırasında Çin ve Hindistan'a gitme fırsatı olmuştur. Marco Polo, gittiği yerlerde gördüğü ve duyduğu ilginç şeyleri yazıya geçirmiştir. (Şakiroğlu, 1993: s.41)

Geriye bıraktığı seyahatnamesinin çalışmamız açısından değeri ise Moğolların Avrupalıların gözünden dinlerinin, aile yapılarının, yönetim tarzlarının, yeme-içme-giyim alışkanlıklarının, yasalarının, eğlence törenlerinin nasıl olduğunu bize doğrudan aktarmasıdır. Bunların yanı sıra Polo'nun din ile özellikle de Hıristiyanlıkla alakalı söylemleri öne çıkmakta ancak Kubilay Han'ın vaftiz olmak için ikna edilememesi Polo ailesinin yanında giden misyonerlerin görevlerinde başarılı olamamış olduklarını göstermektedir.

Polo ailesi, 1295'de Venedik'e geri dönmüş ve ticaretle uğraşmaya devam etmişlerdir. Marco Polo 1324'de hayata gözlerini yummuştur. (Şakiroğlu, 1993: s. 41)

Eski Fransızca lehçesiyle yazılmış bu eserin ise özgün el yazması günümüze ulaşmamıştır. Yalnız çeşitli dillerde ve birbirini tam olarak tutmayan 140 tane el yazması çeviri kalmıştır. Bu çevirilerden biri ilk kez 1477'de basılmıştır. (Güngören, Önsöz, 2015: s. 6) Çalışmamızda eserin Ömer Güngören'in bahsedilen çalışmalar kullanılarak hazırlanan Türkçe çevirisinden yararlandık. *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Çev. Ömer Güngören, İstanbul 2015.

II. BÖLÜM

MOĞOLLARIN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

13. yy'da Cengiz Han'ın bayrağı altında bir araya gelen Moğollar, her millette olduğu gibi kendilerine özgü sosyal ve ekonomik yapılar meydana getirmişlerdir. Bu yapılar gerek bozkır toplumunun getirdiği alışkanlıklar gerekse devletin büyümesi ile birlikte şekillenmiştir. Moğol imajının algılanabilmesi için ise, Moğol toplumunun geniş manayla nasıl bir toplum olduğunu idrak etmek gerekmektedir. Zira Moğollar istila ettikleri bölgelere de bu anlayışlarını fazlasıyla yansıtmışlardır. Bu bölümde de Moğol toplumu ve bu toplumu oluşturan unsurlar kullandığımız kaynaklar çerçevesinde başlıklandırılarak incelenmiştir.

1.1.Toplum

1.1.1. Aile ve Kadın Erkek İlişkileri

Genel bir ifade ile toplumun en küçük yapı birimi olarak bilinen “aile”; her çağda mahiyeti, vizyonu ve tanımı genişletilmiş bir şekilde ele alınarak anlatılmıştır. Aile bir toplumun şekillenmesinin ilk evresi olma özelliğini her dönem korumuştur. Bu yüzdendir ki, aile toplum olma anlayışının başlangıcı olarak düşünülebilir. (Mandaloğlu, 2013: s. 136) Bireylerin oluşturduğu aile, ailelerin oluşturduğu daha büyük aileler, bu büyük ailelerden meydana gelen halklar, milletler ve devletler tarihsel sürecin vazgeçilmez unsuru olmuştur. (Dağdeviren, 2016: s. 72)

Bozkırlarda yaşayan ve tarihsel süreçte önemli bir yere sahip olan Moğolların aile yapısı incelenirken Türk toplumları ile mukayese edilmesi, Moğol toplumunun aile yapısının anlaşılmasında muhakkak ki kolaylık sağlayacaktır. Özellikle Hun devrinden itibaren pek çok konuda Türk kültüründen etkilenen ve Cengiz Han döneminde de Türk kültüründen fazlasıyla istifade eden Moğollarda geç tarihlere kadar soy babadan değil anneden gelmekteydi ve aile düzeni anaerkil bir yapıdaydı. (Dağdeviren, 2016: s. 78)

Soyunun anneden geçmesi durumu sadece sosyal hayatta değil mitoloji, efsane ve destanlarda da yansımalarını bulmuştur.²⁵ Cengiz Han'ın atalarının kocasız bir

²⁵ Moğol efsane ve destanları ile ilgili daha detaylı bilgi için Bkz. Özgür Türker, *Türklerde ve Moğollarda Tarih Yazıcılığı (VII-XIII YY)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2011.

kadından gelmiş olması, bunun en açık örneğidir. Türk mitolojilerinde baba insan ve ana kurttur. Moğollarda ise anne insan baba ise, Tanrı'nın gönderdiği köpeğe benzer sarı bir hayvandır. (Ögel, 1981: s. 22) *Moğolların Gizli Tarihinde* geçen;

“Ba'arin'lerden Horçi-usun Temuçin'e hitaben: Kutsal Bodançor'un (bir zamanlar) kaçırmış olduğu kadından doğan bizlerin Camuha ile “Anamız bir; Kanımız birdir.” (Gizli Tarih, ss. 55-56) ifadeleri Moğollarda kan rabitasının ana yoluyla geçtiğinin delilidir. Moğollarda soyun anadan gelmesinin yanı sıra toplumda kişinin itibarı da babadan ziyade annesiyle bağlantılı görülmektedir.

Moğol kültüründe aile kurma geleneği evlilik ile gerçekleşmektedir. Evlilik gerçekleşmeden önce ise kız isteme geleneği karşımıza çıkarmaktadır. Nitekim kız isteme ile alakalı bize ilk bilgi veren Uygur kaynaklarından *Gizli Tarihte*;

“Timuçin dokuz yaşındayken babası Yegüsey Batur onun için annesi Helen'in akrabaları olan yani kendi dayılarından kız istemek amacıyla, Timuçin'i alarak yola çıkmıştır. Timuçin'in eşi olacak olan Börte'nin babası Dei-Seçen'in gördüğü bir rüya üzerine, Yegüsey onun kızını görmek istemiş ve Börte'yi beğenmiştir. Dei-Seçen'de: “Çok ricadan sonra verirsem onun kıymeti yüksek olur, az ricadan sonra verirsem, onun kıymeti aşağı olur. Kızın takdiri, doğduğu evde ihtiyarlamamaktır. Ben sana kızımı vereyim. Giderken oğlunu damat olarak buraya bırak.” demiştir. Yegüsey'de kabul etmiş ve oğlunu buraya damat olarak bırakmıştır.” şeklinde bahsedilmiştir. (Gizli Tarih, 2010: ss. 19-21)

Kız isteme geleneğinin yanı sıra evlenmeden önce Moğollarda başlık parası da istenmektedir. (Polo, 2015: s. 58; Willem, 2010: s. 104) Moğol kültüründe evlenilecek kadının medeni hali de çok önemsenmiş ve inançları gereği dul kadınların mutlaka ilk kocalarına geri döneceği düşüncesiyle onlarla evlilik yapmamışlardır. (Willem, 2010: ss. 104-105) Bunun yanında Moğollarda yengelik yasası (levirat) diye bir yasa mevcuttu. Buna göre dul kalan kadın, eşinin erkek kardeşi ile evlendirilirdi. Ancak Marco Polo'ya göre bu evlilik şekli yüksek konumda yer alan prensesler arasında değil, halk arasında uygulanırdı. (Polo, 2015: s. 58; Carpini, 2014: s. 40) Moğollarda çok eşle evlilikte görülmektedir. Hatta bazı Moğol erkeklerinin 50-100 karısı bulunmaktadır. (Carpini, 2014: s. 40)

Moğolların evlilik ile alakalı en ilgi çekici ritüelleri ise ölmüş olan bir kadın ve erkeğin evlendirilmesidir. Bu ritüel bir kâğıt üzerine çocukları gösteren insan

resimleri, at ve diğer hayvan resimlerini, giysi, para ve ev gereçleri resimlerinin çizilmesiyle başlayıp bunların evlilik antlaşmasıyla birlikte aleve atmasıyla sonlanır. Buradan çıkan dumanın öbür dünyadaki çocuklarına ulaşacağına ve onların yasal olarak karı koca olacaklarına inanırlar. Bu törenlerden sonra kızın ve oğlanın aileleri sanki yaşamakta olan çocuklarını evlendirmişlercesine birbirlerine yakınlaşırlar. (Polo, 2015: s. 61) Moğollarda ruhların evlendirilmesi geleneği ve bunun bir seremoni halinde gerçekleşmesi öteki dünya inancının da güçlü bir şekilde var olduğunun göstergesidir.

İbnü'l Esir ise Moğollarda evlilikle alakalı diğer kaynaklarımıza kıyasla çok farklı yorumlarda bulunmuştur. İbnü'l Esir, erkeklerin kadınlarla nikâhlanmanın ve nikâh ile bir kadına yaklaşmanın ne demek olduğunu bilmediklerini ve bir erkeğin bir kadınla cinsel ilişki kurduğunu daha sonra aynı şeyi başka bir erkeğin yaptığını söylemiştir. Doğan çocukların ise kime ait olduğunu babalarının kim olduğunun bilinmediğinden bahsetmiştir. (Esir, 2008: s. 212)

Moğollarda aile kurumu evlilikle şekillendikten sonra aile ilişkilerinin nasıl olduğu konusuna değinmek gerekmektedir. Seyyah Marco Polo, Moğolların aile ilişkilerinde çocukların anne ve babaya oldukça saygılı olmalarından söz etmiştir. Bir evlat anne babasına karşı saygısızlık ederse ve zor günlerde onlara yardım etmezse ki bu durumların neler olduğundan bahsedilmemiştir. Kişi iyilikbilmezlik suçundan cezalandırılarak suçlu ise hapse atılmaktadır. Bu ceza üç yıl sürmektedir. Ceza süresi dolduktan sonra ise her zaman tanınması için yanağına damga vurulmaktadır. (Polo, 2015: s. 104) Moğollar aile ile alakalı katı kurallar oluşturarak düzeni sağlamış, aile içindeki saygıya önem vermiş ve kuralları uygulamayanlara ağır cezalar uygulamışlardır.

Moğollarda ailenin tüm fertleri bozkır hayatına uyum sağlayarak, aile içindeki vazifelerini yerine getirmeyi öğrenmiştir. Bu şekilde aile içindeki düzen ve bağlılık sağlanmıştır. Bu bağlamda çocuklar da aile ekonomisine küçük yaşlardan itibaren katkıda bulunmaya başlamıştır. Kız ya da erkek olmalarına bakılmaksızın, küçük yaştan itibaren çok iyi at biniciler olarak yetiştirilmişlerdir. Bu kabiliyet onların barış zamanında hayvan yetiştirmede ailelerine yardımcı olmalarını sağlamıştır. (Dağdeviren, 2016: s. 72)

Bu görevler aile kurumu oluşturulduktan sonra daha kapsamlı bir şekilde sürdürülmüştür. Moğol erkeklerinin ok atmak, ava çıkmak, sürülerle ilgilenmek (atlar ve develer, koyun, keçi), çadır ve arabaları yapmak, comosu çalkalamak gibi görevleri vardır. Bunun dışında ok atmakta hem kadınlar hem de erkekler çok uzmandırlar. Kadınların ise kürk, etek, elbise, ayakkabı, çizme ve deriden ayakkabı yapma, arabaları kullanıp, tamir etme, develeri yükleme gibi görevleri vardır. (Carpini, 2014: ss. 61-62; Willem, 2010: ss. 103-104; Polo, 2015: s. 57.

Bu görevlerden bahsederken kadınların görevleri arasında bulunan temizlik yapma görevi ile ilgili bahisler oldukça dikkat çekicidir. Moğollar, çamaşırlarını asla yıkamazlar, çünkü bunun Tanrı'yı kızdırdığını ileri sürerler. Bu nedenle çamaşır yıkayan herkesi döver ve çamaşırlarına el koyarlar. Bulaşıklarını da asla yıkamazlar, ama bunun yerine et piştiği zaman bunu koyacakları kâseyi kazandan kaynar et suyuyla çalkalar, sonra suyu kazana geri dökerler. Ellerini ya da başlarını yıkamak istediklerinde de, ağızlarını suyla doldurur, suyu damla damla ağızlarından ellerine akıtır, bunu saçlarını ıslatmak ve başlarını yıkamak için kullanırlar. (Willem, 2010: ss. 103-104) Moğollarda erkek ve kadınlar arasında görev dağılımı yapılmış olması sosyal hayatta bir düzene işaret etmektedir.

Evlilikle ilgili hal böyleyken kullandığımız kaynaklarda boşanma ile alakalı herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Kaynaklarda boşanmaya dair yeteri kadar bilginin olmaması, evlilik akdinin sonlandırılması sonucunda oluşacak maddi yükümlülüğünün altına girilmek istenmemesinden kaynaklanan bir sebep olabilir. Çünkü evlilik esnasında ödenen başlık parası geri istenebilirdi.

1.1.2. Moğolların Dış Görünüşü

Moğolların dış görünüşleri konusunda bizim kaynaklarımız arasında özellikle Ermeni müverrihleri ve Latin seyyahlar bilgi vermektedir. Bu kaynaklar incelendiğinde genellikle ortak bir tasvir görülmektedir. Moğolların yaptıkları tahribattan dolayı yapılan bazı tasvirlerin korku verici olduğu görülmektedir. Yapılan tasvirlerin bir kısmı çeşitli ön yargılara dayalı olmuştur. Moğollarla ilgili yapılan tasvirlerde karşımıza öteki kavramı çıkmaktadır. Kadim dönemlerden günümüze tarihte öteki kavramı milletlerin ve devletlerin birbirlerini tanımlarında etkili olmuştur. Tarihte öteki kavramına dayanılarak milletler için pek çok olumsuz

ifadeler kullanılmıştır. Öteki kavramının ortaya çıkmasında etkili olan düşünce ise üstünlük, kendini diğer milletlerden üstün görme eylemidir. Avrupalılar da özellikle doğuya karşı kendilerini üstün gördüklerinden dolayı, doğu milletleri hakkında olumsuz tasvirler yapmışlardır. Moğollar da bu durumdan nasibini almış bir millet olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir tasvirin yapılmasında Moğolların, Batı insanı üzerinde yaratmış olduğu etkiyi de hesaba katmak gerekmektedir.

Nitekim bu bağlamda Ermeni müverrihleri Kiragos ve Aknerli Grigor ile Latin seyyahı Simon, Moğol erkeklerini, çok çirkin, ufak tefek, iri gözlü ve çok çıkıntılı göz kapakları olan, göz açıklıkları çok küçük, yüzleri ve alınları geniş, burunları yassı olan korkunç görünüme sahip olan hatta insana benzemeyen varlıklar olarak tanımlamışlardır. (Kiragos, 2009: s. 44; Grigor, 2012: s. 23; Quentin, 2006: s. 12)

Diğer yandan Simon Moğolların bazı olumlu özelliklerinden erkeklerinin hafif ve çevik olduğundan bu yüzden çoğu zaman ata bindiklerinden ve iyi bindiklerinden de bahsetmiştir. (Quentin, 2006: s. 12) Moğol kadınının tasvirinde ise burnun küçük olması güzellik simgesi sayılmıştır. Kadınların şişman olduğu vurgusu da yapılmış ancak Moğollarda bunun nasıl bir şekilde algılandığından söz edilmemiştir. (Willem, 2010: s. 102)

1.1. Yönetim, Ordu ve Yasalar

Devlet yönetimi her toplumda olduğu gibi Moğollarda da belirli kurallar çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu bağlamda Moğollarda tahtın babadan oğla geçmesi ve mülkü dilediğine verme gibi yönetim şekilleri karşımıza çıkmaktadır.

Han seçimlerinde ve önemli kararların alınmasında ise birinci derecede önem teşkil eden kurultay denen bir meclis toplanmıştır. Kurultayda yönetimde önde gelen kişiler bir araya gelmektedir. (*Gizli Tarih*, 2010: ss. 57, 191; Carpini, 2014: s. 141; Cüveyni I, 1988: ss. 214, 224) Moğol veraset sistemi incelendiğinde bu konuda kesin hükümlerin yer almamasından kaynaklı çeşitli sorunların çıktığı görülmektedir. Özellikle hanlık seçimlerinde bu tür problemlerle karşılaşmıştır. Kimin tahta geçeceği hususunda bir önceki hanın düşünceleri etkili olurken, zaman zaman devlet içinde en güçlü kişinin han seçiminde etkili olduğu söylenebilir. Bunun yanında han ve şehzadelerin halk üzerinde çeşitli hak ve yetkilerinin olduğu görülmektedir.

Moğol Devletinde hanların yetkilerine sınırlama getiren herhangi bir kural bulunmamaktadır. Bu yüzden han olan kişi aynı zamanda devletin değişmez hâkimi oluyordu. Moğollara bağlı olan bütün topraklar han sülalesine aitti ve bu tabi olan toprakların idarecisi de handı. Araziler han sülalesinin erkek evlatlarına ve bu kişilere sadık olan noyan (üst düzey yönetici) ve nökerlere (noyanların en yakın yardımcısı) verilirdi. Yine Moğol Devletinde han ve şehzadelerin çeşitli hak ve yetkilerinin olduğu görülmektedir. Hiç kimse handan izin almadan ülkenin herhangi bir tarafına yerleşemezdi. Hakan noyanların yerleşecekleri yeri tayin ederdi. Onlar da binbaşılara, binbaşılar yüzbaşılara, yüzbaşılar da onbaşılara yerlerini gösterirdi. Bundan sonra ne emir verilirse verilsin, bu emirlere itiraz etmeden uyulurdu. (Carpini, 2014: ss. 83-84, 95)

Moğollarda kadınlar da yönetimde belirli görevler üstlenmişler ve diploması alanında önemli işler gerçekleştirmişlerdir. Moğollarda boy beyleri genelde eşlerinin fikirlerini ve tavsiyelerine önem vermişlerdir. Bu âdet Moğol İmparatorluğu'nun hükümdarları tarafından sürdürülmüştür. Moğol hükümdarlarının eşleri sefer sırasında hükümdarların yanlarında olmuşlardır. Hükümdarlar hatunları ile istişarede bulunmuştur. Hatunların görevlerinden biri savaş esnasında kocalarının yaptığı işleri devr almak olmuştur. Cengiz Han Yasa'sında bu konu ile ilgili olarak şu maddeye yer vermiştir: 'Ordu ile beraber seferde bulunan kadınların, erkekler harbe giderken bütün işleri ve vazifeleri başarmaları lazımdır.' (Alinge, 1967: s. 143) Moğol imparatorlarının ve boy beylerinin ölümünden sonra dul kalan hatunlar hükümdarın yerine geçerek (naiplik kurumu) devleti yönetmişlerdir. Bu durum, kadınların eşlerinin yerini tutarak, onların sahip olduğu tüm haklara sahip olduklarının göstergesidir. Moğol imparatorlarından olan Ögetay Han'ın karısı ve Güyük'ün annesi olan Turkina'nın, Güyük'ün karısı ve Mengü'nün annesi Sarkutani Bagi'nin herkesin toplanıp yeni bir hükümet kurulana kadar saltanatı idare etmesi ve eşraf ve asilzadelerle iyi ilişki kurması buna güzel bir örnektir. (Farac II, 1999: ss. 546, 553)

Moğollar yönetimin en önemli öğelerinden biri de ordudur. Moğol ordusu Orta Asya Türk Devletlerinde olduğu gibi onlu sisteme göre tanzim edilmişti. Bozkır geleneği olarak toplumda eli silah tutabilen herkes asker kabul edilmekte ve bunların her birinin bir görevi bulunmaktaydı. Askerliğe de ayrı bir meslek gözüyle bakılmazdı. (Temel, 2015: s. 150)

Askere alma hususunda temel olarak ailedeki birey sayısı dikkate alınmakta ve buna göre alımlar yapılmaktaydı. Ailede yaşayan erkeklerin hepsinin asker olabildiği gibi, ele geçirilen topraklardaki halk da asker yapılabiliyordu. Orduya alınan bir asker artık Moğol askerî olmaktaydı ve askere alımlarda bir tören düzenlenmekteydi. Bunun için saç kesimi vs. gibi değişiklikler yapılarak askerin diğer insanlardan farklı olmasına çalışılıyordu. Moğol orduları genellikle aile ve sürüleri ile beraber hareket eden kabileler şeklinde teşkilatlanırdı. (Uyar, 2007: ss. 12-14)

Moğollar ordularında silah olarak yay, topuz ve ara sıra kargı kullanırlardı. En çok ok atmakta ustadırlar, daha küçük yaşlarda bu silahı en iyi biçimde kullanmasını öğrenirler. Uzak yere gidilecekse savaşçılar yanlarına az yük alırlar. Her savaşçı çabuk at değiştirebilmek için yanında on sekiz at götürmekle yükümlüdür. (Polo, 2015: ss. 24-25) Atları zırhlıdır ve ayakları korumalıdır. (Carpini, 2014: s. 96) Ayrıca yağmurdan korunmak için keçeden yapılmış küçük çadırlarını da yanlarına alırlar. Bir savaş sırasında Moğollar düşmanla teke tek boğuşmazlar, ya önce bir kanattan sonra öbür kanattan yağdırdıkları oklarını kullanırlar ya da topluca düşmanın üstüne çullanırlar. Kimi zaman da çekiliyormuş izlenimini verirler. Düşman böylece gerçekte yenik düştüğü savaşı kazandığını sanır, sonra Tatarlar birdenbire geriye dönerek yeniden savaşa tutuşurlar ve geri kalan düşman güçlerinin tüm direncini kırarak onları tutsak ederler. Atları koşuş biçimini çok çabuk değiştirebilir, bir dürtüyle istenen yöne dönebilir. İşte bu kıvraklık onların sürekli zafer kazanmalarının en başta gelen nedenidir. (Polo, 2015: ss. 59-60)

Moğollarda ordunun belirli bir düzen içinde olması, çeşitli savaş aletlerini kullanmadaki ustalıklarının yanı sıra istilayı belki de en başarılı kılan savaş esnasında koşullara uygun olarak taktik değiştirebilmeleridir. Bu durum onları daha da yenilmez ve mücadeleci kılmıştır. Bu konu ile alakalı bize en erken bilgi veren Çin seyyahı Xiu Ting olmuştur. Xiu Ting:

“Savaş sırasında, yürüyüş halindeyken düşman tarafından kurulan pusu ve tuzaklara düşmemek için kanat birlikleri dahi, seçkin süvarilerden oluşan keşif birliklerini dört tarafa yollar ve yüksek bir yerden gözlem yaparlar. Bazen yerli halktan birilerini veya seyahat etmekte olanları yakalayıp doğu, batı, güney ve kuzey tarafın durumları hakkında sağlam bilgi alırlar. Örneğin; hangi yolu tutmalı, hangi şehri zapt etmeli,

hangi yerlerde savaşılabilir, hangi yerlerde konaklanabilir, düşman birlikleri nerelerde konuşlanmıştır ve nerenin otlaklarının otu tazedir gibi bilgileri casus vasıtasıyla edinip merkeze iletirler.”(Ting, 2012: s. 144) şeklinde Moğolların savaş sırasında nasıl taktikler geliştirdiklerinden söz etmiştir. Moğolların savaş sırasında nasıl taktikler geliştirdiklerine dair bilgi veren bir diğer kişi ünlü tarihçi İbnü’l Esir olmuştur. İbnü’l Esir’in naklettiğine göre:

“Moğollar savaş sırasında karşıya geçmek için gemi bulamayınca nehri geçmek için hemen tahtalardan havuzlar yaparak içine de su geçmesin diye bu havuzların dışını sığır derileri ile kaplayarak, içine de silahlarını ve diğer eşyalarını koymuşlar ve atlarını da suya salmışlardır. Nehirde yüzmeye başlayan atların kuyruklarına bir taraftan yapışırken diğer taraftan da havuzları çekmişlerdir. At askeri asker de havuzu çekmiş ve tek seferde karşıya geçmişlerdir.” (Esir, 2008: ss. 220-21, 229)

“Şehir surlarına ulaşmak için merdiven kullanmışlardır. Başka bir rivayete göre de öldürdükleri kimselerin ve hayvanların cesetlerini üst üste koyarak bir tepe oluşturup, bu tepe sayesinde surlara tırmandıkları söylenmiştir. Mansûr-Kuh Kalesi’nin muhasarası sırasında kuşatma uzun sürünce (4 ay) Cengiz Han askerlerine çevrede ne kadar odun ve kereste varsa bulmalarını emretmiş ve bir kat odun ve kereste bir kat toprak olmak üzere bir tepe inşa etmişlerdir. Bu tepe surların hizasına ulaşınca buraya mancınıklar kurulmuş ve kalenin ortasına bu mancınıklarla ateş yağdırmaya başlamışlardır. (Esir, 2008: ss. 233, 236, 242)

Savaş esnasında geriye çekilme taktiğini kullanarak düşmanı kurdukları pusuya düşürmüşlerdir. Gitmiş gibi görünüp halk ortaya çıkınca tekrar saldırıya geçmişlerdir. (Esir, 2008: s. 229; Polo, 2015: s. 60) Savaş esnasında hendek doldurmak ve kale duvarlarında gedikler açmak Moğolların kullandığı yöntemlerden birisidir. Tarihçi Abu’l Farac’ın naklettiğine göre;

“Moğollar, Harezmi’ye saldırdıkları zaman burada mancınıklar için taş bulamayınca dut ağaçlarını parça parça kesip, taş yerine bunları kullanmışlardır. Hendeği de toprak, ağaç ve kurumuş otlar ile doldurmuşlardır. Bundan sonra şehre hücum etmişler ve şehirdekiler bu hücumu karşı koyamamışlardır. Moğollar surları aşınca şehrin mahallelerini ateşe vermişlerdir. Ancak elde edecekleri ganimetlerin

yanmasından çekindikleri için şehri daha fazla ateşe vermemişlerdir. (Farac, 2011: s. 13)

Moğolların küçük yaşlarda ok, yay, topuz gibi aletleri kullanmaya başlamaları savaşçı özelliklerini güçlendirmek için gerçekleştirilen bir uygulamadır. Bunu yaptıkları istilalarda önlerinde hiçbir engelin duramayışından ve neredeyse girdikleri her bölgeden başarıyla çıkmalarından görebilmek mümkündür. Bunda ordunun teşkilatlı bir şekilde hazır bulunmasının etkisi büyüktür. Buldukları her ortamda savaşı kazanabilmek için oranın coğrafyasını araştırmış hatta karşı tarafla alakalı detaylı bilgi almak için muhbirleri yollamışlardır. Bunların yanı sıra şehri ateşe vermek, insanları ve hayvanları öldürüp tepeler oluşturarak surlara tırmanmak gibi kötü yöntemleri de kullanmaktan geri durmamışlardır.

Moğollar askeri anlamda yetenekli olmalarının yanı sıra bürokraside de oldukça başarılıdır. Mesela, İbnü'l Esir'in bahsetmiş olduğu olaylardan biri olan, Kıpçaklara elçi gönderilmesi ve Moğollarla aynı ırktan olduklarının söylenip Alanlarla yaptıkları ittifakı bozmaları buna güzel bir örnektir. (Esir, 2008: s. 237-38) Cengiz Han, kurmuş olduğu devlet düzenini devam ettirmek istemiştir ve bu yolda devlet başkanı hâkimiyeti iradesinin ifadesi olan Yasa kudretli bir yaptırım aracı haline gelmiştir. Muhakkak ki Yasa'nın ana fikri kendini savunabilen birleşmiş bir millet ve disiplin olmuştur. Cengiz Han döneminden önce Moğol boylarının yazılı olmayan ortak bir hukuku vardı ve bu hukuk muhtelif boylar arasında birtakım değişiklikler göstermekteydi. Cengiz Han'ın hâkimiyet alanı genişledikçe tüm imparatorlukta uygulanacak kanunlara ve bunlarla birlikte bağlayıcı bir kanunnameye ihtiyaç duyulmuştur. (Alinge, 1967: s. 61)

Kimi zaman yasa olarak yazılan ve daha nadir olarak Türkçe yarlığ sözcüğüyle ifade edilen yasak (Yeke Casağ), Cengiz Han Mecellesi veya örfi hukuk da, ilk şeklini 1206 Kurultayında resmi olarak hükümdar ilan edildiğinde almış, yeni sorunlar ortaya çıktıkça zaman içerisinde zenginleşmiştir. Yasak son derece ağır hükümler içermektedir. Katl, ağır hırsızlık, bir maksatla söylenmiş yalan, zina, eşcinsellik, büyüçülük, hırsızları gizlemek gibi cezalar ölümle cezalandırılmıştır. Sivil ve askeri itaatsizlik, hukuku adiyeye suçlarıyla eşdeğer tutulmuştur. Çünkü yasak aynı zamanda hem bir sivil kanun hem de bir idari kanun kısacası dünyanın idaresi için güvenilir

bir disiplin mahiyetinde olmuştur. Yasa Moğol atalarından gelen gelenek, örf, töre ve fikirlerin, Cengiz Han'ın kendi geliştirdiği başka kanunların ilavesiyle kanunlaştırılmasından oluşmuştur. (Temir, 2002: s. 258; Vladimirstov, 1995: s. 174)

Cengiz Han, başa geçtiği ilk zamanlarda kendine bağlı olan Moğol kabilelerinin kötü ve çirkin adetlerini yasaklamıştır. Bir şeyi kabul ettirmek için güçlü padişahların başvurduğu korkutma ve tehdit yöntemini kullanmamıştır. Cengiz Han'ın koyduğu en önemli yasalardan biri de şehzadelerin ve devlet büyüklerinin gösterişli elbiseler giymemesi, şatafatlı lakaplar kullanmamasıdır. Bu şekilde, yöneticilerin halktan uzaklaşarak onlara tepeden bakmasını engellemiştir. Bu yasa gereğince yalnız hanlık makamında oturan kişi "Han" veya "Kağan" unvanıyla anılabilir, şehzadeler dâhil Han'ın dışındakilerin hiçbiri unvan kullanamazlar, doğduklarında kendilerine verilmiş olan ad ile çağrılırlardı. Unvan ve lakaplar onlar tarafından çirkin sayılmaktadır. (Cüveyni I, 1988: s. 96)

Av konusunda da ciddi kanunlar yapılmıştır. Vahşi hayvan avı bu işe bakan komutanın izniyle yapılmaktadır. Avcıların avda tutacakları saf, avı nasıl kuşatıp çember içine alacakları kurallara bağlanmıştır. Ava çıkılmadan önce av sayısını öğrenmek için av yerine insanlar gönderilir, avcılar muhakkak eğitimden geçirilirdi. Komutanların ve askerlerin boş zamanlarını av ile geçirmeleri teşvik edilirdi. Bundan kasıt sadece av değil, askerleri idmanlı tutmak, onları ok atmada ustalaştırmak ve zorluklara alıştırmaktır. Av yerinin özelliklerine göre, gerekli silahları ve malzemeyi belirleyip temin etmek, sağ, sol cenahlar ile orta yeri düzenlemek büyük emirlerin görevidir. Han yola çıkmadan az bir zaman önce hanımları yiyecek ve içeceklerle birlikte yola çıkarlardı. Bir ay, iki ay, üç ay süreceği göz önünde tutularak avın dairesi ve halkası teşkil edilirdi. Av, çevreden merkeze doğru yavaş yavaş sürülür, hiçbir hayvanın daireden dışarı çıkmaması konusunda özen gösterilirdi. Eğer bir av, birden bire ortaya fırlar ve telaşa kapılırsa, bunun sebebi inceden inceye araştırılır, hayvan çoğu zaman binbaşılardan, yüzbaşılardan ve onbaşılardan değnek darbeleriyle öldürülürdü. Safi doğru tutmayanları, bir ayağını biraz ileri veya geri koyanları, cezalandırmada aşırıya kaçarlardı. (Cüveyni I, 1988: s. 97)

Emirlere uyma ve itaat çok önemlidir. Kusuru görülen bir kimse, yüz bin kişilik bir ordunun komutanı hatta Han ile onun arasındaki uzaklık doğu ile batı arasındaki uzaklık kadar bile olsa, Han bir süvari vasıtasıyla onu yola getirir, başı istenmişse başı malı istenmişse malı alınır. (Cüveyni I, 1988: s. 100)

Cengiz Han'ın başka bir yasasına göre de hiçbir kimse kendi isteğiyle mensubu onlar, yüzler, binler, on binler grubundan çıkıp başka bir gruba giremez, birine sığınamaz, hiç kimse de ona yataklık etmeye cesaret edemezdi. (Carpini, 2014: s. 80; Simon, 2006: s 13; Hayton, 2015: s. 77) Bu yasaya aykırı hareket edip yerini değiştiren kimse, herkesin huzurunda öldürülür, ona kucak açan kişi ise, ağır cezaya çarptırılırdı. Şehzadeler bile bu yasadan çekinerek başka bir gruptan gelen bir kimseyi yanlarına alamazlardı veya onların affedilmesi için aracılıkta bulunamazlardı. Başka bir yasa ise şöyledir: Güzel kızlara rastlayan askerler onları toplayıp onbaşı yüzbaşına, yüzbaşı binbaşına, binbaşı da tümen komutanına götürürdü. Beğenilenler sarayda bırakılır, diğerleri ise hediyelerle birlikte geldikleri yere gönderilirlerdi. Sarayda bırakılanlar, hatunlar tarafından terbiye edilirdi. Han veya şehzadeler istediklerini yataklarına alırlar, istemediklerini ise birine hediye ederlerdi. (Cüveyni I, 1988: s. 101)

Ülke büyüdükçe haberleşme, ulaşım zorlukları ortaya çıkmıştır. Bunun için ülkenin belli yerlerine menziller kurulmuş ve buralara yeterli sayıda menzil atları koyulmuştur. Her menzilin görevi tespit edilip bunların insan, hayvan, yiyecek, içecek ve araç bakımından ihtiyaçları karşılanmıştır. Yönetimleri de o bölgede bulunan tümen komutanlarına verilmiştir. Bu konak yerleri sayesinde elçiler, tacirler ve yolcular rahat etmişlerdir. Buralarda bulunan eşyaların çalınıp kaybolmaması için ağır cezai hükümler koymuşlardır. İdareleri altına aldıkları şehirlerin önce nüfusu sayılır, insanla onlara, yüzlere, binlere ayırırlar, bunların her birinin başına sırayla onbaşı, yüzbaşı, binbaşı tayin ederlerdi. Bu şekilde hem askeri hizmetler hem de menzilhanelerin hizmetleri yerine getirilmiş olurdu. Bunların masrafları savaşta elde edilen ganimetlerden veya “kupçur” dedikleri vergiden karşılanırdı. Bir kimse öldüğü zaman az olsun, çok olsun onun mirasına kimse dokunamazdı. Varisi varsa ona, yoksa yanında çalışanlara verilirdi. Moğollar, çok kıymetli dahi olsa bir ölünün malını hazineye koymazlar ve bunu iyi saymazlardı. (Cüveyni I, 1988: s. 101)

Cengiz Han Tuğrul Han ile olan başa geçme mücadelesinde kendisine yardım eden iki kişiyi yükseltmiş ve onlara dair bir azadlık yarası çıkarmıştır. Bu kişilerin bulunduğu bölgelerde hükümdar için hisse alınmamış ve onun soyundan gelen kişilere de aynı muamele gösterilmiştir. Bu kişiler istedikleri zaman, davet edilmeksizin hükümdarın huzuruna çıkabileceklerdir. Her ne suç işlerlerse işlesinler hiç kimse onlara ceza veremeyecektir. Cengiz Han, kendisi ile bu muharebede bulunan diğer kişileri de yükseltmiştir. (Farac II, 1999: ss. 476-477)

Zina ağır bir suç olarak görülmekte ve ölümlle cezalandırılmaktadır. (Ting, 2012: s. 132; Quentin, 2006: s. 13; Willem, 2010: s. 107) Ayrıca sahte elçilik ve sihirbazlık yapan kişiler için de idam cezası geçerlidir. (Carpini, 2014: s. 60; Willem, 2010: ss. 106-107)

Açıkça hırsızlık veya gasp yaptığı görülen bir kişi yakalandığında da aynı ceza uygulanmıştır. Emir kulu olan ve amirine karşı bir hata yapan kişilere de hiç acımadan dayak atılmaktadır. Savaş planlarını düşmana ifşa edenlere, kuvvetli bir kişi tarafından kalın bir değnekle kalçasına yüz defa vurarak ceza verilmektedir. (Carpini, 2014: s. 61; Willem, 2010: s. 107)

Sopa cezasından aynı şekilde Marco Polo da bahsetmiştir. Bu sopa sonucu çoğu kimsenin dayanamayıp öldüğünü de eklemiştir. Birisi bir at çalmış ya da ölüm cezasını gerektiren bir suç işlemişse bu kişinin karnının tam ortasına gelecek biçimde kılıç geçirilerek öldürülmektedir. Eğer bir soyguncu çalınan malın dokuz katını geri ödeyebiliyorsa başka bir cezaya çarptırılmaktan kurtulmaktadır. (Polo, 2015: s. 61)

İki adam tartıştığı zaman, bu kişilerin en yakın akrabaları dahi buna müdahale edemezdi. Bu esnada çok hırpalanan kişi hanın mahkemesine başvurabilir ve bu başvurudan sonra rakibi ona dokunursa, idam cezasına çarptırılır. Ama kişinin hemen işleme başlaması gerekmektedir. Zarar gören taraf öteki kişiyi sanki tutukluymuş gibi yanında sürüklemektedir. Eğer birisi suçüstü yakalanmaz ya da itiraf etmezse, ölüm cezasını uygulamazlar; ama adam birkaç kişi tarafından suçlandığında, itiraf etmesi için ona mutlaka işkence uygularlar. (Willem, 2010: s. 106)

1.3. İnanç

1.3.1. Din

Din toplumun temel taşlarından birisidir. Moğollarda inanç her dönemde değişiklik göstermiş, belirli bir inançları bulunmadığı için tüm dinleri tanımaya çalışmışlardır. Bu durum Moğolların dini inanış konusunda oldukça çeşitli bir yapıya sahip olmasına ve her dönemde, her bölgede farklı uygulamalar olmasına sebep olmuştur. Moğolların çağdaşı olan müelliflerin hem fikir olduğu noktalardan birisi de inanç konusudur.

İnanç konusunda kaynaklarımız arasında bize ilk veri sağlayan İslam Tarihçisi İbnü'l Esir'dir. İbnü'l Esir, Moğolların "*Güneş doğduğu anda güneşe secde ettiklerini, hiçbir şeyi haram ve yasak kabul etmediklerini*" (Esir, 2008: s. 212) belirterek inançlarının çeşitliliğine ve günah kavramının olmadığına vurgu yapmıştır. Bir başka İslam tarihçisi Cüveyni de, Cengiz Han'ın yasalarından birinin dinler arasında ayırım yapmamak olduğunu vurgulayarak İbnü'l Esir'in söylediklerini desteklemiştir. (Cüveyni, 1988: s. 96)

XIII. yy'da Cengiz Han, Moğol İmparatorluğu'nu kurduğunda Moğolların büyük çoğunluğu Şaman inancına inanıyorlardı. (Haykıran, 2016: s. 36) Nitekim, müelliflerimiz de bu düşünceyi desteklemiştir. Süryani müellifi Abu'l-Farac: "Şamanlar hem saray hem de günlük yaşamda etkili olmuşlardır. Şamanlar kehanetlerde bulunurken ortamın ambiyansını değiştirip, ilgiyi kendilerine çekmeyi başarmışlardır. Bu etkileycilikleri ile her kesimden insana dilediklerini yaptırmışlardır." demiştir. (Farac II, 1999: s. 480) Latin seyyah Willem de:

"Şamanlar astronomi konusunda bilgilidir ve güneş ve ay tutulmalarını öngörebilirler. Bu olacağı zaman tüm halk evinde kalır, bitene kadar dışarı çıkmazlar. Tutulma süresince davul ve diğer aletler çalarak büyük gürültü ve patırtı çıkarırlar. Sona erince de kendilerini yeme, içme ve eğlenceye vururlar. Şamanlar, her eylemin gerçekleştirilmesi için hangi günlerin uğurlu, hangilerinin uğursuz olduğunu belirlerler ve bu nedenle Moğollar asla onların onayını almadan savaşa girmezler. Saraya gönderilen her şeyi ateşlerin arasından geçirirler ve bunun için kendilerine bir pay alırlar. Şamanlar, Mayıs ayının dokuzuncu gününde, sürüdeki bütün ak kısrakları toplayıp, onları kutsarlar. Sonra yeni yapılmış comosu yer

serperler ve o gün büyük bir şenlik düzenlerler. Bu gün yeni comosun ilk kez yapıldığı zamana denk gelmesi açısından önemlidir. Bir erkek çocuğu doğduğunda şamanlar onun yazgısını tahmin etmek için toplanırlar. Birisi hasta olduğunda da çağrılırlar ve belirli bir makamla ilahilerini okur ve hastalığın doğal mı yoksa büyü sonucumu olduğuna karar verirler.” Ayrıca, ölenlerin yatak yorganlarını da ateşlerin arasından geçirerek temizlerler. Bu bir gelenektir ve arındırma işlemi gerçekleştirilmeden bu eşyalar saraya giremez. (Willem, 2010: ss. 250-252) diyerek Şamanların sosyal yaşamın her noktasında söz sahibi olduğunu vurgulamıştır.

M.Ö VI. yy'da Hindistan'da kast sistemine ve eski inanç olan Brahmanizm'e bir tepki olarak şekillenen ahlak merkezli bir öğreti olan Budizm VII. yy'dan itibaren Türk topraklarında da görülmeye başlanmıştır. Moğollar Buda inancı ile ciddi olarak ilk defa 1206 yılında Cengiz Han'ın Çin'e yaptığı sefer sırasında tanışmıştır. Buhara ve çevresinde Moğol hakimiyeti güçlenince Buda tapınaklarının çoğu Moğol hakimiyeti altına girmişti. Bunun sonucu olarak da Budizm Moğol boyları arasında yayılmaya başlamıştı. Buda rahipleri, Moğolların dinlere karşı olan hoşgörüsünü ve daha da önemlisi merakını fark etmişlerdi. Bunun üzerine Buda Lamaları, Moğollar arasında Buda inancını yaymak için harekete geçmişlerdi. Budizm Güyük Han döneminde Moğollar arasında daha hızlı yayılmıştır. Mengü Han döneminde de bu yayılma devam etmiştir. Budizm'in Moğollar arasında yükselmesi Mengü Han'ın kardeşi Hülagü Han'ın bölgesi İran'da da hızla devam etmiştir. Hülagü ve oğlu Abaka Han Budist rahipleri ve özellikle Tibet Lamaları ile çok fazla temas etmekte, Budist mabetleri yaptırmakta ve birçok yardımda bulunmaktaydılar. Budacılığın gücü Geyhatu ve Baydu dönemlerinde de önemini korumuştur. Ancak Gazan Han döneminde İslamiyet'in kabulü ile Şamanizm ve Budizm'in etkisi sona ermiştir. (Haykıran, 2016: ss. 39-41)

Hıristiyanlar Moğolların tarih sahnesinde görülmeye başlamalarından itibaren onlarla ilgilenmeye başlamışlardı. Müslümanlara karşı Moğolları kurtarıcı ve müttefik olarak görüyorlardı. Moğol istilasının yaşandığı dönemde Haçlı seferleri de sürmekteydi. Böyle olunca Batılılar, Anadolu'da yaşayan Hıristiyan unsurları korumak için Moğollardan yararlanmak istemekteydiler. Nitekim hedeflerine Güyük Han (1246-

48) zamanında ulaşmış ve Anadolu'da yaşayan Hıristiyanlar bu dönemi huzurlu bir şekilde geçirmişlerdir. (Farac II, 1999: s. 547; Carpini, 2014: s. 152)

Çin'deki Yuan Hanlığının kurucusu Kubilay Han başa geçtikten sonra da (1260) Hıristiyanlığın etkileri yoğun bir şekilde devam etmiş ve Kubilay Hıristiyanların ileri gelenlerini yanına çağırarak ve onların Kutsal Kitabını da yanlarında getirmelerini istemiştir. Kutsal kitabı törenle tütsülettikten sonra saygıyla öpmüştür. Buyruğu üzerine orada bulunan tüm görevliler de aynı biçimde davranmışlardır. Yalnız bu davranışı sadece Hıristiyan değil, Müslümanların ve Yahudilerin hatta puta tapanların önemli dinsel günlerinde de göstermiş olması oldukça dikkat çekicidir. Kubilay'a böyle davranmasının sebebi sorulduğunda ise şöyle demiştir: "Dünyadaki dört ayrı insan soyunun saydığı ve taptığı dört peygamber var. Hıristiyanlar İsa'yı, Müslümanlar Muhammed'i, Yahudiler Musa'yı, puta tapanlarsa Sogomombar Han'ı Tanrıların en büyüğü görüyorlar. Bense bunların dördünü de tanıyor ve sayıyorum ve içlerinde gerçekten en büyük kimse onun bana yardımcı olmasını diliyorum." Ancak davranışlarından en çok Hıristiyanlığa yakın olduğu anlaşılmıştır. Hıristiyan olmamasının sebebi sorulduğunda ise Hıristiyanların olağanüstü şeyler yapamadıklarını ancak tanrıtanımazların geleceği önsezi ile bildiğini ve birçok yetenekleri olduğunu söylemiştir. (Polo, 2015: ss. 75-77)

Moğollar arasında Hıristiyanlığın bir kolu olan Nesturi Hıristiyanlığa inananların olduğu da görülmektedir. Nesturi Hıristiyanlığı inancı, daha çok hanedanın kadınları arasında yaygındı. Örneğin; Mengü Han'ın annesi ve eşlerinden bazıları, yine Hülagü'nün eşleri ve Abaka Han'ın eşi aynı zamanda Bizans İmparatoru VII. İoannis'in kızı Maria'da diğer kadınlar gibi Nesturi'ydi.²⁶ Latin seyyah Willem'e göre, Moğollar Nesturi geleneğine göre kendilerini yere doğru yaklaştırarak, alınlarını yere değdirirlerdi. Bunu yaptıktan sonra sağ elleriyle resimlere dokunur ve ellerini öperlerdi. Sonra orada bulunan herkesle teker teker tokalaşırlardı. (Willem, 2010: s. 162)

Moğol inancında en dikkat çekici hususlardan biri de günümüzde reenkarnasyon olarak bilinen olgunun var olmasıdır. Her insan vefat edince başka bir bedende tekrar dünyaya gelmektedir. Yaşamı boyunca iyi davranışlarda bulunan birinin sonraki

²⁶ Daha detaylı bilgi için Bkz. Nebil Karaduman, *Moğol İstilâsında Şark Hristiyanları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2014.

yaşamında yine iyi birinin, kötü davranışlarda bulunanların ise yine kötü biri veya sürünen hayvanların, yırtıcı kuşların, köpeklerin bedenlerine geçtiği düşünülmektedir. (Farac II, 1999: s. 481; Polo, 2015: s. 104)

Moğolları gözlemleyerek değerlendirmeler yapan Latin seyyahı Marco Polo, özellikle Moğolların putlara olan inancından şu şekilde söz etmiştir:

“Natigay adında saydıkları bir tanrıları vardır. Bu tanrının putu abayla ya da başka bir bezle örtülü olarak her evde bulunur. Bu putun eşi ve çocukları olduğuna inanırlar. Bu putun eşini de bir tanrıça olarak sayarlar ve onun, çocukların bakımı ve sağlığı, ekinin korunması gibi günlük işleri düzenlediğine inanırlar. Bu tanrılarına saygıları sonsuzdur. Yemek yemeye başlamadan önce yağlı bir et parçasını putun, putun eşinin ve çocuklarının ağızına sürmeyi hiç unutmazlar. Ayrıca pişirilmiş yemeğin suyunun birazını diğer ruhlara adak olarak kapının dışına fırlatırlar. Sonra putun ve ailesinin yemekten paylarını aldıklarını düşünerek başka bir törene ihtiyaç duymadan yer, içerler.” (Polo, 2015: ss. 58-59)

Cengiz Han'dan önce Çinli ve Müslüman tacirlerin Moğolistan'ı ziyaret ettikleri bilinmektedir. Ticaret kervanlarıyla Moğolistan'a birçok esnaf da gelmiştir. Büyük Moğol kabile şeflerinin (han, noyan, batur vb.) saraylarında yerleşen bu esnaf, göçebe aristokratlara türlü bilgiyi vermişler, bundan daha önemlisi onlara güvenilir olduklarını hissettirmişlerdir. Orta Asya tacirlerinin etkisi Cengiz Han'ın faaliyete başladığı sıralarda özellikle artmıştı. Cengiz, bu tacirlerden Orta Asya ve Yakın Doğu memleketleri üzerine birçok bilgi edindiği gibi, Moğolistan'ın sınırları dışında düşmanlarıyla yaptığı mücadelede de bu tacirlerin yardımından çok yararlanmıştı. Moğolistan'a gelen tüccarlar sayesinde gerek Cengiz Han gerekse de Moğol kabileleri Müslümanları ve İslâmiyet'i yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Onların dini tebliği ve irşad faaliyetleri ve onların bunda ne derece başarılı oldukları hakkında şimdilik elimizde pek fazla bilgi mevcut değildir. (Arslan, 2015: s. 1021)

Ancak, daha sonraki dönemlerde elimize geçen kaynaklarda Altın Orda Hanı kardeşi Berke Han'ın (1236-1242) Müslüman olduğundan Latin seyyah Ruysbroeckli Willem (Willem, 2010: s. 38) ve İslam tarihçisi Cüzcani söz etmiştir. Hatta Cüzcani bu konu ile alakalı oldukça detaylı bilgiler vermiş ve şunları zikretmiştir:

“Berke Han’ın babası Cuci, onu doğduğu andan itibaren Müslüman kişilerin eğitimine vermiştir. Berke Han yetişkinliğe eriştiğinde, İslam uleması büyüklerinin yaşayanlarını ve ölmüşlerini ziyaret etmek için Buhara’ya gitmiştir. Onun tüm ordusunda her süvari, namaz vakti geldiğinde edası ile meşgul olmak için yanında bir seccade buldurmaya gayret ederdi. Ordusunun tamamında kimse içki içmezdi; devamlı surette büyük âlimler, müfessirler, muhaddisler onun çevresinde olurlardı. Onun dine dair birçok kitabı vardı. Meclis ve sohbetlerde çoğunlukla ulema ile birlikte idi; sarayında devamlı şeriat ilmi bahsi geçerdi. Müslümanlıkta oldukça kati ve ihtimamlı idi.”(Cüzcani, 2016: ss. 181-182)

Cüzcani diğer hanların ölümünde “Cehenneme gitti, melun’un ölümü” şeklinde söz ederken Batu’nun ölümünde “Üzerine rahmet olsun” demiş ve İslamiyet’e yakın birine olan algısını belli etmiştir. (Cüzcani, 2016: ss. 98, 133,181)

Cengiz Han’ın tüm dinler arasında ayırım yapmama kuralı, başa geçen diğer hanlar döneminde de devam etmiştir. Nitekim Moğol İmparatorluğu’nun son hanı Kubilay’ın, “Dünyadaki dört ayrı insan soyunun saydığı ve taptığı dört peygamber var. Hıristiyanlar İsa’yı, Müslümanlar Muhammed’i, Yahudiler Musa’yı, puta tapanlarsa Sogomombar Han’ı Tanrıların en büyüğü görüyorlar. Bense bunların dördünü de tanıyor ve sayıyorum ve içlerinde gerçekten en büyük kimse onun bana yardımcı olmasını diliyorum.” söylemi Moğolların inanç anlamında aynı politikayı devam ettirdikleri ve belirli bir inançları olmadığını doğrulamaktadır. Hanların böyle bir politika yürütmelerinin sebebi ise Moğol İmparatorluğu’nun çeşitli kabilelerden ve boylardan meydana gelmesidir. Çünkü çeşitli inanış biçimlerine sahip olan bu kabilelerin tek inanç altında toplanması, imparatorluk içinde çıkabilecek dini ve sosyal karakterli isyanlara sebep olabilirdi.

Moğollarda belirli dönemlerde Hıristiyanlık belirli dönemlerde Şaman inancı ön plana çıksa da Şamanlığın daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Şamanizm Orta Asya coğrafyası ile anılmaktadır. Aynı zamanda, Şamanizm dinsel ve toplumsal işlevleri olan, pratik bir inanca dayanan, toplumsal taleplere cevap veren ve dini öğretileri olmayan büyüsel bir inanç sistemi de olduğu için pratik anlamda uygulamak daha kolay olmuştur. (Bayat, 2006: s. 25) Moğolların daha sonraki dönemlerde İslamiyet’e yaklaşması ise, istilanın ilk dalgasına şahit olan

İslam dünyası açısından ironik bir durumdur. Bu kadar fazla dini inanca sahip olan bir milletin, her bölgede farklı dini ritüelleri uygulaması ise kaçınılmaz olmuştur.

1.3.2. Efsanelere, olağanüstü olaylara, büyü ve fala inanç

Moğolların gerek çeşitli inanış biçimlerini benimsemeleri gerekse soylarını bir yere dayandırma arzusu ile birlikte bu durum efsanelerde, olağanüstü olaylarda, fallarda ve büyülerde hem siyasi hem de sosyal hayatta kendini net bir şekilde göstermiştir. Kaynaklarımız arasında bu konuya Çinli müelliflerden Shao Hung ve Xiu Ting, Uygur kaynaklarından Gizli Tarih, Süryani Tarihçi Abu'l Farac ve en detaylı olarak da Latin seyyah Marco Polo değinmiştir.

Dilimize Farsçadan geçen efsane sözcüğü fesane kökünden türemiş olup, aslı olmayan hikâye, dillere düşen vaka anlamına gelmektedir. (Türker, 2011: s. 20) Nitekim bu bağlamda Gizli Tarih'de bahsedildiğine göre;

“Cengiz Han'ın cediti yüksek Tanrının takdiriyle yaratılmış bir bozkurt, eşi beyaz bir dişi geyikti. Onlar denizi geçerek geldiler. Moğolların çoğalmasını konu alan Alan-hoa efsanesi, sarışın bir adamın çadırın bacasından sızan ışık vasıtasıyla girerek karnını okşadığını ve onun nurunun vücuduna geçtiğini ve çıkarken de güneş veya ayın nurları üzerinden sarı bir köpek gibi çıktığını anlatmaktadır. Yani Moğolların Tanrının oğulları olduğu mevzu bahis edilmektedir. Cengiz Han'ın dünyaya geldiği vakit elinde saka kemiği büyüklüğünde bir kan pıhtısının olduğu söylenmiştir.” (Gizli Tarih, 2010: ss. 3, 8, 19) Her millette olduğu gibi Moğollarda da kendi kurucu imparatorlarının yüceltilmesi, olağanüstü bir şekilde doğmuş ve yaşamış olması, zorluklarla başa çıkması gibi durumlardan bahsedilerek millet bilinci yaratılmak istenmiştir.

Elbette ki, Moğollar efsanelerle sınırlı kalmamış bunu dışında olağanüstülüklerden de beslenmişlerdir. Süryani Tarihçi Abu'l Farac'ın naklettiğine göre, Cengiz Han döneminde, *savaş sıralarında Moğollar arasında, kırlarda ve dağlarda dolaşan, kış ortasında çıplak ve yalın ayak gezen saygın bir bey ortaya çıkmıştır. Bu bey günlerce görünmüyor ve sonra gelip: “Tanrı benimle konuştu ve bana; bütün yeryüzünü Timuçin'e ve Timuçin'in çocuklarına verdim ve kendisine Cengiz Han diye ad koydum.”* demiştir. Cengiz Han bu beye Tibet (TED-Ten gri) adını vermiş ve onun

sözlerini dinlemiştir. Tibet Tanrı'ya uyanların ve itaat edenlerin mutlu olduğunu, karşı duranların ise perişan olduğunu düşünmüşlerdir. Bu durumdan İslam Tarihçisi Cüveyni de benzer şekilde bahsetmiştir. (Farac, 2011: s. 6; Cüveyni I, 1988: s. 105) İki müellifin de buradaki anlatımlarından Moğollarda din adamlarının başa geçmede etkili olduğunu, bu anlamda itici güç olduklarını anlayabilmekteyiz. Bu dönemde Tibet Tanrı, ulu bir kişi sayılmış hem siyasi, hem sosyal manada toplumu yönlendiren bir konumda olmuştur.

Batıl inanışlar ve ona yönelik davranış kalıpları, birçok toplumda ya da onların alt-kültürlerinde kabul gören inanış biçimleridir. Genel anlamda batıl inanışlar, bireylerin psiko-sosyal bir ihtiyacın gereği ya da kabulü olarak doğaüstü şeylere, maddeye ya da gizeme yüklenen anlamlar olarak kabul edilebilir. Bu yaklaşım içinde batıl inanışlar, grubun ya da bireyin ihtiyaçlarına bağlı olarak ortaya çıkmakta ve atfedilen değerlere göre daha bir anlam bulmaktadır. Fal olgusu da bu kapsama girmektedir. Genel anlamda fal, akıldışı çeşitli yöntemlerin kullanılmasıyla geleceğe yönelik yorumlarda bulunulması, yani bilinmezlikten haber verme olayıdır. Diğer bir deyişle, insanın bilinmeyene erişme arzusunun bir sonucudur. (Nar, 2014: ss. 509-510) Nitekim Moğollarda da bu batıl inanışlara sıklıkla rastlanmaktadır.

Gizli Tarih'e göre; *Cengiz Han vefat edince yerine oğlu Ögetay Han geçmiş ancak, 1231'de Kitan halkına karşı sefere çıktığında burada hastalanmış ve dili tutulmuştur. Birçok büyücü ve kâhinleri toplayarak fala baktırdıkları zaman "Kitan halkına ait yer ve suların hâkimi olan ruhlar: Halkımız yağma edildi, şehir ve kalelerimiz yıkıldı." diyerek Han'ı ağır surette hasta etmişlerdir. Sonra hanın hayatı için fidye olarak zapt edilen memleket ve halkların iadesi, altın, gümüş ve her türlü yiyecek teklif edilerek, hayvan bağırsakları vasıtasıyla tekrar fala baktırılmış ancak olumlu bir sonuç alınamamış han daha da kötüleşmiştir. "Hanın neslinden bir adamı versek olmaz mı? " diye fala baktırdıklarında Han birdenbire gözünü açmış, su istemiş ve içtikten sonra ne olduğunu sormuştur. Ögetay durumu anladıktan sonra yanında bulunan prenslerden biri olan Tuluy kendini feda etmiş ve yapılan efsunlar sonucu hayatını kaybetmiştir. (Gizli Tarih, 2010: ss. 193-194)*

Moğollarda herhangi bir bölgeye sefer düzenlemeden önce falcılara ve büyücülere danışma mefhumu dikkat çekmektedir. Çinli müelliflerden Shao Hung ve Xiu Ting,

Moğolların koyun kürek kemiğine, kızgın bir demir çubuk geçirerek fala baktıklarını ve bu falın sonucuna bakılarak taarruz, geri çekilme ve öldürme gibi durumlar için son karar verildiğinden söz etmişlerdir. Sadece bu işler için değil her iş için müneccimlere başvurmuşlardır. (Hung, 2012: s. 85; Ting, 2012: s. 120)

Süryani Tarihçi Abu'l Farac'da, Ögetay Han döneminde (1229-1241) Çin'e sefer yapıldığı sırada yine sihirbazlar ve efsuncular öne çıkmış yağmur taşlarını getirerek üç gün üç gece uğraşmaları sonucunda mevsim yaz olmasına rağmen olağanüstü olaylar geliştiğinden ve kar yağdığından bunun üzerine Moğolların başarılı olduğundan söz etmiştir. (Farac II, 1999: ss. 530-531)

Latin seyyah Marco Polo'da bu konu ile alakalı; Cengiz Han Moğol kabilelerinden biri olan Kerayitlerin önderi Ung Han'ın kızını istemiştir. Fakat Ung Han bunu kabul etmemiş ve Cengiz Han ona bu nedenle savaş açmıştır. Savaşa çıkmadan önce de falcılarından kimin ordusunun kazanacağını göstermelerini istemiştir. Falcılar da bunun üzerine yeşil bir boruyu uzunlamasına iki parçaya bölmüşler ve bir parçaya Cengiz Han'ın adını öbür parçaya da Ung Han'ın adını yazmışlardır. Sonra yere oturup şöyle demişlerdir: "Büyü sırasında tanrıların gücüyle bu ikisi birbirinin üzerine yürüyecek ve birbirleriyle savaşacaklardır ve kazanan üste çıkan parça olacaktır."Tüm ordu bu gösteriyi izlemek için toplanmıştır. Büyücüler kitaplarından büyüleri ezgiler okurlarken bu iki parçanın birbirlerinin üzerine yürüdükleri ve savaşmaları görülmüştür. Bir süre sonra üzerinde Cengiz Han yazılı parça öteki parçanın üzerine binmiştir. Bunu gören Cengiz Han ve Tatar savaşçıları daha büyük bir coşkuyla Ung Han'ın ordusunun üzerine atılmış ve bu orduyu darmadağın ederek yenmişlerdir. Burada aslında büyüünün insanları itici güç olarak motive etmesini görmekteyiz. Ung Han da bu savaşta ölmüş, ülkesi Cengiz Han'ın eline geçmiştir. Cengiz Han, Ung Han'ın kızı ile evlenmiştir. (Polo, 2015: ss. 55-56)

Latin seyyah Marco Polo, falcılar Kubilay Han'a (1271-1294) Hanbalık (Pekin) yerlilerinin yönetime karşı ayaklanacaklarını bildirdiklerin için o da başkenti ırmağın diğer tarafına taşımaya karar vermiştir. Hatta Kubilay Han'ın Ahmet adında bir yardımcısının da ona büyü yaparak istediği her şeyi yaptırdığı söylenmiştir. Büyü yapılarak yönetimde dahi söz sahibi olunmuştur. (Polo, 2015: s. 84)

Büyücülerden başka bir de yıldız bilimcileri bulunmaktadır. Yıldız bilimciler, yıldızların yörüngesini ve her ay değişimindeki konumunu belirleyebilmek için çok sayıdaki yıllık çizelgeleri gözden geçirirler. Böylece gelişebilecek olayları ve hava durumunu önceden tahmin edebilirler. Bir kişi önemli bir işe başlamayı, bir iş yolculuğu için uzak bir yere gitmeyi ya da başka önemli bir girişimde bulunmayı tasarlıyorsa bunu yıldız bilimciye danışır. Yıldız bilimci de bu kişiye hangi yıl, hangi gün ve hangi saatte doğduğunu sorar. Sonra bu kişinin doğumu sırasında yükselmekte olan yıldızın önceden bilinmesi istenen zamanda başka gök cisimlerine göre durumunu ve konumunu belirlemeye çalışır. Böylece durumu tahmin eder ve tavsiyeler verir. (Polo, 2015: ss. 102-103)

Moğollar da bir tepeye çıkıp yakarma ritüeli de dikkat çekmektedir. Cengiz Han'ın Orta Asya'yı istila etmesine sebep olan Otrar faciasından sonra gerçekleşen olaylar buna bir örnek teşkil edebilir. Süryani Tarihçi Abu'l Farac'dan rivayet olunmuştur ki:

“Cengiz Han yüksek bir tepenin üzerine çıkıp başını açmış ve kendisine ortada bir sebep yokken böyle zulüm etmiş olan kimseleri yenebilmesi için Tanrıdan yardım istemiş ve orada oruçlu olarak üç gün ve üç gece kalmıştır. Üçüncü gece, uykusunda kendi kapısında, ayakta duran karalar giyinmiş eli asalı bir papaz gördü ki bu papaz: “Korkma, dilediğini işle sen yardım edilmişlerdensin.” demiştir. Korku ile karışık bir sevinç içinde uyanan Cengiz Han yerine dönmüş ve bu düşünüyüşüne eşine söylemiştir. Bu kadında Cengiz Han'ın görmüş olduğu papazın, babası Unk Han'a gelip giden ve kendisine dua eden piskopos olduğunu ve bunun Cengiz Han'a talih getireceğini söylemiştir. Cengiz Han, bu olaydan sonra Hristiyanlığa meyil etmiştir.” (Farac, 2011: s. 9)

Moğollarda kapı eşiğine değilmesi de uğursuzluk olarak görülmektedir. Eğer biri yanlışlıkla eşiğe değerse sopa veya para cezası verilmektedir. (Polo, 2015: s. 90) Moğollarda belirli bir inanç sistemi olmadığı için derleme bir inançlar havuzu oluşmuş ve bu gerek siyasi gerek sosyal anlamda hayatın her alanına sirayet etmiştir. Herhangi bir karar alınacağı zaman, falcılara, büyücülere ve yıldız bilimcilere başvurulmuş ve buna göre hareket edilmiştir. Bu kişilere önem verilmesi belirli dönemlerde sayılarının ve etkilerinin daha da artmasına sebep olmuştur.

1.3.3. Ölü Gömme Adetleri

Ölüm her toplumda olduğu gibi Moğollarda da olumsuz bir durumu çağrıştırmaktadır. Moğolların, ölümlle doğrudan ilintili olan ölü gömme adetleri oldukça dikkat çekicidir. Bu konu ile alakalı Çin müelliflerinden Xiu Ting, Ermeni müelliflerinden Kiragos, Latin seyyahlardan ise Carpini ve Willem bilgi vermiştir.

Moğollarda ölüm acısı feryat, figan ve yasla karşılanmaktadır. (Willem, 2010: s. 107) Ölen kişi ile aynı çadırda oturan kişiler ateşle temizlenmektedirler. Bu durum şu şekilde gerçekleşmektedir: İki küme ateş yakarak, yanlarına iki mızrak dikilir ve iki mızrağın ucuna ip bağlanır. Bu iplere Bağdat kumaşından yapılmış olan putları takarak bu iki ateş arasından ve ipin altından insanlar, hayvanlar ve portatif çadırlar geçirilir. Sağda ve solda duran iki yaşlı kadın tarafından bir takım dualar okunur ve su serpilir. Eğer bir kişi yıldırım çarpması neticesinde ölmüş olursa, onun çadırında oturan bütün kişiler yukarıdaki gibi iki ateş arasından geçmek zorundadırlar. Ve ayrıca çadırı, yatağı, arabası, keçeden örtüleri ve ölenin diğer eşyaları kirlenmiş olduğundan dolayı, artık onları kimse kullanmazdı. (Carpini, 2014: s. 55) Çünkü yıldırım çarpması kötü şeylere alamettir. Yıldırım çarpması ile ölen kişinin Tanrı'nın ona kızıp cezalandırdığı düşünülmektedir. (Roux, 2002: s.97)

Ateşle temizleme işleminden başka birinin ölümüne şahit olan bir kişi Han'ın konutuna eğer ölen kişi yetişkinse dokuz ya da bir yıl boyunca, (Willem, 2010: s. 107; Carpini, 2014: s. 50) ölen kişi çocuksa o konuta bir ay geçinceye kadar girememeye yasağı vardır. Bunun kötü ruhları çağırdığı ve uğursuzluk getireceği düşünülmektedir. Bu konuta kötü ruhları kovmak için sadece şamanlar girebilmektedir. (Willem, 2010: s. 107) Moğollar birisi ölünce kişiyi bazen günlerce yanlarında taşımış bazen de yakmışlardır. Bunu yapmalarındaki sebep cesedin içine şeytan girebileceğinin düşünülmesidir. (Kiragos, 2009: s. 45)

Ölüyü nasıl gömdüklerinden söz eden ilk müellif Çinli Xiu Ting olmuştur. Moğollar ölüyü defnederken kurgan veya mezar yapmadıklarından mevtanın gömüldüğü yere at sürerek düz toprak haline getirdiklerinden söz etmiştir. (Ting, 2012: s. 160)

Daha sonraki dönemlerde Moğolları ziyaret eden Latin seyyahlar Carpini ve Willem, Moğolların ölü gömme adetlerinden daha detaylı bir şekilde bahsetmişlerdir.

Moğollarda iki türlü mezarlık bulunmaktadır. Birinde hanlarını, soylularını diğerinde ise soylu aile efradını gömmektedirler. Ting'in söz ettiği mezarı düz toprak haline getirme durumunun aksine Carpini ve Willem eğer ölü soyluysa yani Cengiz'in soyundan geliyorsa, onlar için piramitler, yani küçük sivri evler inşa ettiklerinden söz etmişlerdir. Bu durum akla bu seyyahların ziyaretleri arasında yaklaşık 20 yıl kadar fark olduğunu ve Moğol geleneklerinin değiştiğini getirmektedir. Ayrıca soylu biri çadırın içinde oturmuş vaziyette, önünde bir masa, masa üstünde et, kımız, bir kısrağ veya yavrusu, bir at, eğer ve üzengileri ile birlikte gömülmektedir. (Carpini, 2014: s. 51; Willem, 2010: s. 108) Çünkü itikatlarınca ölen şahsın öteki dünyada savaşa katılacağı düşünülmektedir. Carpini'ye göre soylu kişilerden bazıları değişik metotlarla gömülürlerdi:

“Önce hiç kimseye görünmeden bozkıra çıkarlar, orada bir çukur kazdıktan sonra bu çukurun içine ölen kişinin en sevdiği kölesi yatırılır, ölüyü de bu kölenin üstüne koyarlardı. Bu işlemden sonra köle havasızlıktan boğulmak üzere iken, köle çukurdan çıkarılırdı. Köle bir süre dinlendirildikten sonra aynı işlemler üç defa tekrarlanırdı. Sonuçta bu törenden sağ kurtulan kölelere özgürlükleri verilip, salıverilirdi. Artık hür olan kölede ölen kişinin çadırında kalır ve ölen kişinin yakınları tarafından büyük bir saygı görürdü.” (Carpini, 2014: s. 51)

Kısa süre önce ölen bir adam için yüksek direklerin arasına, yeryüzünün her bir yönüne doğru dört tane olmak üzere, on altı at derisi asılması geleneği de bulunmaktadır. (Carpini, 2014: s. 51; Willem, 2010: s. 108) Burada dikkati çeken bir hususta İslam kaynaklarının Moğolların ölü gömme adetlerinden bahis açmamış olmasıdır. Bu durum Moğol adetlerinin İslami kurallara uygun olmadığını akla getirmektedir. (Barthold, 1947: s. 525)

1.4. Gündelik Hayat

1.4.1. Giyim-Kuşam

Moğollar bozkır coğrafyasının sert koşulları ve kültürünün etkisiyle giyim alışkanlıklarını şekillendirmişlerdir. Giyim-kuşam alışkanlıkları Moğollarda cinsiyet, medeni durum, maddi durum yahut mevsimlere göre değişiklik göstermektedir.

Moğollarda zengin insanlar ipek, sırma ve pamuklu kumaşları yazın, kürkleri ve kurt, vaşak, tilki derilerinden yapılmış kıyafetleri de kışın giymektedirler. Fakir insanlar ise daha çok keçi ve köpek derisinden yapılmış kıyafetleri tercih etmektedirler. (Farac II, 1999: s. 547; Willem, 2010: s. 99; Polo, 2015: s. 59) Moğol giysisi genellikle siyah renktedir. Bundan sadece Simon söz etmiştir. (Quentin, 2006: s. 21) Kadınların elbiseleri birazcık daha uzun olmanın dışında erkeklerinkinden farklı değildir. (Carpini, 2014: s. 41; Willem, 2010: s. 101)

Kadın evlendikten sonraki gün, başını ortadan alına doğru traş eder. Rahibelerin cübbeleri kadar geniş bir feracesi olur, ama önde çok daha geniş ve uzun bir açıklık vardır ve sağdan bağlanır. Tatarlar burada Türklerden farklıdır: Türkler feracelerini soldan, Tatarlar ise her zaman sağdan bağlarlar. Bunun yanı sıra bocca dedikleri ve ağaç kabuğundan ya da bulabilirlerse daha hafif bir malzemenen yapılmış bir başlıkları vardır. Bu çevresi iki karış, yüksekliği elli santim kadar kalın ve yuvarlak bir başlıktır, tepesi bir sütun başlığı gibi karedir. Boccayı pahalı ipek kumaşla kaplarlar: İçi boştur, sütun başlığının ya da kare kesimin ortasına, gene elli santim kadar yüksekliğinde, bir demet tüy ya da ince saz koyarlar. Bu demetin en üstünü tavus kuşu tüyleriyle, gövde kısmını ise yaban ördeği kuyruğundan küçük tüylerle, hatta değerli taşlarla bezerler. (Willem, 2010: s. 101) Carpini ise dikkat çekici bir şekilde kadınların pantolon giydiklerinden kaynaklarımız arasında söz eden tek kaynak olmuştur. (Carpini, 2014: s. 62)

Moğollarda giyimin önemli tamamlayıcılarından biri olan başlıklardan da Çin müellifi Xiu Ting söz etmiştir. Başlığın isminden gu gua olarak söz etmiş ve bağlanışını şu şekilde anlatmıştır: *“Başlığın ortasından boyalı çubuk geçirirler ve üzerini kırmızı ya da sarı ipekle kaplarlar. Tepesine takriben dört dirsek uzunluğunda dal veya demir çubuk konulur ve mavi keçe ile sarılır. Zengin ve soyluların kadınları, bu başlığı değerli çiçeklerle veya beş renkli ipek parçalarla süslerler ve bu süsler bayrak gibi dalgalanır. Sıradan halkın kadınları ise kuş kuyruğu dikmekle yetinirler.”*(Ting, 2012: s. 112)

Moğollarda giyim hava şartlarına göre değişmekte ve her dönem de olduğu gibi zengin insanların giyiminde daha değerli ürünler kullanılmaktadır. Ayrıca kadınlarda pantolon kullanımı da oldukça ilgi çekicidir. Kadınlar da erkekler gibi at bindiği için

pantolon kullanmaları olası bir durumdur. Kızların evlendikten sonra saçlarını farklı traş etmeleri de evlilik müessesesinin dış görünüşle ön plana çıkarıldığını göstermektedir.

1.4.2.Yeme-İçme Adetleri

Moğollarda yeme içme adetleri buldukları coğrafya şartlarına yani bozkır yaşamına göre şekillenmiştir. Hayvancılık Moğollarda başlıca geçim kaynağı olduğu için et tüketimi ön plana çıkmıştır. Yapılan ekonomik faaliyetin de beslenme kültüründe etkili olduğu görülmektedir.

Moğollarla karşı karşıya gelen ilk milletlerden biri Çinliler olmuştur. Çinli müellif Hung, Moğolların tavşan, geyik gibi hayvanların yanı sıra Çin halkını esaret altına aldığında onların pirincini de tüketmeye başlamışlardır. Bunun dışında Moğol ülkesinin bazı bölgelerinde hei niang mi (Moğol buğdayı) yetiştirmişlerdir. Bunu da pirinç gibi kaynattıktan sonra üzerine su ekleyip yemişlerdir. Moğolların pirinç ve buğday yediği bahsinden sadece Hung söz etmiştir. (Hung, 2012: s. 73) Başka bir Çinli müellif Xiu Ting ise pirinç değil sadece et yediklerinden söz etmiştir. (Ting, 2012: s. 109) Bu durumda Moğolların bazı özellikle istilanın ilk dönemlerinde alışkanlık haline getirmeseler dahi pirinç yediklerini söylemek mümkündür.

Moğollarda en fazla koyun, at, köpek, sığır ve domuz eti yenilmektedir. (Esir, 2008: s. 212, 232; Cüveyni I, 1988: s. 93; Willem, 2010: s. 93; Polo, 2015: s.57) Ancak at eti en çok tercih ettikleri yiyecektir. (Kiragos, 2009: s. 44) Bunun dışında fare eti de tüketilmektedir. (Gizli Tarih, 2010: s. 35; Cüveyni I, 1988: s. 93; Farac II, 2011: s. 476)

Moğollarda eti saklama ve tüketme şekli ise şu şekildedir: Eti ince şeritler halinde doğrayıp asarak, güneş ve rüzgârla tuz koymadan kurutup saklarlar. At bağırsaklarından ve domuzunkinden sosis yapıp, bunları taze taze yerler; etin geri kalanını da kışa saklarlar. Sığır derisinden büyük tulumlar yapar ve bunları dumanda gayet güzel kuruturlar. Tek bir koyunun etinden elli-yüz adamı doyururlar; eti bir tabakta tuz ve suyla birlikte küçük parçalar halinde keserler; sonra bu amaçla yapılmış çatal ya da bıçağın ucunda, yemeğe gelenlerin sayısına göre, herkese bir ya da iki lokma sunarlar. Koyun eti servis yapılmadan önce, bey canının çektiklerini alır

ve birisine de özel bir parça verirse, bunu alan adamın hepsini kendisinin yemesi gerekir. Eğer hepsini yiyemiyorsa targac adı verilen heybesine koyup bunu yanında götürebilir. Bunun yapılmasının amacı yiyeceğin ziyan edilmek istenmemesidir. (Willem, 2010: ss. 93-94) Moğollar ekmeği bilmemenin yanı sıra, masa ya da peşkir kullanmayıp kirli elleri ile yemek yerler. (Simon, 2006: s. 12; Grigor, 2012: s. 23)

Meyve olarak da yaban fıstığı tüketilmek de çünkü bu coğrafyada sadece bu meyve yetişmektedir. (Cüveyni I, 1988: s. 93) İçecek olarak ise kısrak sütü olan comos içmektedirler. (Farac II, 2011: s. 476; Willem, 2010: s. 95; Polo, 2015: s. 57)

Comos yani kısrak sütünü ise şu şekilde yapmaktadırlar: “Yerden yüksekte, toprağa çakılan iki kazık arasına uzun bir ip gererler ve saat dokuz civarında sağmak istedikleri kısrakları bu ipe bağlarlar. O zaman kısraklar tayların yanında durur ve ses çıkarmadan sütlerinin sağılmasına izin verirler. Eğer tay huysuzluk ederse biraz emmesine izin verip sonra sağma işlemine devam ederler. Böylece, tazeyken inek sütü kadar tatlı olan bu süttten büyük bir miktar elde ettikten sonra, bunu büyük bir der, ya da bez torbaya boşaltırlar ve bu amaç için yapılmış, alt ucu bir insan kafası kalınlığında, içi boş bir sopayla karıştırmaya başlarlar. Hızla karıştırıldıkça süt taze şarap gibi fokurdamaya, ekşimeye ya da mayalanmaya başlar; bunu tereyağı çıkıncaya kadar çalkalarlar. Tadı orta keskinlikte olunca içerler. İçerken rape şarabı gibi dili yakar, ama içmeyi bitirdikten sonra dilde bir badem sütü tadı bırakır. İnsanın içinde çok hoş bir duygu yaratır ve dayanıklı olmayanları sarhoş eder. Bundan başka, büyük beyler için yapılan caracomos’un (kara kımız) yapılışı da şöyledir. Kısrak sütü kesilmediği için, süttün içinde bulunan katı her şey dibine çökiinceye, berrak kısmı üstte kalıncaya kadar çalkalamaya devam edilir. Çok beyaz olan tortular kölelere verilir, bu yüksek düzeyde bir uyutucudur. Berrak kısmı da beyler içerler; bu gerçekten güzel ve oldukça kuvvetli bir içkidir.” (Willem, 2010: ss. 95-96)

Moğollarda süt ürünlerinden olan tereyağı ve grut adı verdikleri özel bir peynir yapımı da vardır. Grut yapımından kalan suyu da içerler ve sade su içmemeye özen gösterirler. Köleler de midelerini pis suyla doldurup bununla idare ederler. (Willem, 2010: ss. 95-99)

Tüm müellifler, Moğolların yeme-içme adetlerinden ortalama aynı şekilde bahsetmesine rağmen, Ruysberkli Willem, bu konu ile ilgili oldukça detaylı bilgiler vermiş ve hatta milli içkileri comosu, peyniri, tereyağını nasıl yaptıklarından, eti nasıl kurutup sakladıklarına kadar bahsetmiştir.

Ayrıca, Latin kaynaklarından *Chronica Maiora*'da, Moğolların insan eti yedikleri yani kanibalizm gibi bir olgu ortaya atılmıştır. (Özcan, 2012: s. 431) Süryani müellifi Abu'l Farac'da, bu konu ile ilgili şu çarpıcı örneği vermiştir: Moğollar Malatya'yı istila ettikten sonra burada bir kıtlık yaşanmış ve veba baş göstermiştir. İnsanlar çok zor durumda kalmış ve açlıktan kedi, köpekleri, deri, kösele parçalarını hatta bir kadının kendi çocuğunu pişirip yediğini anlatmıştır. Kadına bu durum sorulduğunda çocuğun eceli ile öldüğünü ve daha sonra pişirip yediğini söylemiştir. (Farac II, 1999: 545; Farac, 2011: ss. 31-32) Diğer bir Latin seyyahı Simon de Saint Quentin de Moğolların insan eti yediklerini söyleyerek bu iddiayı desteklemiştir. (Quentin, 2006: s. 21) Ancak yeme içme adetlerinden söz eden diğer müellifler, Xiu Ting, Gizli Tarih, İbnü'l Esir, Cüveyni, Willem ve Polo'nun böyle bir durumdan bahsettiklerine rastlanılmamıştır. Görüldüğü üzere bu dönem müellifleri arasında Moğolların insan eti yediklerine dair söylemler daha az kişi tarafından zikredilmektedir. Bu nedenle bu kaynakların gerçeği yansıtmaktan çok, kökenini geçmiş retorik ve edebiyat unsurlarından alan düşmanı korkunç göstermek maksatlı bir edebiyatın örneklerinden biri olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

1.4.3. Barınma

Moğollarda günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olan ve barınma amaçlı kullanılan çadırlar bozkır kültürünün en önemli unsurlarından biridir. Çadır, Orta Asya'da Türklerde olduğu gibi Moğollarda da göçebelerin yurt olarak kullandıkları yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Moğollar bozkırın kadim meskenleri olan keçeden yapılmış çadırları kullanmışlar ve buna ger ya da yurt adını vermişlerdir. (Marshall, 1996: s. 4) Moğollar çadırlarını dağ eteği, tepe önü, rüzgâr esmeyen ve soğuk hava gelmeyen yerlere kurmaktadırlar. (Ting, 2012: s. 107)

Moğol çadırları, dairesel bir çerçeve üzerinde ince kamış çubuklardan yapılmaktadır. (Carpini, 2014: s. 41; Willem, 2010: s.87) Keçe, çadır yapımında en çok kullandıkları malzeme olmuştur. Duvarlar ve tavan keçe ile kaplanmış ve kapılarda

aynı şekilde keçeden yapılmıştır. (Carpini, 2014: s. 41; Willem, 2010: s.87; Polo, 2015: s. 57) Hükümdar çadırları ise yine keçeden yapılmakta fakat üzerinde diğer çadırlardan ayırt edici bir şekilde çok görkemli işlemler bulunmaktadır. (Cüveyni III, 1988: s. 63)

Bu çadırların tam ortasında yuvarlak bir delik vardır; buradan içeriye ışık girer ve ayrıca içerideki dumanı çeker, zira ateş yakılan yer daima çadırın tam ortasıdır. (Carpini, 2014: s. 41; Willem, 2010: s.87) Çadırların kapıları güneye bakacak şekilde yerleştirildikten sonra (Willem, 2010: s. 89; Polo, 2015: s. 57) beyin yatacağı yeri kuzey uca koyarlardı. Kadınların yeri çadırın her zaman doğu tarafında, beyin sağ tarafında olacak şekilde düzenlenirdi. (Willem, 2010: s. 89)

Moğol çadırı ile ilgili yapılan tasvirlerde ortak görüşlerin olduğu görülmektedir. Göçebe toplumlar konargöçer bir yaşam sürdürdüklerinden dolayı sabit bir meskene sahip olamamışlardır. Bu yüzden çadırların bazıları daimi olarak kurulurken, bazıları kolayca sökülebilir, bazıları da araba evler şeklinde olup bir yerden başka bir yere gidilirken kolayca taşınabilen çadırlardan oluşmaktadır. Moğol çadırları genellikle yuvarlak biçimli olup, keçe ile kaplanmıştır. Çadırların üstünde içeriye hava girsin ve içerideki duman dışarı çıksın diye bir baca bulunurdu. Çadırların ihtişamı ev sahibinin sosyal statüsüne göre değişmekteydi. Bunun yanında Moğol çadır şeklinin bozkırın kadim milleti olan Türklerden etkilenilerek yapılmış olması da oldukça dikkat çekicidir.

1.4.4 Eğlence Hayatı, Özel Günler, Avlanma ve Spor Faaliyetleri

Moğollarda eğlence hayatı, Han tahta çıktığı ya da sefere çıktığı zaman düzenlenen ziyafetler, belirli özel gün kutlamaları (doğum günü, yılbaşı), avlanma, güreş ve ok atma gibi spor faaliyetleriyle karşımıza çıkmaktadır. Özellikle avlanma belirli dönemlerde yapılmakta ve bu faaliyet Moğolların savaşçı özelliklerini daha da perçinlemektedir. Bunun dışında kumar oyunları da eğlence aracı olarak görülmekte ve bu husus oldukça dikkat çekmektedir. Başta Çin kaynaklarından Shao Hung olmak üzere, Uygur kaynaklarından Gizli Tarih, Latin seyyahlarından Simon ve Marco Polo bu konuya değinmiştir.

Han'ın tahta çıkmasında yapılan eğlence töreninden Fars müelliflerinden Cüveyni bahsetmiş ve Ögetay Han (1228-1241) başa geçtiği zaman bir eğlence düzenlendiği

ve sabahtan akşama kadar sakilerin kadeh taşıdıklarından söz etmiştir. (Cüveyni I, 1988: ss. 224-225) Burada hanın başa geçmesini kutlamanın yanı sıra başka bir amaç ise padişahın cömertliğini göstermesi ve devletin görkemini yansıtmasıdır.

Bundan başka Han, savaşa giderken dahi müzisyen kızları yanında götürmektedir. On yedi ve on sekiz yaşlarındaki genç kızlar, on dört telli koto (müzik aleti) başta olmak üzere değişik müzik aletleriyle Da Guan Lu (Devlet Marşı) adlı milli marşı çalmakla birlikte alkış yapar ve dans ederler. (Hung, 2012: s. 88)

Moğollarda eğlence sırasında kişilerin derecelerine önem vermişler ve buna göre davranılmasına karar kılmışlardır. Nitekim Batu Han (1240-55) da Meğot şehri alması, Rus halkını esir etmesi, on bir devleti ve bu kadar halkı kendilerine tabi kıldıkları için eve dönecekleri vakit bir ziyafet düzenlemeye karar vermiştir. Büyük bir çadır kurdurup bir araya gelmişlerdir. Batu diğer komutanlardan yaşlı olduğu için herkesten önce iki kadeh içmiş ancak Güyük ile Buri buna karşı çıkmış ve Batu bizimle aynı dereceden olmasına rağmen nasıl olup da bizden önce içiyor diye ziyafeti terk etmişlerdir. Ögetay da bu duruma kızmış fakat daha sonradan Batu, Güyük ve Buri arasında halledilmesine karar vermiştir. (Gizli Tarih, 2010: ss. 197-198)

Gizli tarihte yılda bir defa Han tarafından Şulen adında bir ziyafet düzenlendiğinden bahsedilmiştir. (Gizli Tarih, 2010: s. 202) Bu gelenek Kubilay Han döneminde de (1264-1294) devam ettirilmiştir. Diğer müelliflere nazaran Marco Polo Moğollarda gerçekleşen eğlence töreninden çok teferruatlı bir şekilde söz etmiştir. Kubilay Han, sarayında bir şulen verdiği zaman şu oturma düzenine uyulmuştur. Kağanın masası yüksek tahtının önünde durur. Solunda imparatoriçe, sağında daha alçaktaki koltuklarda oğulları, torunları ve imparatora kan bağıyla bağlı kimseler oturur. En büyük oğlu Cengiz'in koltuğu diğer oğullarinkinden biraz daha yüksektir. Diğer prensler ve beyler daha alçaktaki masalarda otururlar. Kadınlarda da aynı oturma düzeni göze çarpmaktadır. Herkes kendi onuruna uygun yerlere oturtulur. (Polo, 2015: s. 89)

Masalar Büyük-Kağan'ın yüksek tahtından bir bakışta görülebileceği biçimde konumlandırılmıştır. Ancak böyle şöenlerde kimi zaman herkese masa

verilmemektedir. Soylu savaşçıların ve beylerin büyük bir bölümü salondaki halılar üzerinde oturmak ve yemek yemek zorunda kalırlar. Salonun dışındaysa çeşitli ülkelerden gelen pek çok kişi değerli ve değişik armağanlar getirmişlerdir. Bu kişilerden bir bölümü ellerindeki ülkeleri yönetme hakkını elde etmek isteyen beylerdir. Teşrifatçılar şölene gelen ve sarayın kurallarını bilmeyen yabancıların uygun yerlere oturtulmasına özen gösterirler, salonda dolaşarak konuklara bütün isteklerinin yerine getirilip getirilmediğini ya da biraz daha içki, süt, et ya da başka bir şey isteyip istemediklerini sorarlar. (Polo, 2015: ss. 89-90)

Kağana yiyecek ve içki sunan oğlanlar da soluklarının yemek ve içkiye değmesini önlemek için burunlarını ve ağızlarını güzel peçelerle ve ipekli örtülerle kapatırlar. Kağan bir içki içmek istediği zaman ona uşaklık eden içoğlanı kadehi sunar sunmaz üç adım geri çekilir ve yere diz çöker. Bunun üzerine teşrifatçılar ve orada hazır bulunanlarda kendilerini yere atarlar. Tam bu sırada arp çalanlar ve sayıları kabarık olan diğer çalgıcılar Kağan içtiği sürece çalgılarını tıngırdatırlar. Sonra herkes yerli yerine oturur. Bu saygı gösterisi Büyük-Kağan'ın canı istedikçe yinelenir. Yemekten sonra masalar kaldırılır ve salona pek çok güldürü sanatçısı, şarkıcı, çalgıcı, sihirbaz ve hokkabaz girer. Kağan'ın önünde becerilerini ortaya dökerek izleyicileri eğlendirirler. Bu oyunlar da bittikten sonra herkes kalkarak ayrılır ve evine döner. (Polo, 2015: ss. 90-91)

Tatarların yılbaşı şubat ayında başlar. Bugün töreye uygun olarak Büyük-Kağan ve tüm uyrukları uğur getirdiğine inandıkları beyaz giysiler giyerler. Kutlamalar nedeniyle tüm illerden ve krallıklardan gelen altın, gümüş ve değerli taşlardan yapılmış değerli armağanlar Büyük-Kağan'a kat kat beyaz bezler içinde sunulur. (Polo, 2015: s. 92)

Bütün Moğollar ve Büyük Kağan'ın diğer uyrukları eylül ayının yirmi sekizinci gününde onun doğum gününü kutlarlar. Bu yılbaşı kutlamalarından sonra gelen en büyük bayramlarıdır. Kağan doğum gününde çok değerli altın işlemeli giysisini giyer. Doğum günü dolayısıyla yirmi bin kişiye, hanlara, derebeylerine ve üst düzeydeki komutanlara benzer giysiler giydirilir. Bütün krallıklardan ve bütün illerden geleneğe uyularak değerli doğum günü armağanları gönderilir. Saraya, hakları olan derebeyliklerini sürdürebilmek için pek çok kişi gelir ve armağanlar

getirir. Büyük-Kağan'da bu işlere bakan on iki kişilik yargı kuruluna buyurarak bu kişilere uygun ülkelerin ve yöneticiliklerin verilmesini sağlar. O gün Hıristiyanlar, Müslümanlar ve puta tapanlar tanrılarına ve putlarına Kağan'ın kutsanması ve korunması, ona uzun ömür, sağlık ve mutluluk bağışlanması için yakarırlar. (Polo, 2015: s. 91)

Latin seyyahı Simon, Moğollarda eğlence anlayışında spordan bahseden tek müellifimizdir. Erkeklerin güreş ve okçuluğu en iyi eğlence aracı olarak gördüklerini söylemiştir. (Quentin, 2006: s. 12) Moğollarda özellikle fetihlerden sonra, özel günlerde yılbaşı, doğum günü gibi zamanlarda eğlenceler düzenlenmekte ve bu da yine geleneklere uygun bir şekilde yapılmaktadır. Moğol eğlencelerinde oturma düzeni, eğlencenin ne zaman başlayacağı, ne giyileceği gibi kurallar net hatlarla çizilmiştir. Burada da inançların etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir. Eğlence bir nevi dua toplantısı olarak da düşünülebilir. Çünkü sazın sözün yanı sıra Tanrı'ya yakarış da söz konusudur. Avcılık ve spor faaliyetleri de, eğlence kültüründe önemli bir yer tutmaktadır.

1. Ekonomik Yapı

2.1. Hayvancılık

Hayvancılık her göçebe bozkır toplumunda olduğu gibi Moğollarda da yaşamın temel yapı taşlarından biri olmuştur. Moğollar hayvancılığın sürdürülebilmesi için kışın düzlük yazın ise dağlardaki verimli otlaklara göç etmişlerdir. Koyun, keçi, öküz, deve ve at sürülerine sahiptirler. (Quentin, 2006: s. 12; Carpini, 2014: s.42) Develeri çift hörgüçlüdür ve bazen tek hörgüçlü güneş devesine de rastlanır. (Ting, 2012: s. 105)

Moğollar her türlü ihtiyaçlarını sürülerinden temin etmişlerdir. Hayvanların derilerinden elbise, yünlerinden keçe, kilim, yorgan ve iplik, kemiklerinden ok uçları, hayvan pisliklerinden yakacak, at ve sığır derilerinden tulumlar, diğer hayvanların boynuzlarından içki kadehleri yapmışlardır. Moğollar taşımacılık faaliyetlerinde ve arabaları çekmede sığır, öküz ve inek gibi hayvanlardan koyunları ise eti, derisi ve yünü için beslemişlerdir. (Dohhson, 2006: s. 23)

Hayvancılık bahsinde, Moğol atlarına ayrıca değinmek gerekmektedir. Moğollarda atlar bozkır toplum yapısı ile çok fazla uyum sağladığı için hep ön planda olmuştur. Carpini; *“Moğol askerleri bir gün boyunca bindikleri ata üç veya dört gün içinde tekrar binmezlerdi. Çünkü Moğolların memleketlerinde çok sayıda at mevcuttu. Yedek atları her zaman bulunmaktaydı. Moğolların savaş atları zırhlıydı ve atların zırh ve örtülerinin bazıları deriden imal edilmekteydi. Bu zırh ve örtüler şöyle yapılırdı: Öküzlerin veya diğer hayvanların derilerinden bir avuç genişliğinde şerit parçalar kesilir, bunlardan üç veya dördünü birbirine yapıştırırlardı. Sonra ince kayış ya da ipe bunları birbirine bağlarlar, en üst parçaya bağlamış oldukları ipi bir alttakinin ortasından geçirirlerdi. Bu işlem bu şekilde devam ederdi. Atları korumak için takılan zırh parçaları beş taneydi. Atın her iki sağrısına da, atın kuyruğundan başına kadar birer parça bağlanır ve bu parçalar eyerin altından atın kalçasını kaplamaktaydı. İkinci parça atın sırtından aşağıya doğru sarkar ve karnının altında sıkıca bağlanırdı. Üçüncü parça boru şeklinde atın kuyruğuna geçirilirdi. Zırhın dördüncü kısmı da atın göğsüne takılırdı. Beşinci parça demirdendi ve atın alnı ile boynunun her iki tarafını koruyacak şekildeydi.”* diyerek Moğollarda atın kullanımından söz etmiştir.

Tarihteki bozkır devletleri gibi atın önemini bilen Moğollarda ata gereken değeri vererek, atlardan birçok alanda yararlanmışlardır. Atın savaşlarda önemli bir yer tutması, atın değerini artıran bir faktördü. Bunun yanında atın ekonomik değeri de bulunmakta, etinden, sütünden ve derisinden yararlanılmaktadır. Nitekim Moğolların en önemli içkisi olan kımız at sütünden meydana gelmektedir.

2.2. Ticaret

Ticaret bir topluluğun başta ekonomik, siyasi ve sosyal hayatta var olabilmesi için olmazsa olmaz unsurlardan birisidir. Cengiz Han da devleti kurduktan sonra bu durumun farkına varmış ve ticareti düzenlemek için belirli yasalar çıkarmıştır. Cengiz Han döneminin sonlarına doğru ülkede emniyet, huzur, asayiş artmış, halkın geliri ve zenginliği oldukça yükselmiştir. Yolların güvenliği sağlanmış, yol kesme ve eşkıyalık gibi kötü davranışlar ortadan kalkmıştır. Tüccarlar, istedikleri her yere gidip ticaret yapabilmişlerdir. (Cüveyni I, 1988: s. 135)

Moğollarda değiş-tokuş ile yapılan ticaretin yanı sıra faiz uygulaması ile karşılaşmak mümkündür. Moğol hanı başta olmak üzere diğer yetkili kişiler tüccarlara borç verip bunu belirli zamanlarda belirli bir faiz oranı uygulayarak geri almışlardır. Böyle yapan kişilere de ortak adı verilmiştir. (Cüveyni III, 1988: s. 55) Mesela, bir kundak gümüşlük para, tekrar tekrar faizlenerek 10 yıl zarfında, 1024 kundak faiz getirmektedir. (Ting, 2012: s. 129)

Moğolların ticarete verdikleri önemi Müslüman müellifler İbnü'l-Esir ve Cüveyni'nin ve Süryani müellifi Abu'l-Farac'ın bahsettikleri Otrar olayından anlayabilmek mümkündür. Nitekim Cengiz Han ticari ilişkiler kurmak için Harzemşahlılara bir tüccar grubu yollamış ancak tüccarların Harzemşahlara bağlı bir vali tarafından öldürülmesi ile İslam dünyası için oldukça gergin bir süreç başlamıştır. Bunun dışında Moğolların Maverünnehir bölgesinde ticaret yapmalarını da yasaklanınca Moğol istilası denen sürecin fitili ateşlenmiştir.²⁷ Burada verilen örnekte Moğolların diğer milletlerle ticari bir ilişki içine girmek istediklerini açıkça görmek mümkündür.

Moğolların ticarete en parlak dönemi yaşamalarına sebep olan *Pax Mongolia'dan da (Moğol Barışı)*, bu kısımda bahsetmek yerinde olacaktır. Nitekim *Pax Mongolia*, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Batılı kesimlerce Orta Asya, Çin ve Yakın Doğu'nun Moğollar tarafından istilasından sonra sosyal, kültürel, ekonomik, hayata etki etmiş bir barıştır. Bu sayede Batı, Doğu'nun her türlü imkânından yararlanma fırsatı bulmuştur. Moğol barışı ile Batı, İslam ülkeleri ve medeniyetini tanımıştır. Yine Çin'i, Hindistan'ı, kıymetli ürünleri, geçiş yollarını öğrenmişlerdir. (Tezcan, 2009: ss. 181-182)

Moğollar göçebe bir toplum olmalarından dolayı ticarete geç başlamışlardır. Ancak, Cengiz Han döneminden itibaren uygulanmaya başlayan ve diğer dönemlerde devam ettirilen politikalar sayesinde ticari hayat oldukça canlanmıştır. Tüccarlar rahatlıkla alışveriş yapabilme olanağı bulmuş, bu da Moğol ülkesinde malların bollaşmasına ve refahın artmasına sebep olmuştur.

²⁷ Daha detaylı bilgi için Bkz: İbnü'l Esir, *Kamil Fi't Tarih X*, (Çev: Ahmet Ağırakça-Beşir Eryarsoy), İstanbul 2008, s. 213-14; Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa I*, (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara 1988 s. 137; Ebü'l- Ferec İbnü'l-İbri, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev: Şerafeddin Yaltkaya), Ankara 2011, s. 8.

2.3. Ganimetler ve Vergi

Her savaşı toplumda olduğu gibi Moğollarda da savaşı kazanmadaki en önemli itici güçlerden biri elde edilen ganimetler olmuştur. Arap tarihçi İbnü'l Esir, ganimetlerin koyun, sığır, at gibi hayvanlar, külçe altınlar, para ve ziynet eşyaları, halktan kişileri esir alma, silah, gıda maddeleri ve zahire, kumaşlar ve giyecekten oluştuğundan bahsetmektedir. (Esir, 2008: ss. 212, 224, 225, 229) Fars müellif Cüveyni ganimetlerden bahsederken genellikle rakam vermiştir. Mesela, Moğollar Merv’de sayısız altmış bini bulan koyunu ve ganimetleri ele geçirmişlerdir. (Cüveyni I, 1988: s. 198)

Süryani müellif, Abu'l Farac'ın bahsettiğine göre, Tatarlar Anadolu'yu istiladan dönerken Erzincan'a karşı ordugâh kurmuş ve buranın eşrafından altın istemişlerdir. Fakat istediklerini vermeyince Tatarlar hiddetlenip, şehre karşı mancınıklar kurmuşlar ve şehrin surlarını yıkıp şehre girmişlerdir. Şehir halkını öldürüp, şehri yağma etmişlerdir. Bunun üzerine Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyasüddin Tatarlara elçiler göndererek atlar, develer, koyunlar ve köleler vermeyi üstlenmiştir. 1244 yılında ise ismi Nasavur Navin olan bir Tatar reisi Mardin ve Urfa çevresine inmiştir. Buradaki halkı toplayıp altın istemiştir. Oranın emiri de isteğini yerine getirince buradan ayrılmış ve Malatya'ya doğru hareket etmiştir. Malatya'nın ekinlerini, bağlarını ve arılarını imha etmiş ve şehirdeki çoğu kimseyi öldürmüşlerdir. Tatarlar şehrin hâkimi olan ve Halep'ten geri dönen Reşüddidin'i tehdit ettikleri için bu adam altın, gümüş birçok paralar, mücevherler, altın ve gümüşten kaplar vermiştir. Bütün bunlar 40.000 dinar değerindedir. Kendisi mabetlerin içindeki kapları da çalarak şamdanları, buhurdanlıkları, aziz tabutlarını büyük kiliseden çıkartmış ve Tatarlara vermiştir. (Farac II, 1999: ss. 544-545)

Moğolların vergi aldığına dair ilk bahis Çin müellifi Xiu Ting tarafından zikredilmiştir. Verginin alımı borç olarak nitelendirilmekte ve birkaç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki kısırak sütü ve koyun sürüsünün miktarına göre alınan vergidir. İkincisi, kuyumcu ve zanaatkârlar dışında herkesten yıllık 25 liang top ipek, sığır ve koyunu olanlardan ise 50 liang ipek olarak alınan vergidir. Üçüncüsü, köylü çiftçilerden adam başı 100 liang ipek, pirinçten elde ettikleri miktara bakmaksızın aile başı (4 kişi olarak hesaplanan) alınan pirinç vergisidir. Son

olarak da çeşitli yolların gemici ve nakliyecilerinden de her yıl 20.000 ting, yani kundak gümüşü vergi alınmaktadır. Xiu Ting, bunun dışında alınan vergilerin de bulunduğunu ancak bu vergilerin neler olduğunu söylememiştir. (Ting, 2012: s. 125)

Süryani müellif, Abu'l-Farac'a göre tüm Moğollar, her yıl hanlarına sürülerinden, davarlarından, servetlerinden, atlarından, koyunlarından, sütlerinden hatta yünlerinden hediyeler vererek ona yardım ederler. (Farac II, 1999: s. 479) Abu'l Farac'ın bu yorumunu doğrudan vergi ile ilişkilendirmek yerinde olacaktır.

Abu'l-Farac, verginin borç ya da hediye olarak değil de doğrudan yasallaştığı dönemlerden de söz etmiştir. Mengü Han, (1251-1259) Ergun Ağa'yı Horasan, Mazenderan, Hindistan, Irak, Fars, Kirman, Lor, Ürran, Azerbaycan, Gürcistan, Musul ve Şam'a vali tayin etmiş ve bu bölgelerin zengin kişilerine yılda 15 dinar ve diğerlerine 1 dinar vergi koymuştur. Müslüman, Hıristiyan ve putlara tapanlardan yani din adamlarından vergi almamıştır. (Farac, 2011: s. 25) Ermeni müellifi, Ovsepyan da aynı durumdan söz etmiş Moğolların halktan insan ve hayvan başına ağır vergi aldıklarını ancak din adamlarından vergi almadıklarını vurgulamıştır. (Galstyan, 2005: s. 93; Oktay, 2007: s. 250-251)

Moğollarda ganimetlerin ne olduğu konusunda müelliflerimiz ortak bir anlatım içine girmişlerdir. İstilalar neticesinde elde edilen ganimetler ordu içerisinde hiyerarşi düzenine göre dağıtılmış ve elde edilen ürünler bir dahaki istila için motivasyonun artmasını sağlamıştır. Gelir sağlanan tek kaynak istilalar sırasında ele geçirilen ganimetlerle sınırlı kalmamış, sınırların genişlemesiyle birlikte ele geçirilen bölgelerden de vergiler alınmaya başlamıştır. Herkes yılda bir defa Hanına vergi vermekle yükümlü tutulmuştur. Vergi alımı kişilerin gelirine göre değişkenlik göstermiştir. Din adamlarına hoşgörülü davranılmış ve din adamlarından vergi alınmamıştır.

2.4. Para Basımı ve Kullanımı

Para ekonominin en temel dayanağı olmasına rağmen Moğollarda imparatorluğun dağılmasına yakın dönemlerde kullanılmaya başlanmıştır. Latin seyyahı Marco Polo'dan önce Moğolların kâğıt parayı kullanıp kullanmadıklarından bahseden bir müellife rastlayamadık. Polo, Han balık'ta (Pekin) Kubilay Han'ın darphanesi

bulduğunu ve hatta simyacıların aradığı gizin burada bulunduğunu söylemenin mümkün olduğundan bahsetmiştir. Burada para oluşturmanın yönteminin bilindiğini söyleyerek nasıl yapıldığını da anlatmıştır: *“Yaprakları ipek böceklerine yem olan dut ağacının kabuğu soyulur. Buradan dış kabukla ağacın tahtası arasında kalan ince iç kabuk çıkarılır, yumuşatılarak lapa gibi oluncaya dek havanda dövülür. Bundan, pamuktan yapılan kâğıda benzeyen ancak kapkara olan bir kâğıt üretilir. Kâğıt yapıldıktan sonra çeşitli boylarda para olarak parçalara ayrılır. En küçük olanı bir paradır, biraz daha büyük olanı bir Venedik gümüş parası değerindedir ve bu şekilde devam etmektedir. Bu kâğıdın üretimi sırasında oldukça emek verildiği için som altın ya da gümüş kadar değerlidir. Her kâğıt parçasının üzerine bu iş için özel olarak seçilmiş belirli sayıdaki görevli yalnız adlarını yazmakla kalmazlar, damgalarını da vururlar. Son olarak majesteleri tarafından darphanenin başına atanmış olan üst düzey yetkili de damgaladıktan sonra işlem tamamlanır. Böylece bu kâğıt geçerli bir paranın gücüne kavuşur. Bu paranın benzerini yapmaya kalkışmak suçtur. Bol bol basılmış olan ve Büyük-Kağan’ın egemen olduğu bütün illerde elden ele dolaşan bu kâğıt para her yerde geçerlidir. Birinin elinde kullanılmaktan eskimiş olan para varsa bu para darphaneye getirilir ve değerinin yalnızca yüzde üçü ödenirse bir yenisiyle değiştirilebilir. Biri işlemek için altın ve gümüş almak istiyorsa yine darphaneye başvurarak kâğıt parası karşılığında bu madenleri alabilir. Kağanın bütün askerlerine bu parayla ödeme yapılır. Bu açıdan bakıldığında Büyük-Kağan’ın yeryüzündeki bütün hükümdarlardan daha zengin olduğunu söylemek de yanlış bir yorum değildir.”* (Polo, 2015: s. 98)

Para kullanımı ve basımı, Moğolların devletten imparatorluğa geçiş sürecinde önemli bir unsur olmuştur. Para basımı daha önce de bilindiği gibi devletlerin gücünün artmış olduğunun ve ekonomik düzeyinin iyi olduğunun bir göstergesidir. Fakat Moğollarda bu sürece göçebe toplum yapısı nedeniyle geç girilmiş ve sistemsel olarak tam oturtulamamıştır.

III. BÖLÜM

MOĞOL İMAJI

1. İmaj/İmge/Algı

1.1 İmgenin Tanımı

Latince *imagos* sözcüğünden ortaya çıkmış olan imge ya da diğer adıyla imaj Türkçede;

- 1) Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, hülya.
- 2) Genel görünüş, izlenim, imaj.
- 3) Duyu organlarının dıştan algılandığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj.
- 4) Duyularla alınan bir uyarıcı söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal, imaj anlamlarına gelmektedir. (Ulağı, 2006: s. 3)

İmgenin kelime karşılığını ifade eden yukarıdaki tanımlamalar, onun geçmiş yaşantı ve olguların hatırlanması ve tanıklıklara dayanılarak anlaşılması ya da başka bir deyişle yeniden yaratılması yoluyla tarih yazımına ve tarih felsefesine konu olması şeklinde sorunlu bir mecra kaymaktadır. Zira geçmişte olan olayların zihinde tüm gerçekliğiyle yeniden ele alınıp düşünceye ve yazıya aktarılabilirliği tarih yazıcılığının içinde bulunduğu en temel sorunlardan birini teşkil etmektedir. Tarihi metinleri bir uydurma ya da bir yaratım olarak ele alındığında bu sorunun derinleştiği görülür. (Büyüktuncay, 2014: s. 49) Bu noktada insanlığın tarihini “yaratmanın tarihi” olarak ele alırsak konuya çok yanlış bir noktadan yaklaşmış olmayız. (Işıldak, 2008: s. 67)

Tarihin tasarlanabilir bir kavram olduğu gerçeği, İngiliz tarihçi Robin George Collingwood'un (1889-1943) “tarihsel imgelem kuramı” ile karşılık bularak idealist bir çerçevede ele alınmıştır. Collingwood'a göre her tarih bir düşünce tarihidir. Tarihçi her olayla değil, düşüncelerin dışsal ifadeleri olan olaylarla ilgilenir.

Tarihçinin ilk görevinin her olayın dışsal yanından hareket ederek olayın iç yanını belirleyip, geçmişin bütünsel resmini yapmak olmalıdır. (Yapıcı, 2015: s. 154)

Çağdaşlarının gözünden Moğol imajını resmetmeye çalıştığımız bu çalışma bağlamında, yukarıda imgesel tarih anlayışı hakkında öne sürülen görüşler, tarihin aslında bir yapıntı olduğu gerçeğini pekiştirmekle birlikte, bu yapıntının karşıtlık durumu gözetilerek tekrar incelenmesi ihtiyacı doğmaktadır. Bu noktada başka bir kavramsal problem ile daha karşı karşıya kalmaktayız. Zira insanın düşüncelerinin bir ürünü olarak ortaya çıkan tarihsel imge kavramını bu kez “ötekilerin” gözünden ele almak gibi bir zorunluluk ortaya çıkmaktadır.

Thierry Hentsch, “Hayali Doğu” adlı eserinde tarihsel imgelemdeki öteki kavramına Ortaçağ Avrupa’sı örneği üzerinden yaklaşmaktadır. Hentsch, birbiri üzerine kümelenmiş ve devasa bir bilgi kirliliğine dönüşen Ortaçağ Avrupası’nın Doğu toplumlarına karşı ön yargılı yaklaşımlarının, Coğrafi Keşifler ve okyanusların aşılması neticesinde farklı bir yöne evrildiğini, artık ötekini ziyaret etme ve ondan haberdar olma düşüncesinin Avrupa toplumu üzerinde bir meyil halini aldığını belirtiyor. Avrupalı düşünce tarzının geçirdiği bu dönüşüm “akılcılık” ile eşzamanlı bir biçimde gelişmiş, kilisenin baskısı altında vahiy ve akıl paradoksuna düşen filozofların açtığı çığır, Refom hareketlerinin ve kitlesel boyutta değişimlerin önünü açmıştır. Bu döneme değin “Haçlı” zihniyeti ile ziyaret edilen ve öyle algılanan doğu, artık başka amaçlar için de ziyaret edilebilen bir yer haline gelmiştir. Hentsch, bu ziyaretlerde casusluk fikrinin de belirmiş olabileceğini ifade ediyor ve ekliyor: *“Bu girişimdeki yenilik, yolculuğun ne ticari ne de dini amacı olmasıdır; tek amaç görmek ve yoklamaktır. Örneğin, Polo ailesinin 13. yüzyılda Uzak Doğu’ya yaptıkları o ünlü seyahatlerinde, sonrada yazdıkları öykünün inandırdığının tersine, böyle bir durum söz konusu değildir.”* Hentsch, “ötekinin gözlenmesi” amacıyla doğuya yapılan seyahatlerin 16. yüzyılda giderek hız kazandığını ve artık bu seyahatlerin birincil sebebinin “kayıp cennet”i arama olgusundan ziyade “bilinmeyeni merak etme” ve onu tanıma içgüdüsünün daha baskın hale geldiğini ifade ediyor. Hentsch’in bu saptamasını kuvvetlendirmek için üzerine vurgu yaptığı kişi de yine bu çalışma da izlenimlerinden faydalanılan Marco Polo olmuştur. Onun belirttiğine göre genç Polo’yu harekete geçiren şeyler, merak duygusu ve macera

düşkünüğüdür. O kadar ki, çağdaşları, Moğol İmparatorluğunu anlatırken onun pek çok şeyi uydurduğuna inanmışlardır. (Hentsch, 1996: ss. 88-91)

Hentsch'in Avrupa örneği üzerinden açıklamaya çalıştığı “ötekine bakış” ile ilgili olarak bizim de bu çalışmada vurgu yapmak istediğimiz esas nokta tarihsel imgelem bağlamında muhataplarının kendi zihinlerinde yaratmış oldukları “Moğol İmajı”nı yine onların çağdaşı olan tarihsel metinler üzerinden ortaya koymak olacaktır. Hiç şüphesiz bu imaj geçmişten gelen önyargıların ve çağdaş çatışmaların etkisinde şekillenen dimağlardan süzülerek kâğıda aktarılmış imgelerdir ve bu yönüyle de gerçeklikleri sorgulanabilir. Ancak bizim bu çalışma çerçevesinde ortaya koymak istediğimiz temel husus, muhatapları nazarındaki Moğol imajını tamir etmek değil, bu imajın o günkü insanların bakış açısından algılanması ve bugüne nasıl yansıdığıın tespit edilmesidir. Yani “Yecüc ve Mecüc” ile “Tanrının çocukları” tanımlamalarının aynı zaman diliminde ve aynı insan topluluğunu ifade etmek için kullanılmasının yaratmış olduğu paradoksa çağdaş tarihsel metinler vasıtasıyla bir nebze olsun ışık tutmak amacındayız. Aslında Moğolların bu çağda yapmış oldukları eylemler onların tarihsel imgelemin üzerinde büyük bir etki bırakarak onlar hakkında kalıplaşmış ve önyargı belirtileri gösteren fikirlerin bugüne taşınmasını sağlamıştır. O günün şartlarını ve o günün Moğol imajını ortaya koymanın, bugünün tarihçiliği açısından da bir farkındalık yaratacağı düşüncesindeyiz.

Bu bağlamda tarihsel imgelemdeki “öteki” kavramının bilgi eksikliğinden ya da belki daha doğru bir tabirle bilgi kirliliğinden kaynaklandığı gerçeğiyle karşı karşıya kalmaktayız. Emel Kefeli'ye göre, “imgeler tarihi kökenlere dayanmakla birlikte göreceli gerçekleri ifade ederler. Kulaktan kulağa, nesilden nesile geçerler, toplumun dilinde yaşar, katmanlaşırlar. Bunları değiştirmek kolay değildir. Bunları değiştirmek için uzun bir zaman dilimine ihtiyaç vardır. Markus Foti'ye göre ise bu değişim olanaksız gibidir. Çünkü “bir toplumdaki imgeler ve stereotipler toplumun gelişim değişimine bağlı olarak evrim geçirirler.” Yeni imgeler muhakkak kendinden önceki imgelerin özelliklerini taşıyacaktır. Çünkü imgeyi oluşturan kalıp yargılar kuşaktan kuşağa aktarılarak varlıklarını sürdürebilirler. Gerçeğin deformasyonu özelliği ise, yazarın kendi algı dünyasının verileri ışığında algıladığı gerçeği, dönüştürerek aktarmasıdır. Gerçek kavramı yazarın kendi değerler dizgesinde yeniden şekillenir ve

değişime uğrar. (Ulağlı, 2006: s. 13) Tarihçi de ancak elindeki kanıtlar yardımıyla geçmişe dair sorulara yanıt verebilir. Yani bir anlamda kendisine önceden intikal eden birikimsel imgelerin etkisinde düşünmekte ve öyle hareket etmektedir. Ancak yine de eldeki kanıtların o anki dünya ile ilişkisi içinde anlaşılması halinde tarih ölü bir tarih olarak tasarlanmaktan kurtulabilir. (Büyüktuncay, 2014: ss. 54-55)

Bir imge incelemesinde, gözden kaçırılmaması gereken hususlardan birisi de imge kurgusal ve görsel semboller bütünü değildir. Unutmamak gerekir ki bir imgeyi yazar, toplum, ideolojiler, sosyal ve tarihsel olaylar, inançlar doğurmaktadır. İncelenecek olan imgeyi yalnız bir bilim dalının verilerine göre açıklamaya çalışmak onu oluşturan diğer faktörlerin göz ardı edilmesi anlamına gelebilir. Epistemolojik bir yöntem uygulanarak disiplinlerarası bir inceleme yapılmalıdır. İmge gösterimseldir. Yani kurgusal bir yapı içerir. Her ne kadar yazar bir başkasını ya da başka bir kültürü anlatsa da anlattığı kendisi ve kendi kültürüdür. Yani bir yazarın dilinden kendisini ifade etmesidir. Bu nedenle incelenecek olan imgeye araştırmacının kültürel değerleriyle yaklaşması yerine, kendisini, eseri kaleme alan yazarın ve onun ait olduğu toplumun yerine koyması ve eserin sınırları içinde kalması gerekmektedir. İmge araştırmalarında ortaya çıkan bir yanlışlık da genellikle imgenin bir toplumun kendisini başka bir topluma sunumu olarak gerçekleştirilmesidir. Oysa imge bir sunum değil, bir algılanış şeklidir. Çünkü hiçbir toplum kendisini diğer topluma olumsuz olarak aktarmak istemez. (Ulağlı, 2006: s. 48) Moğollar kendilerini fatih olarak tanımlasalar da, İslam toplumları onları barbar, vahşi gibi tanımlamalarda bulunmaktadır. Yani hiçbir toplum kendisini vahşi olarak ifade etmez. Şu durumda imge çalışması yapacak birinin bir toplumu kendisini nasıl ifade ettiğinden başlaması ve sonra diğer toplumun bu sunumu nasıl algıladığı sorusuna cevap bulması gerekmektedir.

İmge ile önyargı arasında da sıkı bir ilişki söz konusudur. Bir bireyin ya da toplumun diğerlerine karşı oluşturduğu düşünceler topluluğu olarak tanımlayabileceğimiz önyargılar aynı zamanda bizim kendi düşünce ve yaşayış evrenimize yabancı bir insan hakkındaki düşüncelerimiz olarak da tanımlayabiliriz. Buradan önyargıların bir ötekileştirme sürecinin sonucunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Yani önyargı da ötekinin değerlerini olumsuz algılama durumu söz konusudur. Bu

ötekileştirme eylemi sürekli olarak farklı grupların özelliklerinin olumsuzlaştırılması ile yapılmaktadır. “Adil olmayan, hoşgörüsüz ya da aleyhte bir görüş”, olarak ötekini değerlendirme eylemi olarak önyargılar, kendi öznel değerlerimiz ile diğer toplumlara eleştirel yaklaşmamıza sebep olmaktadır. (Ulağlı, 2006: ss. 103-105) Moğolların acımasız olduğu, vahşı olduğu vs. gibi toplumla alakalı genellemeler yapılması gibi. Önyargının en önemli özelliklerinden biri, bir özelliğin tüm toplum üyelerine yansıtılmasıdır.

2. Moğol İmajı

2.1. Kaynaklarda geçen Moğol İsimlendirmeleri

İmgenin yansımalarından biri de ötekini adlandırmadır. Bu kısımda başta İslam kaynakları olmak üzere, Süryani, Ermeni ve Latin kaynaklarında adlandırmalarla alakalı oldukça kapsamlı verilere rastladık. Özellikle istilaya uğrayan toplumların algısı ile istila eden ve istilaya sadece tanıklık eden toplumlar arasında oldukça belirgin farklılıklar gördük.

Bu bağlamda, İslam kaynaklarından başlayacak olursak ilk dönem yazılmış olanlarla, sonraki dönem kaynakları arasında adlandırma olarak değişkenlik olduğu görülmektedir. Nitekim bunda istilanın ilk dalgasını yaşıyan ve daha sonra kanıksanılan bir durum haline gelmesinin etkili olduğu kanaatindeyiz. Elbette, İslam müelliflerinin Moğol sarayında görev alması da bu ifadelerin değişiminde etkili olmuştur. İslam müellifleri arasında ilk sırada yer alan Arap tarihçi İbn’ül Esir istilanın ilk izlerini gözlemleyerek ve tabii olarak olumsuz bir Moğol algısı yansıtmıştır. Moğollara, Ye’cuc ve Me’cuc²⁸, zalimler, mel’un insanlar, istilacılar, kâfirler, lanet olasıca, Moğol kâfirleri, düşman, azılı düşman, lanetli herifler gibi tabirleri kullanmıştır. (Esir, 2008: ss. 211-212, 215-218, 221) Deccali²⁹ bile Moğollardan üstün görmüştür. Bunun dışında Moğollara, hem Moğol hem Tatar

²⁸Ye’cuc ve Me’cuc tabirindeki Ye’cuc’un “aşırı hiddetli, öfkeden çılgına dönmüş, manasına geldiğini, Me’cuc’un ise “Moğol” olduğunu ve bu iki kelimenin birlikte “ateş püsküren Moğol(lar)” olduğu söylenmektedir. Daha detaylı bilgi için Bkz. Sargon Erdem, “M.Ö. II. Binyıla Ait Çivi Yazılı Belgelerin Işığında Gutium/ Ye’cuc-Me’cuc/ Moğollar/ Turukkum/Türkler”, *X. Türk Tarih Kongresi III*, Ankara 1991, s. 885.

²⁹ İlahi dinlerde kıyamet alametlerinden sayılan ve insanları doğru yoldan saptırmaya çalışacağı kabul edilen olağanüstü güçlere sahip kişinin Deccal olduğu düşünölmektedir. Daha detaylı bilgi için Bkz. Kürşat Demirci, “Deccal”, *DİA IX*, İstanbul 1994, s. 67-69.

diyen ilk İslam kaynağı olmuştur. (Esir, 2008: s. 213) Erken dönem kaynaklarından birini kaleme alan Fars tarihçi Cüzcani de, Moğollar için İbnü'l Esir'dekine benzer bir şekilde Ye'cuc ve Me'cuc, kâfirler, melun gibi tabirleri sıklıkla kullanmıştır. Başa geçen kişilere Han, topluma da Moğollar demiş, Tatar tabirini zikretmemiştir. (Cüzcani, 2016: ss. 40-41, 133, 146-147)

Harzemşahlıların tarihçisi olan Nesevi, Harzemşah-Moğol mücadelelerine şahit olmasına rağmen Moğollar için herhangi olumsuz bir tabir kullanmamıştır. Moğollar için hem Tatar hem Moğol ibarelerini kullanmıştır. Başa geçen kişilere de Han unvanını zikretmiştir. (Nesevi, 1934: ss. 10-11, 15) Fars tarihçi, Reşidüddin de aynı şekilde başa geçen kişilere Han demiş ve Moğol tabirini kullanmıştır. Moğollarla alakalı herhangi olumsuz bir tabir kullanmamış Moğollar dışındakileri düşman ve isyankâr olarak nitelendirmiştir. (Fazlullah, 2013: ss. 3, 26-27)

Arap kaynaklarında olumsuz bir ibare olarak kullanılan Yecüc Mecüc adlandırmasını Fars tarihçi aynı zamanda Moğol veziri olan Cüveyni de kullanmış ancak bunu olumsuz bir terim olarak değil ordunun büyüklüğüne vurgu yapmak için belirtmiştir. (Cüveyni III, 1988: s. 71) Aksine, Cengiz Han'a Cihan Fatih, Gezegenlerin Şahı, Ögetay için Cihan Padişahı gibi övgü dolu adlandırmalarda bulunmuştur. (Cüveyni I, 1988: ss. 139, 212) Cüveyni, Moğolların diğer milletlere bakış açısını da zehirli yılan benzeyen, sapıklar, bedbahtlar, cahiller gibi kavramlar kullanarak net bir şekilde vermiştir. (Cüveyni III, 1988: s. 81) Cüveyni'nin bu ifadelerinde Moğol sarayında bulunması ve olayları kanıksamasının etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Süryani müelliflerden elimizde Moğollarla alakalı bahis açan yegâne kaynağın sahibi olan Abu'l Farac, Moğol istilasına şahit olmuş ve hatta Malatya'da kendi soyundan birilerinin katledilmiş olmasına rağmen Moğollara karşı olumsuz ifadeler kullanmamıştır. (Farac, 2011: s. 20) Ve hatta Savaş sırasında çarpışan Moğolları kahramanlar olarak dile getirmiş, Cengiz Han'a Temurkhin, Tabut Tanrı, Hanlar Hanı gibi adlandırmalarda bulunmuştur. (Farac II, 1999: ss. 478, 514-515)

Moğol tarihinde ilk defa doğudan batıya doğru diplomatik bir görevle giden Çinli müellif Rabban Savma, en sık Cengiz oğulları, arada bir de Moğol, başa geçen kişilere de sadece Han tabirini kullanmıştır. (Savma, 2008: ss. 37, 39)

Ermeni müellifler Moğollar ile alakalı çok benzer ve tepkisiz adlandırmalar bulunmaktadır. Bunda Ermenilerin Müslümanlara karşı Moğollarla ittifak kurmuş olmalarının etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Moğollardan ilk söz eden Ermeni müellifi Kiragos Moğollara Tatar ve bu adlandırmaların dışında Moğolların askeri özelliklerini üstün tutarak, onlara okçular ifadesini kullanmış, başa geçen kişilere de Han demiştir. Vartan da bahislerinde sadece Tatar ifadesini kullanmıştır. (Oktay, 2007: ss. 21, 59, 80, 166) Hayton, başa geçen kişilere Han unvanını kullanmıştır. Tatar ve Moğol tabirlerini birlikte kullanmış aksine ötekine düşman ve isyancı ifadelerini zikretmiştir. (Hayton, 2015: ss. 86, 71, 129-130) Aknerli Grigor ise Kiragos da olduğu gibi Moğollara yine, Okçu Millet adlandırmasını kullanmıştır. Moğol adlandırmasını da kullanmış ve Moğol isminin keskin ve çevik manasına geldiğini söyleyen tek kaynak olmuştur. (Grigor, 2012: ss. 15-16) Latin müelliflerinde de Ermeni müelliflerindeki benzer adlandırmalar söz konusudur. Nitekim Latinlerle Moğollar arasında da Müslümanlara karşı bir ittifak bulunmaktadır. Bunun dışında, yapılan adlandırmalarda Latinlerin Moğol istilasından etkilenmemesi ve Moğol ülkesine gözlem yapmak ya da siyasi amaçlarla gitmiş olmalarını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu nedenle daha tepkisiz ifadeler kullanmışlardır.

İlk Latin müellifimiz Simon, Moğollara sadece Tatarlar demiştir. (Quentin, 2006: s. 9) Carpini de hem Tatarlar hem Moğollar ifadelerini kullanmıştır. (Carpini, 2014: s. 31) Ruysbroeckli Willem ve Marco Polo'da sadece Tatar demiş, başa geçen kişiye Han unvanını kullanmışlardır. (Willem, 2010: ss. 87, 147; Polo, 2015: ss. 56-57)

Tüm bu adlandırmalara ek olarak kaynaklarımızda en sık rastladığımız Tatar adlandırmasına da değinmek yerinde olacaktır. "Tartars" ismi Yunanca bir sözcük olan ve Cehennem kelimesinin karşılığı olan "Tartarus" kelimesinden gelmektedir. (Watson, 2002: s. 335) Tatar sözü gerek Moğollar gerekse Türkler tarafından önceden beri bir boy ismi olarak kullanılmaktadır. Ancak, Moğollardaki Tatarlarla

Türk boyu olan Tatarların aynı kavim olmadıklarını hatırlatmak gerekmektedir. (Barthold, 2006: s. 23)

Moğol ulusu olarak kullanılan Tatar ismine ilk kez Orhun yazıtlarında rastlanmaktadır. Çinliler, Cengiz Han'dan önce Moğolca konuşan toplulukları ayırmadan hepsine Tatar adını kullanmışlardır. (Sümer, 2011: s. 168) Eski bir geçmiş tarihi olan Tatarlar, Moğol kabileleri arasında en kalabalık olan topluluklardan biridir. Ordu ve yönetim konusundaki becerileri sayesinde diğer kavimlere göre daha ön plana çıkmışlardır. Cengiz Han, diğer kabilelerle birlikte Tatarları da hâkimiyet altına alınca kendilerini Moğol birliğine adanmışlardır. (Fazlullah, 1998: s. 44) Nitekim Moğollara Çinliler ile başlayan Tatar adlandırması karşılaştıkları İslam dünyası ve Rusya tarafından da kullanılmaya devam edilmiştir. (Barthold, 2006: s. 23) Diğer taraftan Tatarların kalabalık ve yetenekli bir kabile olması da bu adlandırmanın kullanımında etkili olmuştur. Tatar kullanımı başka milletler tarafından kullanılırken Moğolların bu tanımdan hoşlanmadığını da ayrıca belirtmek yerinde olacaktır. (Temir, 1975: s. 913)

Başta geçen kişilerin Han olarak nitelendirilmesi bahsettiğimiz müelliflerin hem fikir olduğu adlandırmalardan birisidir. Adlandırmalarda bulunurken diğer toplumların müellifleri özellikle istilaya uğrayanların Moğol algısı vahşi, melun, sapık, bedbaht, Yecüc ve Mecüc gibi kavramları ortaya çıkarmışken, istila eden toplumun müellifleri ise kendini fatih, kahraman, han olarak nitelendirmiş yine Moğollarla ittifak kurmaya çalışan taraf ise adlandırmalar yaparken daha tepkisiz kalmıştır. İstilaya uğrayan bir toplumun bu denli kötü benzetmeler yapması ne kadar olağansa, istila eden toplumunda kendisini yüceltmesi kaçınılmazdır. Hiçbir toplum kendisini barbar olarak nitelendirmez. Çünkü imge bir algılanış tarzıdır ve bu algıların toplumlar arasında değişmesi de gayet olağandır.

2. 2. Moğol İstilasası ve İstila Sırasında Çizilen İmaj

Bu kısımda Ortaçağ'da Moğol İmajı'nın oluşmasında ve onlar hakkında sabit fikirlerin yerleşmesinde etkili olan büyük Moğol İstilasından bahsedeceğiz. Zaten "istila" kavramı bu olaya ötekilerin gözünden bir bakışın yansımasıdır. Moğollar 13. yy'da büyük bir askeri ve siyasi güç olarak ortaya çıkmış ve büyük bir istila

hareketine girişmişlerdir. Moğol istilasının gerçekleşmesinin kökeninde ise ne dini, ne hayvan ölümü, ne de açlık gibi iktisadi sebepler görülmemektedir. Yahut Hunların Çinliler tarafından sıkıştırılması sonucu gerçekleşen kavimler göçü gibi bir olaya hiç benzememektedir. Peki, bu istilanın asıl sebebi nedir? Yapılan incelemelere göre yağma yapıldıkça bu hırs ve intikam arzusunun artmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu olaya şahit olan müelliflerse bu istilanın sebeplerini, Moğolların nereden geldiklerini, kim olduklarını ve nasıl bir istila girişiminde bulduklarını detaylı bir şekilde kendi görüşleri ve içinde buldukları toplumun bakış açılarıyla harmanlayıp anlatmışlardır. Bu bakış açısı ise çağdaşlarının gözünden Moğolların nasıl algılandığının göstergesi olacaktır.

Bir bozkır fatihi olan Cengiz Han'ın şahsiyetinde birleşmiş Moğolların o zamanın medeni merkezleri olan yerleşik şehirlerin fethetmesi muhatapları gözünden bir istila olarak resmedilmiştir. Bu da gayet doğal bir refleks olarak görülmelidir. Bizzat Cengiz Han'ın doğumu da bu farklı algının yarattığı paradoksu görmek mümkündür. Onun doğar doğmaz elinde tuttuğu kan pıhtısını ileride çok kan akıtacak olmasına yoran fikirler olması yanında eski bir Türk-Moğol geleneğinin³⁰ canlanması olarak da kabul edilebilir. (Roux, 2001: s. 61)

1206 senesinde Onon Irmağı kıyısında yapılan büyük kurultay ile Cengiz adını alarak Moğol kabilelerinin büyük hanı seçilen Timuçin, artık geri dönüşü olmayacak derecede büyük bir tarihi süreç başlatmıştır. (Özdemir, 2002: s. 489) 1207 yılı itibariyle Merkezi Asya'da hâkimiyetini pekiştiren Cengiz Han'ın ilk hedefi Çin'de bulunan Kin Hanedanlığı oldu. Kinler asıl adları Curcanlar olan ve Çin'in kuzeyinde geniş bir arazide oturan bir hanedandı. Cengiz Han dört oğlunu (Cuci, Çağatay, Ögeday ve Toluy) yanına alarak 1215 yılı itibariyle Kin hanedanı üzerine giderek Cebe'nin gayretleriyle başkent Dung-Çang'ı ele geçirdi. (Gizli Tarih, 2010: s. 169; D'ohsson, 2006: ss. 63-76; Grousset, 1999: ss. 258-264)

Takvimler 1218 yılını gösterdiğinde Moğol ordularının yönü bu kez İslam Dünyası'nın kalbi durumundaki Orta Doğu'ya çevrilmiştir. Nitekim İslam müellifleri bu istilanın fitilini ateşleyen Otrar faciasından şu şekilde söz etmişlerdir:

³⁰Bahaeddin Ögel, bu kan pıhtısı tutma olgusunun Manas destanında da yer alan çok kadim bir bozkır geleneği olduğunu belirtiyor. Bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi, c. I*, Ankara 2010, s. 498.

İstilanın ilk şahidi İbnü'l Esir; “Moğolların hükümdarı Cengiz Han (Timuçin, Çingiz Han), kendi memleketinden ayrılıp Türkistan taraflarına doğru gelmiş, Türklerden ve özellikle tüccarlardan oluşan bir grubu ellerine verdiği çok miktarda eritilmiş altın ve gümüş külçeleriyle birlikte, kendisine giyinmek üzere elbiseler almak için Maverünnehir Bölgesindeki Semerkant ve Buhara’ya göndermiştir. Cengiz Han’ın gelen bu tüccar heyeti Harezşah ülkesinin en son noktası olan Otrar şehrine gelmişlerdir. Burada Harzemşah’ın valisi İnalçık bulunmaktadır. Tatarlardan bu tüccar grubunun Otrar’a gelmesi üzerine buranın valisi Harzemşah’a mektup yazarak gelişlerinden ve yanlarında taşıdıkları muazzam miktarlardaki mallardan söz etmiştir. Bu durumu öğrenen Harzemşah’ın emri üzerine gelen bu tüccar heyetini öldürerek ellerinde büyük miktarda bulunan bu altın ve gümüş külçelerini Harzemşah’a göndermiştir. Bu mallar Harzemşah’a ulaştırıldığında Buhara ve Semerkant tüccarlarına dağıtarak onlardan bedellerini tahsil etmiştir.” demiştir. (Esir, 2008: ss. 213-214) Diğer İslam müellifleri, Nesevi ve Cüzcani ise bunların aksine doğrudan İnalçık’ı suçlu bulmaktadır. Çünkü İnalçık gelen tüccar heyetinin aslında ajan olduklarını söyleyerek yalancı iddialarda bulunmuştur. (Nesevi, 1934: s. 29; Cüzcani, 2016: s. 53)

Cengiz Han, nihayetinde Otrar önlerine varmış ve İnalçık (Kayır Han), kalenin burcundan baktığında bir asker denizi görmüş ve kollarını ısırarak Moğol askerlerini seyretmiştir. Zırhlı atların kişnemesi, elbise giyinmiş aslanların kükremesi, etrafa dayanılmaz bir patırtı yaymıştır. Otrar halkı ve İnalçık (Kayır) Han uzun müddet Moğollara karşı çıksa da sonucunda yine yenilmekten ve canlarından olmaktan kurtulamamışlardır. (Cüveyni I, 1988: ss. 140-142) Elbette yaşanan bunca olay karşısında İslam dünyasında bu saldırılara dayanacak yürek kalmamıştır. İnsanlar bu istila sırasında çaresizliği, umutsuzluğu ve talihsizliği “öğrenmişlerdir”. Bundan sonrası artık öğrenilmiş çaresizliğin en uç örnekleri anlamına gelmektedir. Nitekim tarihi kaynaklar konuya ilişkin enteresan bilgiler verirler.

Ünlü tarihçi İbnü'l-Esîr, Moğol istilâsını yazmamak için hayli direndiğini belirttiikten sonra, düşmanla bizzat karşılaşmamışsa da kendisine anlatılan, aktarılan ve çeşitli yollarla ulaşan bilgilerden hareketle olan biteni anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Tahammülü güç hadiselerin yaşandığını, feryatların gökleri tuttuğunu ve

yaşananları yazmanın bir insan, hele hele bir Müslüman için hiç de kolay olmadığını ifade eden tarihçi, topladığı bilgiler karşısında şaşkınlığını dile getirmekten aciz kalır. (Özdemir, 2010: s. 27) Hattâ bunları duymaktansa “Keşke annem beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felaketten evvel ölüp gitseydim! Adım ve sanım unutulsaydı da bu olayla karşılaşmasaydım, böyle bir olayı yaşamasaydım” demiştir. Bu büyük ve dehşet verici olayın Müslümanlara korkunç günler yaşattığını ve Müslümanların kökünü kazıdığını söylemiştir. Moğol istilasını yazan tarihler bu olayı bütün dehşetiyle anlatmış olsalar dahi kıyısından geçememişlerdir. (Esir, 2008: ss. 210-211)

İbnü'l Esir'in, Moğolların Buhara'yı istilasını sırasında anlattıkları İslam dünyasındaki ilk Moğol imajını doğrudan yansıtacak niteliktedir. İbnü'l Esir, *Erkekler, kadınlar, çoluk çocuk herkes sürekli ağlayıp duruyor ve düşman elinde esir olarak elden ele dolaştırılıyorlardı. Şehir sanki daha önce yokmuşçasına harabeye dönüştürülmüş ve ıssız bir kent haline getirilmiştir. Moğollar kadınlara karşı zalimce davranarak hiçbir insanın yapamayacağı şekilde namuslarına musallat olmuşlardır. Halk ise eli kolu bağlı olarak hiçbir şey yapamamış, bu zulüme boyun eğmek zorunda kalmıştır.* (Esir, 2008: s. 218) Nitekim Moğollar istila ettikleri tüm İslam ülkelerinde bu şekilde ve hatta daha fazla zulüm uygulamışlardır. Girdikleri her bölgede yağma, tecavüz, katliam gibi kavramların manası kalmamıştır.³¹

Nitekim İbnü'l Esir bu istilaları İnsanoğlunun yeryüzünde yaşadığı en büyük musibet ve felaketlerden birisi olarak Buhtunnasr'ın³² İsrail oğullarına karşı giriştiği katliam ve Kudüs'ü tahrip etmesi olayına benzetmiştir. Bu lanetli heriflerin tahrip ettiği ve Müslümanların başına getirdiği felaket ne İsrail oğullarının başına gelen felakete ne de Kudüs'ün tahrip edilmesine benzemektedir. Harabeye çevrilen her bir şehir Kudüs'ün başına gelen felaketi yaşamıştır. Müslümanlardan öldürülenlerin sayısı İsrail oğullarından öldürülenlerle kıyaslanamaz niteliktedir. Moğolların bir şehirde

³¹İstila sırasında yapılan yağma ve zulümle alakalı daha detaylı bilgi için Bkz. İbnü'l Esir, *El Kamil Fi't Tarih X*, Tercüme Heyeti (çev. Ahmet Ağırakça-Beşir Eryarsoy), İstanbul 2008, s. 218-221, 234-236, 243-244.

³²Milâttan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralı. Daha detaylı bilgi için Bkz. Ömer Faruk Harman, “Buhtunnasr” *DİA VI*, İstanbul 1992, s. 380-381.

öldürdüğü Müslüman sayısı belki yeryüzünde yaşayan bütün Yahudilerin toplamından çok daha fazladır, diyerek istilanın zalimlik boyutunu gözler önüne sermiştir.

Süryani müellifi Abu'l Farac da, Cengiz Han'ın Buhara'yı istilasından şu şekilde bahsetmiştir: *“Cengiz Han şehri ele geçirdikten sonra, gezmeye başlamış ve büyük bir caminin kapısı önüne gelince sordu: “Burası hükümdarın sarayı mı?” Kâtipler: “Hayır, burası Tanrı evidir.” dediler. Cengiz Han'da atından inerek içeri girmiş ve mihrabın önüne oturmuştur. Tuli de minberin basamaklarına çıkmıştır. Cengiz Han “Atlarım açtır ve ovada bunları besleyecek ot yok.” demiştir. Bunun üzerine halk gidip buğday ve arpa getirmiştir. Bunun dışında şarap da getirmişlerdir. Şarkı söyleyen erkekler ve kadınlar, raks eden kadınlarda getirilmiş ve bunlar raks etmişlerdir.”* (Farac II, 1999: ss. 505-506) İbnü'l Esir'de bu olaya ek olarak Moğolların Kuran'ı Kerim'in sayfalarını yırttıklarından ve camilerdeki minberleri söküp hendeklere attıklarından bahsetmiştir. (Esir, 2008: s. 218) Nitekim bu örneklerden yola çıkarak Moğolların istila sırasında dini mabetlere ve simgelere dahi saygı göstermediğini ve tahrip etmekten çekinmediklerini görebiliyoruz. Moğolların buradaki amacı elbette tahrip etmek ve yarattıkları korku imajını pekiştirmek olmuştur.

Moğol istilasının İslam dünyasında yarattığı tahribatı yaklaşık 20 sene sonra görmüş olan Çinli müellif Rabban Savma da doğrulamıştır. Cengiz oğullarının saldırılarının Horasan'ı büyük bir yıkıma uğrattığını, bu yıkım konusunu İranlı tarihçilerin abarttığını, yine de genel olarak doğru olduğunu söylemiştir. (Savma, 2008: ss. 58-59)

Diğer kaynaklar bu şekilde bahsederken öte yandan Moğol emrinde çalışan Fars müellif Cüveyni'nin bahislerinden bir örnekleme yapacak olursak; *“Moğollar tarafından Cend bölgesinin ele geçirilişini düşmanların elinden bu bölgeyi kurtarmak olarak yorumlamıştır. Bu kısımda bir tarih verilmemiş ancak Buhara ve Semerkant'ın istilasından daha sonra bahsedilmiştir. Cend bölgesine varınca, savaş yapılmadan önce buraya Hasan Hacı adında bir elçi gönderilmiş, can ve mallarına zarar gelmemesi için şehri teslim etmeleri istenmiştir. Ancak elçi öldürülmüştür. Cengiz Han'da elçisinin öldürüldüğünü duyunca şehre saldırmış, bir kişinin intikamı*

için onbinlerce kişinin hayatını almıştır. Şehirdekiler karşı koyamadıklarından sevgi elini uzatmış, kalenin dışına çıkmışlar ve şehir yağmalanmıştır.” (Cüveyni I, 1988: ss. 143-145) İbnü'l Esir'in aksine Cüveyni, gerek Moğol devlet adamı olması gerek olayları daha sonradan gördüğü için kanıksamış olması gibi sebeplerden dolayı istilayı “istila” olarak değil fetihmiş gibi anlatmıştır.

İbnü'l-Esîr'in kayıtlarında rastlanabilecek en ilginç öğrenilmiş çaresizlik örneklerinden birisi şudur: *“Moğollardan bir kadın istila sırasında Meraga'daki bir eve girerek evin halkından çok kimseyi öldürmüş ve onu erkek zannetmişlerdi. Nihayet silahını bıraktıktan sonra kadın olduğunu anlayınca esir aldığı erkeklerden birisi onu öldürmüştür.”* *“Yine, Tatarlardan bir adam bir geçide girerek yüz kadar adamı öldürmüştür. Bu adam karşısındakileri tek tek kılıçtan geçirip hepsini öldürmüş ve hiç kimse elini kaldırıp da en ufak bir şekilde buna karşı koymamıştır.”* (Esir, 2008: ss. 229-230) Bir başka ilginç öğrenilmiş çaresizlik örneği ise hemen bu haberin peşinde kayıtlıdır. Meragalı birisi anlatmıştır. Bir Moğol askeri yüz erkeğin bulunduğu bir mahalleye girmiş ve tamamını birbiri ardınca öldürünceye kadar katliamı sürdürmüş de içlerinden hiçbirisi direnç göstermemiş. İbnü'l-Esîr insanların zillete duçar olduğundan yakınır ve kendilerini az çok savunmayışlarına bir anlam veremez. Allah'a sığınmaktan başka çaresi kalmamıştır. Sözlerini bir dua cümlesiyle tamamlar. (Özdemir, 2010: s. 32)

Söz konusu durum sadece Türklere ve Müslümanlara özgü değildir. Moğollar Gürcistan'ı da defalarca yağmalayıp tahrip etmiş, halkını katliama tabi tutmuştur. Nihayetinde Gürcüler arasında Moğollara karşı büyük bir korku meydana gelmiştir. Bir başka ifadeyle artık onlar da çaresizliği öğrenmişlerdir. Nitekim İbnü'l-Esîr, kaynağını bir Gürcü büyüğüne dayandırarak bizzat dinlediğini anlatır: *“Bir haberci gelip de Moğolların yenildiğini ve esir edildiğini bildirirse sakın inanmayın. Fakat öldürüldüklerini söylerse inanabilirsiniz. Çünkü Moğollar asla savaştan kaçmaz ve katiyen esir düşmezler.”* İbnü'l-Esîr'in konuştuğu bu Gürcü büyüğü sözlerinin sonunu tecrübe ettiği bir olayla bağlamıştır. Bunlar Moğollardan bir esir almışlar, esir ilk fırsatta kendisini atından attığı gibi başını taşlara vura vura intihar etmiştir. Esirliğe razı olmamıştır. (Özdemir, 2010: s. 33)

Cengiz Han son seferini 1227 yılında Tankutlar üzerine gerçekleştirdikten sonra ölmüştür.(Gizli Tarih, 2010: ss. 187-190) Cengiz Hanın ölümü ardından Moğol Hanı olan Ögetay zamanında da Moğol istilası hız kesmeksizin devam etmiştir. Onun iktidarı döneminde Kore yarımadasının Moğol atlılarına boyun eğdirilmesi yanında Avrupalıların Moğollar ile ilk kez karşı karşıya gelmek durumunda kaldıkları Batu Han liderliğindeki Batı Seferi hayata geçirildi. Müslüman kaynaklarına göre bu sefer ilk olarak 1236 yılında Kama Bulgarlarının imhası ile başlamıştır. Moğollar daha sonra Kıpçaklar, Macarlar, Kumanlar ve Slav kabilelerinin üzerine saldırdılar. (Türker ve Ükten, 2014: s. 338) Ve hatta Moğollar bu sırada Bulgar ve Rus askerlerinin sağ kulaklarını kesip kaç asker öldürdüklerini belirlemişlerdir. Bu sayım sonucunda 750.000 asker öldürüldüğü anlaşılmıştır. (Farac II, 1999: s. 532)

Baydar ve Kaydu komutasındaki Moğol ordusunun bir kısmı ise Ukrayna üzerinden geçerek Polonya'ya saldırmışlardır. Silezya'ya giren Moğollar, Alman Haçlıları ve Töton şövalyelerinden oluşan Silezyalı Henry'nin 30.000 kişilik ordusunu dağıtarak Polonya'yı baştanbaca talan ettiler. (Grousset, 1999: ss. 299-303; D'ohsson, 2006: ss. 197-218; Roux, 2001: ss. 289-294)

Hristiyan Avrupa halkının büyük bir korku ve panik yaşamasına neden olan Moğollar, Ermeni, Gürcüleri ve Ruslardan sonra bu kez Katolik Avrupa'nın kapısına dayanmış durumdaydılar. Onları bu büyük tehlikeden kurtaran şey ise Moğolların Büyük Hanı Ögetay'ın 1241 yılında vefat etmesi ve Moğol ileri harekâtını komuta eden Batu'nun bu haber üzerine geri dönmesi olmuştur. (Türker ve Ükten, 2014: s. 338)

1245-1248 yılları arasında yani Moğol istilasına çok sonradan tanıklık eden Latin müellifi Simon da Moğolların insanlar üzerinde nasıl bir korku yarattığından bahsetmiştir. Moğolların, yaşlıyı, çocuğu saymadıklarını kan akmasının onlar için su akmasından farksız olduğunu belirtmiştir. *“İnsan bedenlerinin yere yığılması gübre yığılması olarak görülür. Aslanlar gibi insan eti yerler, hem ateşte kızarmış hem de suda haşlanmış olarak, bunu da halklar arasında korku uyandırmak ve dehşet salmak için yaparlar. İnsanların öldürülmesinden çok zevk alırlar. İnsanları kayalıklardan atarlar, kimilerinin boyunlarını taşın üstüne koyarak beyinlerini dışarı çıkarırlar, kimilerinin boyunlarını taşlarla ezerek öldürürler. Evlere girer, ölüm*

korkusuyla saklananların kalbine bıçak söküp öldürürler ve onların yaralarından kan akarken oturup yemek yerler ve içerler. Moğollarda hile, kandırma ve yalancılık çok fazladır. Bir kaleyi kuşatırken orayı ele geçirmek için insanlara yalan söyleyip onları affedeceklerini söylerler. Ancak kale ele geçirildiğinde insanların kafalarını ezerek beyinlerini dışarı çıkarırlar.” (Quentin, 2006: ss. 19-20)

Başka bir Latin kaynağı, Chronica Maiora'daki bilgilerde Avrupalılara göre, Moğollar korkunç bir düşman olarak görünmektedir. Benzer imaj Moğol ordusu, seferleri ve saldırılarıyla ilgili olarak verilen bilgilerde de devam etmektedir. Moğol saldırıları ölümcül, vahşi ve barbarcaydı ve ani bir şekilde ortaya çıkıyordu. Moğol saldırısını katliam haberleri takip etmekteydi. Bununla birlikte kaynağın kimi satırlarında Moğol saldırılarının insanları dehşet içinde bıraktığından bahsedilerek insanların önemli bir kısmının daha onlar gelmeden yerlerini yurtlarını terk ederek kaçtıkları ifade edilmektedir. (Özcan, 2012: s. 435)

Nitekim bu saldırıların insanlar üzerinde nasıl bir etki yarattığından birçok müellif benzer şekilde bahsetmiştir. Bu bağlamda Moğol saldırılarının ne denli büyük bir toplumsal korku yarattığı açıkça görülmektedir. Elbette ki istila sırasında normal bir şekilde davranılması beklenemez fakat Moğollar bu konuda her daim aşırılığa kaçmışlardır. Bu da Moğol imajında “korku, katliam, yağma, tecavüz” gibi kavramları öne çıkarmıştır.

2. 3. Çağdaşlarına göre Moğolların Olumlu ve Olumsuz Özellikleri

Çağdaşları Moğollardan kendi algılarına ve milletlerinin algısına göre anlatmışlardır. Buradan da Moğolların olumlu ya da olumsuz özellikleri ortaya çıkmıştır. Bu özelliklerden Arap müellifi İbnü'l Esir, Latin seyyahlardan Carpini, Simon ve Polo, Ermeni müelliflerinden Grigor Aknertsı, Katolikos Konstantin ve Stepanos Orbelyan söz etmiştir. İslam müellifi İbnü'l Esir, Moğolların kötü özelliklerinden söz ederken, Latin seyyahları hem iyi hem kötü özelliklerinden, Ermeni müellifleri ise sadece iyi özelliklerinden söz etmiştir. Bu konuda kaynaklar arasında bir bütünlük görülemez.

Bizzat Moğol istilasını yaşayan İbnü'l Esir, Moğolları özellikle cani, zalim gibi olumsuz özellikleriyle tanımlamıştır. (Esir, 2008: s. 243) Latin seyyahlarına

gelindiğinde, Carpini ve Simon ise bu konuda biraz daha tarafsız davranmaya çalışmış Moğolların hem iyi hem kötü taraflarından söz etmişlerdir. Carpini'ye göre iyi özellikleri, Moğollar hükümdarlarına en fazla saygı gösteren millettir. Birbirlerine hemen hemen hiç küfür savurmaz ve kendi aralarında kavga etmezler. Aralarında kavga, savaş, yaralama ve öldürme olayları hiç olmaz. Büyük çapta hırsızlık ve gaspçılık yapanlarda yoktur. Bu yüzden servetlerini koymuş oldukları çadır ve arabalarında, ne kilit ne sürgü vardır. Eğer hayvanları sürüden ayrılıp, kaybolup giderse, bunları bulan ilgili kişilere teslim eder. Hayvanları kaybolan kişiler bu sorumlu kişilere başvurarak hayvanlarını geri teslim alır. Moğollar birbirine karşı saygılıdır. (Carpini, 2014: s. 57) Kendilerini aynı ailenin üyesi olarak gördükleri için yiyecekleri az dahi olsa bunu başkalarıyla severek paylaşırlar. (Carpini, 2014: s. 57; Quentin, 2006: s. 18) Ayrıca kanaatkârdılar; bir iki gün hiçbir şey yemeden oruç tutmak zorunda kalsalar bile neşelerini kaybetmezler. At sırtında giderken kuru soğuğa ve aynı zamanda cehennem sıcaklığına dahi dayanırlar. Havaaların değişmesinden rahatsız olmazlar. Kadınları terbiyelidir ve onların yaşam biçimleri ile alakalı herhangi olumsuz bir şey bulunmamaktadır. (Carpini, 2014: s. 58)

Kötü özellikleri ise kendilerinden olmayan insanlara karşı kibirli davranırlar ve saygı duymazlar. Yabancılara karşı, aç gözlü ve cimridirler ve onları öldürmekten çekinmezler. (Carpini, 2014: s. 58)

Simon Moğolların başkalarına kibirle yaklaşmalarının altında yatan sebeplerden söz etmiştir: *“Moğollar, efendilerini Tanrı'nın oğlu olarak adlandırmış, yeryüzünde onu Tanrı yerine kutsayarak tapacak şekilde ileri gitmişlerdir. Bizzat, başa geçen kişi yani Han kendisini Tanrı'nın oğlu olarak adlandırmış ve mektuplarını bu isim altında göndermiştir. Kendi emirleri altındaki kişilere ve gelen habercilere üç kez diz çöktürerek ve üç kez başlarını yere vurdurarak kendilerine taptırmışlardır. Bu durum Moğolların ölçüyü aşan bir şekilde övündüklerini göstermektedir. Dünyadaki tüm insanları koyun olarak görmüş ve sadece kendilerini önde görmüşlerdir. Papayı ve Hıristiyanları da köpek olarak adlandırmışlardır. Bu nedenlerle başka topluluklarla iletişim kurmamışlardır.”* (Quentin, 2006: ss. 13-14)

Moğollar için sarhoşluk övünülecek bir durumdur. İçkiyi fazla kaçırdıklarında aynı yere kusar ve hiçbir şey olmamış gibi yemek yemeye devam ederler. Mallarına çok sahiptirler yani cimridirler. (Carpini, 2014: ss. 57-59)

Moğollar, hoşlarına giden herhangi bir şey gördüklerinde onu hiçbir şey düşünmeden aşırı zorlamayla ele geçirirler. Ücret ödeme kaygıları yoktur, çünkü kendilerini herkesin efendisi olarak görürler. Neticede onlar hep almayı tercih eder vermek istemezler. Paralarını tefeciye verirler ve bunun karşılığında faiz alırlar. Çok sayıda çadırları olmasına rağmen muhtaca ve yoksula yardım etmezler. Moğollar, kötülük yapmaktan çekinmedikleri gibi kendilerinin önlerinde hiçbir şeyin duramayacağını söylerler. Sayıları ile övünerek hiçbir halkın onlara karşı gelemeyeceğini vurgularlar. Bunun dışında kendi topluluklarının dışındaki kadınları kaçırlar. Moğollar cinsellik konusunda da aşırılıklarda bulunmuşlardır. Hayvanlarla birlikte olmanın yanı sıra eşcinsellik de yaygındır. (Quentin, 2006: ss. 17-18)

Bir diğer Latin seyyah Marco Polo, ziyaretinde bulunduğu Moğol hanları Berke Han'a ve Kubilay Han'a sürekli övgülerde bulunmuştur. Onların cömert ve akıllı oluşundan her fırsatta söz etmiştir. (Polo, 2015: ss. 9, 71)

Bunlar dışında Ermeni kaynaklarının bir kaçında da Moğolların özellikleri hakkında yorumlara rastlanmıştır. Ermeni müellifleri Moğollara karşı bakış açısı olarak ikiye bölünmüştür. Bir grup müellif başta da Kiragos olmak üzere Moğolları sert, vahşi gibi özelliklerle, G. Ovsepyan da kan içici, acımasız olarak tanımlamıştır. Bu müelliflere göre, Moğollar yüzünden devletin başına gelmeyen bela kalmamıştır ve Ermenilere tarihin anlatabileceği her şeyi yaşatmışlardır. (Galstyan, 2005: s. 21)

Diğer grup Ermeni müellifi ise Moğolları “barışçı” ve iyiliksever” olarak görmektedir. Grigor Aknertsı'ye göre, “Hülagü Han, çok zeki ve dürüst bir insandı.” Moğollar hakkındaki başka bir olumlu görüş ise Rumkale'de yaşayan Katolikos Konstantin'e aittir. 1251'de Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum, Mengü Han ile görüşmek için Karakurum'a gittiğinde güzel bir şekilde karşılanmıştır. Mengü Han'ı “barışı sağlayan” olarak nitelendirmiştir. Stepanos Orbelyan ise “Moğollar tanrısız, dinsiz ama kanunlarına sıkı sıkıya bağlıdır. Haksızlık ve yolsuzluktan nefret eder,

birbirlerine iyi davranır, sahiplerine karşı saygı gösterir ve hizmet ederler. Düşünce ve işlerinde dürüstlerdir.” demiştir. (Galstyan, 2005: s. 22)

İstilayı yaşayan tarafta gözlemler oldukça olumsuz bir haldeyken, Moğol ülkesine gidip Moğolları gözlemleyen seyyahlarda da durum biraz daha farklıdır. Seyyahlar zaten bu ülkeye Moğolları Hıristiyanlığa yaklaştırarak, Avrupa dünyasından uzak tutmak ve Moğollarla birleşerek İslam dünyasını birlikte istila etmek gibi amaçlarla geldikleri için genellikle Moğolların olumlu özelliklerini vurgulamışlar, istisnai olarak olumsuz bir şekilde de bahsetmişlerdir. Ermenilerde bu durum Hıristiyanlardakine benzer bir şekilde peyda olmuştur. Kendi aralarında ikiye bölünmüş ve Moğolların hem iyi hem kötü taraflarından söz etmişlerdir.

SONUÇ

Cengiz Han, 1206 yılında tüm Moğol kabilelerini bir araya getirip bir devlet kurmuş, gerek içsel gerek dışsal dinamikler istilanın sebeplerini ortaya çıkarmıştır. Kısa zamanda nerdeyse tüm dünyaya hükmeden Cengizogulları karşısında kimse durmaya gayret gösterememiştir. Savaşçı özellikleri ve kullandıkları askeri yöntemler sayesinde istila girişimlerinden hep başarı ile çıkmışlardır. Girdikleri bölgelerde çok büyük bir yıkım ve zulüm uygulamışlar, tabiri caizse taş üstünde taş bırakmamışlardır.

Elbette ki Moğolların çağdaşı müellifler bu istilaya duyarsız kalamamış ve bu konu ile alakalı pek çok anlatımlar yapmışlardır. İstila yapılan alanın genişliğiyle birlikte istiladan söz eden kaynaklarda doğru orantılı olmuştur. Asya'nın neredeyse tamamını kapsayan istila hareketi Doğu Avrupa'ya kadar sıçramıştır. Moğollarla ilk karşı karşıya gelen Çinliler olduğu için Moğol bahsini ilk açan da Çin müellifleri olmuştur. Çin müellifleri Moğol ülkesine istihbarat amaçlı gitmiş, ancak bunun yanı sıra Moğolları her yönüyle anlatmayı da ihmal etmemişlerdir. İstilanın bir diğer sarsıntısını Otrar Faciası nedeniyle İslam dünyası yaşamış ve İbnü'l Esir de istilaya ilk şahit olan müellif olmuştur. İstila sırasında yaşanan dehşeti "Keşke anam beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felaketten evvel ölüp gitseydim! Adım sanım unutulsaydı da bu olayla karşılaşmasaydım, böyle bir olayı yaşamıyaydım" diyerek aktarmıştır. Diğer İslam kaynakları da istiladan söz etmesine rağmen bize en çarpıcı anlatımları İbnü'l Esir yapmış ve İslam dünyasındaki Moğol imajını doğrudan yansıtmıştır.

Öte yandan Moğolların önemli devlet kademelerinde çalışan diğer İslam müelliflerinden özellikle Cüveyni istilayı fetih olarak değerlendirmiş ve hatta Moğolların gittikleri yere adalet götürdüklerinden söz etmişlerdir. Süryani ve Ermeni müellifleri ise çoğunlukla İslam müelliflerinden çok başka bir gözle Moğolları değerlendirmişlerdir. Bunun temelinde İslam dünyasına karşı Moğollarla ittifak kurma düşüncesi yatmaktadır. Özellikle Ermeniler Müslümanlara karşı tepkili olduğu için böyle bir belanın onları bulmuş olma durumuna içten içe sevinmektedirler. Bir diğer kaynak grubumuzu teşkil eden Latin seyyahlar ise Ermenilerden çok farklı düşünmeyerek İslam dünyasına karşı ittifak kurma çabası içine girmiş ve bu

bağlamda özellikle Hıristiyanlığı kullanarak bunu yapmaya çalışmışlardır. Ancak diğer kaynaklarda pek bahsi geçmeyen Moğol toplum yapısı, yönetim, ordu, yasa, inanç gündelik hayat ve ekonomik yapı ile alakalı bize diğer kaynaklardan daha geniş bilgi vererek özellikle bu manadaki boşluğu doldurmuşlardır.

İstilayı yapan ve istilaya uğrayan tarafların yorumları elbette değişiklik gösterecektir. Çünkü istilaya uğrayan mazlum, istila eden yani öteki ise barbar ve vahşidir. Moğollarda ise Tanrı'nın oğulları olduğu düşüncesi yani Tanrı'nın yeryüzündeki günahları cezalandırma yetkisini onlara verdiği düşüncesi hâkimdir. İstila sırasında da bu durum sık sık dile getirilmiş, eğer günahkâr olmasalardı Tanrı'nın Moğolları onların başına bela etmeyeceği vurgulanmıştır. Moğollar, muhakkak zalimlikte aşırıya kaçmış bir millettir. Kendi kaynakları genellikle Moğollardan övgü ile söz etse de kesilen baş, kulak sayısını, şehirlerin yakıldığını, kızların ırzına geçildiğini, insanların kanı ile derelerin ve ovaların dolduğunu da anlatmaktan geri durmamışlardır.

Moğolların sosyal ve ekonomik yapısına bakıldığında ise genellikle özgün bir yapısı olduğu görülmektedir. Moğollarda Türk toplumlarında olan ataerkil aile yapısının aksine anaerkil bir yapı görülmektedir. Bu durum kendisine Moğol efsanelerinde de yer bulmuştur. Moğol kültüründe aile kurma geleneği evlilik ile gerçekleşmektedir. Evlilik gerçekleşmeden önce başlık parası ve kız isteme adetleri görülmektedir. Çok eşle evlilik ve dul kadınlarla evlenmeme dikkati çekmektedir. Moğol dış görünüşü ise gerçekleştirdiği istila doğrultusunda korkunç bir şekilde tasvir edilmiştir.

Moğollarda idari teşkilat içinde hükümdar seçimi ve seçimler için yapılan kurultaylar önemli bir yer tutmaktadır. Moğollarda belirli bir veraset sistemi olmadığı için tahta kimin geçeceği her dönem bir sorun teşkil etmiştir. Hükümdar seçimlerinde varis bırakma yoluyla tahta geçme, bazen de en küçük oğlun tahta geçmesi gibi durumlarla karşılaşmıştır. Yapılan kurultaylar sonucunda ise tahta kimin geçeceğine karar verilmiştir. Kadınlarda yönetimde etkili olmuş, han öldükten sonra başka biri tahta geçene kadar belirli süre naiplik yapmış ve devlet işlerini yönetmişlerdir.

Moğol ordu teşkilatı, Türk ordusundaki gibi onlu sisteme göre şekillenmiştir. Savaş taktikleri de bozkır ordularındaki taktiklerle benzerlik göstermektedir. Moğol

ordularının Hun İmparatoru Mete zamanından beri kullanılan düzenle hareket ettiği görülmektedir. Ancak savaş taktiklerinde yeni uygulamalar kullanılmıştır. Moğol savaş taktikleri arasında sahte geri çekilme, savaş esirlerini öne sürme, hile yoluna başvurma ve çeşitli vaatlerde bulunma gibi taktikler yer almaktadır. Moğollar bu savaş taktiklerinden sahte geri çekilme taktiğini iyi bir şekilde kullanarak savaşlarda önemli başarılar elde etmişlerdir. Kale kuşatmalarında da çeşitli taktikler kullanarak düşmanlarına zor anlar yaşatmışlardır. Moğol ordusunun kullandığı en önemli ve temel silahlarını ok ve yay oluşturmuştur. Gerçekten de Moğollar ok ve yayı dünyada en iyi kullanan milletlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu yüzden bazı eserlerde Moğollara *okçu millet* denilmiştir.

Moğol yasası bozkır kavimlerinin yıllardan beri gelen kültüründen etkilenilerek oluşturulmuştur. Moğollar, yasalar konusunda da oldukça sıkı davranmış Cengiz Han'ın getirdiği kurallara uyulmuş ve devlet büyüdükçe bu yasalara eklemeler yapılarak devam edilmiştir. Yasanın birçok konuya açıklık getiren maddelerinin içinde ceza hukukuna ait hükümlerin yanı sıra idari, askerî, iktisadi, günlük hayat, örf ve adet hukukuna ait maddelere yer verilmiştir. Yasada günlük yaşama ait adam öldürme, zina, hırsızlık gibi suçların cezası ölüm olmuştur. Yasaya göre bazı kişiler suç işleseler dahi dokuz suça kadar cezadan muaf tutulmuşlardır. Cezadan muaf tutulanlar özellikle Hanların başa geçme mücadelesinde onlara yardım eden kişiler olmuştur.

Kaynaklarda sosyal hayatla ilgili işlenen konular içinde Moğol inanışlarına ayrı bir önem verilmiştir. Din konusunda Moğolların tek bir tanrıya inandıkları, ancak Şamanist inançların da Moğolların arasında yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Moğollar arasında yaygın olan ve günümüz dinler tarihçileri tarafından kabul edilen görüşe göre Şamanizm'in bir din değil de inanç olduğu kabul edilmektedir. Daha sonra Moğolların sınırlarının genişlemesiyle birlikte karşılaştıkları diğer dinlere sempati duydukları görülmektedir. Bunlar Hıristiyanlık, Nesturilik ve İslamiyet gibi dinlerdir. Bunun yanında Moğol toplumunda ilginç inançlarının olduğu görülmüştür. Örneğin yıldırım düşmesi olayına ayrı bir gözle bakmışlardır. Yahut Hanların sefere çıkmadan önce falcılara veya büyücülere danışması ve buna göre sefere çıkması da oldukça dikkat çekicidir.

Moğollarda ölüm olgusu da doğrudan inançla ilişkilidir. Nitekim ölümden sonra gerçekleşen uygulamalarda Şamanizm'in etkisi belirgin olarak görülmektedir. Ölen kişinin eşyalarının ateşle temizlenmesi ve birçok eşyayla birlikte gömülmesi bunun bir göstergesidir. Kişinin eşyalarıyla birlikte gömülmesi ise ölümden sonraki yaşama inanıldığını düşüncesini doğurmaktadır.

Moğollarda gündelik hayatın bir parçası olan giyim kuşam, bozkır coğrafyasının sert koşulları ve kültürünün etkisiyle şekillenmiştir. Giyim-kuşam alışkanlıkları Moğollarda cinsiyet, medeni durum, maddi durum yahut mevsimlere göre değişiklik göstermiştir. Zengin ve soylu kişiler ipekten kumaşları, fakirler ise derileri kullanmışlardır. Kadınlar arasında pantolon giyenlerin olması da bu dönem için oldukça dikkat çekici bir unsurdur. Kadınlar da erkekler gibi at bindiği için pantolon kullanmaları olası bir durumdur.

Moğollarda yeme içme adetleri buldukları coğrafya şartlarına yani bozkır yaşamına göre şekillenmiştir. Hayvancılık ön planda olduğu için et tüketimi ön plana çıkmıştır. Yapılan ekonomik faaliyetin de beslenme kültüründe etkili olduğu görülmektedir. Moğollar birçok hayvanın etiyle beslenmelerine rağmen at etini diğer etlere tercih etmişlerdir. İçecek olarak ise Orta Asya'nın kadim içeceği olan kımız diğer içeceklerden üstün tutmuşlardır. Yiyecekler hususunda zor durumda kalmalarından dolayı insan eti yediklerine dair iddialara rastlanılmıştır.

Yine Moğollara dair eğlence, özel günler, avlanma ve spor faaliyetleri hakkında da bilgilere ulaşılmıştır. Moğollarda eğlence hayatı, Han tahta çıktığı ya da sefere çıktığı zaman düzenlenen ziyafetler, belirli özel gün kutlamaları (doğum günü, yılbaşı), avlanma, güreş ve ok atma gibi spor faaliyetleriyle karşımıza çıkmaktadır. Özellikle avlanma belirli dönemlerde yapılmakta ve bu faaliyet Moğolların savaşçı özelliklerini daha da perçinlemektedir. Bunun dışında kumar oyunları da eğlence aracı olarak görülmekte ve bu husus oldukça dikkat çekmektedir.

Moğollarda günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olan ve barınma amaçlı kullanılan çadırlar bozkır kültürünün en önemli unsurlarından biri olmuştur. Çadır, Orta Asya'da Türklerde olduğu gibi Moğollarda da göçebelerin yurt olarak kullandıkları meskenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Moğollar bozkırın kadim meskenleri olan

keçeden yapıma çadırları kullanmışlar ve buna ger ya da yurt adını vermişlerdir. Büyüklükleri değişken olan bu çadırların bazıı sökülüp, bir yerden başka bir yere taşınırken, bazısının da araba evler şeklinde olduğu görülmektedir. Çadırların ihtişamı ev sahibinin sosyal statüsüne göre değişmektedir.

Moğol ekonomik yaşamının en önemli noktasını oluşturan hayvancılığın içinde yer alan Moğol atından çok çeşitli alanlarda yararlanıldığı görülmüştür. Moğol atından ulaşım, avcılık ve savaş zamanlarında yararlanılmıştır. Bunun yanında atın ekonomik değeri de bulunmakta, etinden, sütünden ve derisinden yararlanılmaktadır. Nitekim Moğolların en önemli içkisi olan kıymız at sütünden yapılırdı.

Moğolların büyük bir imparatorluk vücuda getirmesinin ardından ticari faaliyetler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ticaretin geliştirilmesi için özellikle tüccarlara çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştır. Nitekim bu bağlamda Moğolların en önemli atılımı olan *Pax Mongolia'dan da (Moğol Barışı)*, söz etmek yerinde olacaktır. XIII. ve XIV. gerçekleşen Moğol barışı ile Batı, İslam ülkeleri ve medeniyetini tanımıştır. Yine Çin'i Hindistan'ı, kıymetli ürünleri, geçiş yollarını öğrenmişlerdir. Ticarete verilen önemi Moğolların Harzemşahlarla olan ilişkilerinde de görebiliriz. İki devletin birbirini tanımamasından sonra karşılıklı olarak gönderilen Moğol ticaret kervanının yağmalanması sonucu, Cengiz Han Harzemşahlara savaş açmış ve Otrar hadisesi meydana gelmiştir. Bunun yanında Moğollar ele geçirdikleri ülkelerdeki insanları kendi topraklarına getirerek köle yapmışlardır.

Moğol mali sisteminde ise karşımıza ganimetler ve toplanan vergiler konusu çıkmaktadır. İstilalar neticesinde elde edilen ganimetler ordu içerisinde hiyerarşi düzenine göre dağıtılmış ve elde edilen ürünler bir dahaki istila için motivasyonun artmasını sağlamıştır. Gelir sağlanan tek kaynak istilalar sırasında ele geçirilen ganimetlerle sınırlı kalmamış, sınırların genişlemesiyle birlikte ele geçirilen bölgelerden de vergiler alınmaya başlamıştır. Herkes yılda bir defa Hanına vergi vermekle yükümlü tutulmuştur. Vergi alımı kişilerin gelirine göre değişkenlik göstermiştir. Din adamlarına hoşgörülü davranılmış ve din adamlarından vergi alınmamıştır. Moğollarda bazı dönemlerde para reformları yapıldıysa da bundan bir netice alınamamıştır.

Araştırmamızın son kısmı olan imaj ve Moğol imajı kavramları kilit noktaları oluşturmaktadır. Araştırmamız bağlamında bize en uygun gelen imaj açıklaması, duyu organlarının dıştan algılandığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj tanımlamasıdır. Nitekim Moğol imajını çağdaşları gördükleri ya da duyduklarından oluşturdukları tarihi metinler vasıtasıyla bize aktarmaktadırlar. İmajın bir başka tanımlaması ise ötekine bakış açısıdır. İmajın yansımalarından biri de ötekini adlandırmadır. Çağdaşları özellikle de İslam dünyasının bir kısmı Moğolları Ye'cuc ve Me'cuc, Deccal gibi korkutucu, ürkütücü adlandırmalarda bulunmuştur. İslam tarihçilerinin diğer kısmı da Moğol sarayında önemli görevlerde buldukları ve Moğolların emri ile bir tarih kaleme aldıkları için Cihan Fatih, Gezegenler Şahı gibi daha övgü dolu adlandırmalar zikretmişlerdir. Diğer çağdaşları Süryaniler, Ermeniler ve Latinler de Moğollara müttefik gözü ile baktıkları için adlandırma hususunda tarafsız kalmaya özen göstermişlerdir. Ancak bazı durumlarda Moğollar dışındakilere düşman, isyancı gibi tabirleri kullanmaktan da geri durmamışlardır. Moğollarla ilgili adlandırma kısmında çağdaşlarının neredeyse tüm müelliflerin zikrettiği Tatar ismi göze çarpmaktadır. İlk kez Çinliler tarafından Moğolca konuşan kabilelere verilen Tatar adı, Moğollar için daha sonraki dönemlerde karşılaştıkları diğer milletler tarafından da zikredilmiştir.

Moğol ulusu ile bütünleşen istila hareketi ise Ortaçağ'da Moğol İmajı'nın oluşmasında ve onlar hakkında sabit fikirlerin yerleşmesinde etkili olmuştur. Cengiz Han ile başlayan istila hareketi dünyanın büyük bir kısmını etkilemiş ve ondan sonra gelen halefleri de bu süreci katlayarak sürdürmüşlerdir. Ancak Moğolların askeri anlamda kazandıkları zaferler kültürel anlamda bir hezimete dönüşmüş ve istila sırasında ele geçirdikleri Çin Uygarlığı ve İslam Uygarlığının baskın kültür özellikleri, Moğol hanlarını kısa zamanda asimile ederek kendisine entegre etmiştir. Merkezi Asya'daki Çağatay Hanlığı ve Deşt-i Kıpçak bölgesinde ve Hazar çevresinde hâkim olan Altın Orda Hanlıkları kısa zamanda Türk-İslam Uygarlığının bir parçası haline gelmişlerdir. Çin'de, Kubilay Han tarafından kurulan Yüan Sülalesi de kısa sürede Çin kültürü içinde erimiştir. Hülagü'nün önderliğinde Orta Doğu'yu etkisi altına alan İlhanlı Moğollarının akibeti de diğer kardeşlerinden farklı olmamıştır. Bu nedenle Moğollar kendi istila etmeye çalıştıkları topraklar tarafından yutuldu gibi bir değerlendirme yapmanın yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

Son olarak çağdaşları Moğolları kendileri ve milletlerinin algısına göre anlatmışlardır. Buradan da Moğolların olumlu ya da olumsuz tarafları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İslam kaynaklarının Moğolların cani, zalim gibi olumsuz özelliklerini ön plana çıkarttığını görmekteyiz. Diğer çağdaşı olan Latin kaynakları ise Moğolların her iki yönüne de vurgu yapmıştır. Latinlerin, Moğolların hem olumlu hem olumsuz taraflarına değinmelerinin sebebi dönem dönem ittifak ilişkilerinin iyileşmesi ve kötüleşmesi ile doğru orantılıdır. Bu özelliklerden söz edecek olursak iyi tarafları, hanlarına sadık olmaları, birbirleriyle kavga etmemeleri, hırsızlık yapmamaları ve yemeklerini diğer Moğollarla paylaşmalarıdır. Kötü tarafları ise Moğollardan olmayan kişilere kaba davranmaları hatta konuşmaya dahi değer görmemeleri, temizliğe dikkat etmemeleri, cinsellikte hayvanlarla dahi birlikte olarak aşırılığa kaçmaları ve eşcinselliğin yaygın olmasıdır. Bu konudan bahis açan bir diğer kaynak grubunun sahibi Ermeni müellifleri ise Moğolların sadece olumlu taraflarına vurgu yapmış ve barışçı, iyiliksever gibi tabirleri kullanmışlardır. Elbette ki bu vurguların yegâne sebebi Moğollarla Ermenilerin sürekli bir ittifak içerisinde olmalarından kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

ANA KAYNAKLAR

Aknerli Grigor, (2007). *Okçu Milletinin Tarihi*, (çev. H.D. Andreasyan), İstanbul.

_____, (2003). *History of the Nation of Archers Attributed to Grigor of Akner*, (ing. çev. Robert Bedrosian), Long Branch, NY: Sources of the Armenian Tradition.

Alaaddin Ata Melik Cüveyni, (1988). *Tarih-i Cihangüşa I-II-III*, (çev. Mürsel Öztürk), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

Başkumandan Simbat, *Vekayiname (951-1334)*, (1946). (çev. Hrant D. Andreasyan), T.T.K Yayınlanmamış Çeviri, İstanbul.

Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, (2012). (çev. Ankhbayar Danuu), İstanbul.

Ebü'l Ferec İbnü'l İbri, (2011). *Târîhu Muhtasari'd Düvel*, (çev. Şerafeddin Yaltkaya), Ankara.

Gorigos Senyörü Hetum, *Vekayiname*, (1946) (çev. Hrant D. Andreasyan), T.T.K Yayınlanmamış Çeviri, İstanbul.

Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraus), (1999). *Abû'l-Farac Tarihi c. I-II*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara.

İbnü'l Esir, (2008). *El Kamil Fi't Tarih c. X*, Tercüme Heyeti (çev. Ahmet Ağırakça-Beşir Eryarsoy, Hikmet Neşriyat), İstanbul.

Korykoslu Hayton, (2015). *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, (çev. Altay Tayfun Özcan), İstanbul.

Marco Polo, *Geziler Kitabı*, (2015). (çev. Ömer Güngören), İstanbul.

Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, (2016). *Tabakât-ı Nâsırî*, (çev. Mustafa Uyar), İstanbul.

Moğolların Gizli Tarihi, (2010). (çev. Ahmet Temir), Ankara.

Morris Rossabi, (2008). *Kubilay Han'ın Seyyahı Doğu'dan Batı'ya Yolculuk*, (çev. Ergin Uşşaklı), İstanbul.

Müverrih Kiragos, (2009). *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (çev. Gürsoy Solmaz), Ankara.

Nesevi, (1934) *Celâlüttin Harezemşah*, (çev. Necip Asım), İstanbul.

Plano Carpini'nin Seyahatnamesi (1245-1247), (2014). (çev. Ergin Ayan), Ankara.

Rashiduddin Fazlullah, (1999). *Jami'u't-Tawarikh, Compendium of Chronicles, A History of the Mongols* (Trans. W. M. Thackston), Harvard Üniversitesi.

Reşîdüddin Fazlullah, (2013). *Cami'üt Tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, (çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani), Ankara.

Ruysbroeckli Willem, (2010). *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253-1255)*, (çev. Z. Kılıç), Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Simon de Saint Quentin, (2006). *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, (çev. E. Özbayoğlu, Antalya).

ARAŞTIRMA ESERLER

AĞALDAĞ, Sebahattin, (2002). "Moğol Devleti", *Türkler c. VIII*, Ankara, s. 265-277.

AKBIYIK, Hayrunnisa A., (2002). "Cengiz Han Sonrası Asyası'nda Politik Geleneğe Dair", *Türkler c. VIII*, Ankara, s. 287-297.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, (2008). "Deccal", *DİA IX*, İstanbul, s. 67-69.

ALAN, Hayrunnisa; KEMALOĞLU, İlyas, (2016). *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

ALİNGE, Curt, (1967). *Moğol Kanunları*, (çev. Coşkun Uçok), Ankara.

ANDREASYAN, Hrand D., (1949). “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.1, Sayı 1. İstanbul, s. 95-118.

ARSLAN, İhsan, (2015). “Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han’ın Din Algısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 38, s. 1011-1027.

Aydın, Mehmet (1996). *Dinler Tarihine Giriş*, Konya.

BARTHOLD, V. Vassily,, (1945). “Cengiz Han”, *İA c. III*, İstanbul, s. 91-100.

_____, “Çağatay”, (1945). *İA c. III*, İstanbul, s. 266-270.

_____, (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız) Ankara.

_____, (1947). “Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair”, (çev. Abdülkadir İnan), *Belleten c. XI*, Sayı 43, Ankara Temmuz, s. 515-539.

BAYAT, Fuzuli, (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

BİLGİN, Orhan, (1993). “Ata Melik Cüveynî”, *DİA c. VIII*, İstanbul, s. 140-141.

BÜYÜKTUNCA, Mehmet, (Güz 2014). “İmgelemden Anlatıya Tarihsel Düşünmenin Formları”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, S. 23, s. 49-74.

CİHAN, Cihat, (2002). “Türkler ile Moğolların Irki Münasebetleri”, *Türkler c. VIII*, Ankara, s. 278-286.

ÇAKMAK, Mehmet Ali, (2002). “Moğol İstilas ve Harezmsahlara İmparatorluğu’nun Yıkılışı” *Türkler c. IV*, Ankara, s.904-916.

ÇETİN, Altan, (2014). *Ortaçağ Türk Tarihi Ana Kaynakları*, İstanbul.

DAĞDEVİREN, Habibe Ceren, (2016). *Moğollarda Aile ve Kadının Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, GaziOsmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı, Tokat.

D'OHSSON, M. Baron C. (2006). *Moğol Tarihi*, (çev. Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov), İstanbul.

DURMUŞ, Mitat, (2011). “İmge-Sembol Kavramlarını Yorumlama Projesi ve Melih Cevdet Anday Şiirinde İmge”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkic Volume VI/III Summer, Turkey*, s.745-762.

EBERHARD, W., (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*, (çev. Nimet Uluğtuğ), Ankara.

EKİCİ, Kansu, *İlhanlı Hükümdarı Geyhâtu ve Zamanı*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2012.

ERDEM, Sargon, (1991). “M.Ö. II. Binyıla Ait Çivi Yazılı Belgelerin Işığında Gutium/ Ye'cuc-Me'cuc/ Moğollar/ Turukkum/Türkler”, *X. Türk Tarih Kongresi c. III*, Ankara, s. 885-901.

GALSTYAN, A.G., (2005). *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (çev. İlyas Kamalov), İstanbul.

GEYİKOĞLU, Hasan, (2002). “Harezmsahlr ve Doğu Anadolu”, *Türkler c. IV*, Ankara, s. 917-925.

GROUSSET, Rene, (1999). *Bozkır İmparatorluğu Tarihi*, (çev. M. Reşat Uzmen), Ankara.

GÜNALTAY, Şemseddin, (1991). *İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler)*, Haz. Yüksel Kanar, İstanbul.

DOHSSON, M. Baron C., (2006). *Moğol Tarihi*, (çev. Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov), İstanbul.

HARMAN, Ömer Faruk, (1992). “Buhtunnasr”, *DİA VI*, İstanbul, s. 380-381.

HAYKIRAN, Ramazan Kemal, (2016). *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, İstanbul.

HEIDUK, Matthias, (2002). “Ortaçağda Avrupalıların Göçebe Topluluklara Bakışı”, (çev. Aydan Bahadır), *Türkler c. VIII*, Ankara, s. 324-333.

HENTSCH, Thierry, (1996). *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, (çev. Aysel Bora), Metis, İstanbul.

HİZMETLİ, Sabri, (2002). "Çağatay Devleti", *Türkler c. VIII*, Ankara, s. 355-358.

Hughes, GARETH, (2009). "An introductory sketch Monks of Kublai Khan From Beijing to Baghdad and Beyond" Oxford.

İŞILDAK, Suat, (2008 Haziran). "Yaratmada İlk Adım: İmge ve İmgelem", *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED) II, s. I*, Balıkesir, s. 64-69.

KAFALI, Mustafa, (2002). "Çağatay Hanlığı", *Türkler c. VIII*, Ankara, s. 345-354.

KAFESOĞLU, İbrahim, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", *İÜEF Tarih Dergisi*, C. 5, S. 8 (1957), s. 105-136.

KAMALOV, İlyas (2007), *Avrasya Fatih Tatarlar*, İstanbul.

KEÇİŞ, Murat, (2014). "Ermeni Kaynakları", *Ortaçağ Türk Tarihi Ana Kaynakları*, (edt. Altan Çetin), İstanbul, s. 160-167.

KİTAPÇI, Zekeriya, (1989). *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı Selçuklular, Moğollar, Osmanlılar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

KOCA, Ferhat, (2000). "Fahreddin İbn Teymiyye", *DİA XX*, İstanbul, s. 389-390.

KUMRULAR, Özlem, (2008). *Dünyada Türk İmgesi*, İstanbul.

MANDALOĞLU, Mehmet. (2010). "İslamiyet'ten Önce Türklerde Aile Hukuku", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi 33(1)*, s.133-159

MARSHALL, Robert, (1996). *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, (çev. Füsün Doruker,) İstanbul.

MİSSİCK, Stephen Andrew, (1999). "The Assyrian Church in the Mongolian Empire as Observed by World Travelers in the Late 13th and Early 14th Centuries", *Journal of Assyrian Academic Studies*, Vol. 13 No.2, Tarzana USA, s. 85-104.

NAR, Mehmet Şükrü, (2014).“Psiko-Antropolojik Bir Olgu Olarak Fal Üzerine Nitel Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 54, (1), s. 507-524.

OKTAY, Hasan, (2007). *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, İstanbul.

ÖGEL, Bahaeddin, (2010). *Türk Mitolojisi, c. I*, Ankara.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, (1993). “NESEVİ, Muhammed b. Ahmed”, *DİA c. XXXII*, İstanbul, s. 577-578.

ÖZCAN, Altay Tayfun, (2012 Aralık). “Chronica Maiora’da Moğol İmajı” *Tarih İncelemeleri Dergisi c. XXVII*, İzmir, s.427-458.

_____, (2010). *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

ÖZDEMİR, H. Ahmet, (2002), “Moğol İstilasının Sebepleri”, *Türkler c. VIII*, Ankara, s. 298-311.

_____, (2011). *Moğol İstilasını Cengiz ve Hülagü Dönemleri (1216-1258)*, İstanbul.

_____, (2010), “Moğol İstilasından Bazı Öğrenilmiş Çaresizlik Örnekleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi S. 29*, Konya, s. 21-40.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, (2005). “Moğollar”, *DİA c. XXX*, İstanbul, s. 225-229.

_____, (2008). “Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî”, *DİA c. XXXV*, İstanbul, s. 19-21.

RİCHARD, Jean, (1965). *Histoire des Tartares*, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris.

ROUX, Jean Paul, (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), İstanbul.

_____, (2002), “Moğol İstilasının Sebepleri”, *Türkler c. VIII*, Ankara, s. 298-311.

_____, (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İşaret Yayınları), İstanbul.

SAĞLAM, Ahmet, (2016). “İlhanlı Hükümdarı Gazan Han’ın Suriye İşgali Sürecinde İbn Teymiyye’nin Siyasi ve Dini Mücadelesi”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, c.3, S. 6, İstanbul, s. 35-55.

SAMPAOLO, Marco, (2016). “Rabban bar Sauma”, *The Editors of Encyclopedia Britannica See Article History*, Britain.
<https://www.britannica.com/biography/Rabban-bar-Sauma>

SPULER, Berthold, (1987). *İran Moğolları*, (çev. Cemal Köprülü), Ankara.

SÜMER, Faruk, (2011). “Tatarlar”, *DİA c. XL*, İstanbul, s. 168-170.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H., (1993). “Marco Polo”, *İA c. XXVIII*, İstanbul, s. 41-43.

ŞEŞEN, Ramazan, (1993). “Câmiu’t-Tevarih”, *DİA c. VII*, İstanbul, s. 132-134.

ŞİRİNOV, Agil, (2000). “Nasîrüddin Tûsi”, *DİA c. XLI*, İstanbul, s. 437-442.

TANERİ, Aydın, (1997). “Hârizmşahlar” *DİA c. XVI*, İstanbul, s. 228-231.

TEMİR, Ahmet, (2002). “Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı”, *Türkler c. VIII*, Ankara, s. 256-264.

_____, (2002). “Moğol İstilasının Sebepleri”, *Türkler c. VIII*, Ankara, s. 489-519.

_____, (1975). *Türk Moğol İmparatorluğu ve Devamı*, Türk Dünyası El Kitabından Ayrı Baskı, Ankara, s. 910-925.

TEZCAN, Mehmet, (Temmuz 2009). “Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz’de Ticaret”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.XXIV, s. 1, s. 151-194.

TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, (1941). *Moğollar, Cengiz ve Türkler*, İstanbul.

_____, (1982). *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme ve Tahlili*, İstanbul.

_____, (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul.

TÜRKER, Özgür, (2011) *Türklerde ve Moğollarda Tarih Yazıcılığı (VII-XIII YY)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

TÜRKER, Özgür, ÜKTEN, Serdar, (2014). “Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu’da Haçlı-Moğol Münasebetleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, s. 319-344.

ULAĞLI, Serhat, (2006). *İmgebilim “Öteki” nin Bilimine Giriş*, Ankara.

VLADİMİRTSOV, B. Y., (1995). *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, (çev. Abdülkadir İnan), Ankara.

YAPICI, Utku, YAPICI, Merve İrem, (2015). “Robin George Collingwood’un Tarih Tasarımı: Tarih Felsefesi ve Tarihyazımı Süreçleri Üzerine Bir Tartışma”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 1, Eskişehir, s. 149-160.

YUVALI, Abdülkadir, “İlhanlılar”, (2002). *Türkler c. VIII*, Ankara, s. 359-363.

WATSON, Geoff, (2002). “1200-1800 Yılları Arasında Batı’daki Orta Asya İmajı”, (çev. Vildan Şişman), *Türkler c. VIII*, Ankara, s. 334-344.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Rakkuş Karaduman

Doğum Yeri: Antakya

Doğum Tarihi:08.06.1988

Medeni Hali:Bekar

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise: Antakya Lisesi

Lisans: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yüksek Lisans: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi